

MASARYKOVA UNIVERZITA
PRÁVNICKÁ FAKULTA
TEORIE PRÁVA
KATEDRA PRÁVNÍ TEORIE

WEYRŮV DEN PRÁVNÍ TEORIE

Weyr's Day of Legal Theory

Sborník příspěvků z konference – Conference Proceedings

Miloš Večeřa
Monika Stachoňová
Martin Hapla (eds.)

Weyrův den právní teorie – Weyr 's Day of Legal Theory

Sborník příspěvků z konference – Conference Proceedings

Miloš Večeřa

Monika Stachoňová

Martin Hapla (eds.)

Masarykova univerzita

Brno 2015

Recenzovala:

JUDr. Renata Rážková, Ph.D.

Tento sborník je publikačním výstupem z konference Weyrův den právní teorie, která se uskutečnila dne 5. 6. 2015 v prostorách Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Tato akce, stejně jako vydání z ní uspořádaného sborníku, byly financovány z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum v rámci projektu Weyr's Day of Legal Theory (Kód projektu: MUNI/B/1135/2014), kterou poskytlo MŠMT v roce 2015.

Všem, kdo se na konferenci podíleli, stejně jako těm, kteří se jí zúčastnili nebo přispěli svým textem do této publikace, patří srdečný dík.

Vědecký výbor konference:

Předseda: *prof. JUDr. PhDr. Miloš Večeřa, CSc.*

Členové: *JUDr. Lukáš Hlouch, Ph.D.; doc. PhDr. Tatiana Machalová, CSc.; JUDr. Tomáš Sobek, Ph.D.*

Organizační výbor konference:

Předseda: *Mgr. Martin Hapla*

Členové: *Mgr. Nikoleta Bitterová; Mgr. Richard Fiebig; Mgr. Vít Křížka; Mgr. Michal Malaník; Mgr. Vojtěch Pospíšil; Mgr. Bc. Monika Stachoňová*

Partneři konference:

PRÁVNÍ PROSTOR

CODEXIS[®]

© 2015 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8001-0

OBSAH

Předmluva	6
Sekce: Právo a důstojnost	7
Kateřina Šimáčková: Ostych před důstojností jako právním pojmem aneb kdy se soudce bez důstojnosti neobejde?	8
Helena Morozová: Historický vývoj pojmu slova důstojnost a jeho postupné začlenění do právního pořádku	16
Martin Hapla: Důstojnost a lidská práva: užitečné spojení, nebo účelová fráze?	24
Ján Šurkala: Dôstojnosť človeka v ľudskoprávných dokumentoch ruskej pravoslávnej cirkvi	33
Jana Nováková: Pojetí lidské důstojnosti v judikatuře Nejvyššího soudu USA	48
Pavel Doubek: Zdravotní zákroky bez souhlasu pacienta a lidská důstojnost	62
Jana Konečná: Zásada předvídatelnosti a zákaz svévole při regulaci úhrad poskytovatelům zdravotních služeb	80
Sekce: Aktuální problémy právní teorie	99
Miloš Večeřa: Weyrova formální teorie práva jako skutečná právní věda	100
Petr Kolman: Právní teorie laskavým pohledem učitele správního práva	110
Jiří Plachý: Nástroje dokonalé legislativní tvorby	119
Dominik Baco: Rozpočtové zákonodárstvo v rozhodnutiach nemeckého spolkového ústavného súdu a ústavných súdov spolkových krajín	131
Lukáš Králík: Soudní rozhodnutí versus judikát a jejich zveřejňování	141
Jiří Kolman: Právo na informace jako základní lidské právo	154
Vít Křížka: Ekonomická analýza práva: delikttní odpovědnost	165
Sekce: Current Issues of Legal Theory	182
Radka Sláviková Geržová: Liability of a Member of the Statutory Body with Particular Regard as it Relates to Corporate Bankruptcy	183

PŘEDMLUVA

Ne každý možná ví, že autor proslulého románu Gargantua a Pantagruel François Rabelais byl synem právníka a sám získal vzdělání i v této oblasti. Zdá se však, že o právu samotném neměl zrovna nejlepší mínění: ve svém slavném díle neváhal napsat, že je to „toliko krásný talár vyšívaný lejnem“. Myslím, že tato slova byla spíše odrazem praktické zkušenosti (čímž nechci urazit nikoho z řad soudců a advokátů) než postesknutím nad právní teorií. A přece i jí toho mají hodně co říci.

Právo se totiž nemusí halit pouze do drahých a vznešených oděvů, aby zakrylo svou vágnost, které se někteří lidé snaží využít a vyplnit ji svými špatnými úmysly. Může se halit i do vznešených slov, takových slov, které v nás při povrchním setkání probouzí ty nejlepší pocity, ale když se nad nimi hlouběji zamyslíme, zjistíme, že si nejsme úplně jisti, co znamenají. Váháme nad jejich obsahem i praktickou aplikací.

Obávám se, že jedním z takových nešťastných slov by mohla být i lidská důstojnost. Shodneme se vůbec na jejím významu? Není to jen univerzální pojem, který se použije, kdykoli chybí věcný argument? Opravdu představuje společný základ lidských práv? Takové otázky hlodaly v hlavách organizátorům konference Weyrův den právní teorie, když zvažovali otevření samostatné sekce na téma „Právo a důstojnost“. Při jejím průběhu se ovšem ukázalo, že problémů, které se s tímto pojmem pojí, je ve skutečnosti ještě mnohem více. Existuje však i odvaha k jejich řešení.

Je potěšitelné, že v podobném duchu lze hovořit i o výstupech z druhé, již tradiční sekce konference, kterou byly „Aktuální problémy právní teorie“. I v jejím rámci můžeme narazit na texty věnující se různým otázkám právní teorie a filozofie, stejně jako jejich aplikacím v praktičtěji zaměřených právních oborech. Jistě není náhoda, že také tyto práce nezřídka směřují ke kritice některých nejasných, ale o to více používaných, právních pojmů. Není to přece jejich věcná a důkladná reflexe, která představuje nejlepší způsob, jak zabránit jejich zneužívání?

Paleta příspěvků, která se tímto dostává čtenáři do rukou, je tedy opravdu pestrá. Jako taková má ten nejlepší potenciál zaujmout nejen ryzí právní teoretiky, ale i vědce a praktiky z řady dalších právních odvětví. Lze doufat, že v ní naleznou mnoho užitečných podnětů a že jim předložená publikace jako celek bude jedním z dobrých průvodců ve spleťtém, ale o to zajímavějším, světě současné právní vědy.

Za kolektiv editorů

Martin Haþla

Sekce: Právo a důstojnost

Ostych před důstojností jako právním pojmem aneb kdy se soudce bez důstojnosti neobejde?

JUDr. Kateřina Šimáčková, Ph.D.

Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta, Česká republika

ABSTRAKT

Článek je přepisem ústního vystoupení na konferenci o lidské důstojnosti. Poukazuje na to, že v politickém a společenském diskursu je hodnota lidské důstojnosti jedním z důležitých justifikačních argumentů, odůvodňujících důležitost ochrany lidských práv. Dále se zabývá na případě konkrétní soudkyně – autorky článku, jak ve své judikatuře s tímto pojmem pracuje a proč. Závěrem jsou shrnuty základní oblasti, v nichž se český ústavní soudce bez argumentace důstojností neobejde.

KLÍČOVÁ SLOVA

Důstojnost; osoby s duševním postižením; člověk jako objekt; komercializace lidského těla; zákaz diskriminace

ABSTRACT

The article is a transcription of an oral presentation delivered at a conference on human dignity. It points out that the value of human dignity is a significant argument justifying the importance of human rights protection in the political and social discourse. It further shows how, and why, a concrete judge – the author of the article works with this notion in her judicial practice. The contribution concludes with a summation of basic areas where a Czech constitutional judge cannot get along without human dignity argumentation.

KEYWORDS

Human dignity; persons with disabilities; human as an object; commercialization of human body; prohibition of discrimination

V první řadě je třeba zdůraznit, že bez použití argumentu lidské důstojnosti či humanismu nejde provést přesvědčivou justifikaci ochrany lidských práv ve filozofické či politické debatě. Nejlépe to vystihuje právní filozof Jeremy Waldron; musím přiznat, že po smrti Ronalda Dworkina je mi z živých právních filozofů nejsympatičtější. Z děl obou těchto filozofů na mne dýchne laskavost, a kdybych měla zjednodušeně shrnout, v čem pocit'uji blízkost k jejich konceptu práva, bylo by to asi chytlavé tvrzení, že vyžaduje hodně odvahy být mezi chytrými hodný.

Pokud potřebujete lidem vysvětlit, proč je tak důležité, aby všichni lidé i stát respektovali a chránili lidská práva, tak k tomu můžete vedle proklamace „volnost rovnost bratrství“ a vysvětlení důležitosti lidské solidarity využít též odkaz na lidskou důstojnost.¹ Ještě může pomoci poukázání na to, že v situaci toho znevýhodněného, do jehož práv je zasahováno, se velmi jednoduše může ocitnout každý z nás, stejně jako zmínka o užitečnosti pravidla nečin druhému to, co nechceš, aby činili tobě.

A jak argumentovat lidskou důstojností? V tom smyslu, že při utrpení či ponižujícím zacházení s každou lidskou bytostí (já jsem dokonce přesvědčena, že nejen lidskou bytostí) přece musíme pocítit soucit či empatii a také zásah do vlastní lidské důstojnosti toho, kdo tomu přihlíží, či je členem společenství, které tomu nezabránilo. Pokud připustíme, aby lidská bytost v naší velmi bohaté a marnotratné civilizaci strádala bez obydlí či lékařské péče, zasahujeme tím nejen do jejího práva na soukromí či zdravotní péči, ale i do samotné substance její lidské důstojnosti. Do lidské důstojnosti však můžeme zasáhnout i tím, že z této lidské bytosti učiníme objekt péče státu či odborníků, aniž bychom ji respektovali jako aktivní subjekt, který rozhoduje v rámci svých schopností o svém osudu. Předloňská alarmující zpráva českého Veřejného ochránce práv z léčen dlouhodobě nemocných, kde jsou umístěni a často umírají žízní či hladu senioři s demencí,² se každého citlivějšího člověka musí hluboce dotknout. Připomnělo mi to disent Elišky Wagnerové ke zdravotnickým poplatkům³ a její slova o tom, že úcta ke stáří je civilizační hodnotou a též výchovný odkaz na Erbenovu Dědovu mísu

¹ Třeba Všeobecná deklarace lidských práv trefně vyjádřila úzké propojení lidské důstojnosti a sociálních práv: „Každý člověk má jako člen společnosti ... nárok na to, aby mu byla ... zajištěna hospodářská, sociální a kulturní práva, nezbytná k jeho důstojnosti a k svobodnému rozvoji jeho osobnosti.“

² Dostupné na <http://www.ochrance.cz/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2013/zaostreno-na-peci-o-seniory/>.

³ K nálezu sp. zn. Pl. ÚS 1/08 ze dne 20. 5. 2008 (N91/49 SbNU 273, č. 251/2008 Sb.), citováno i ve VYHNÁNEK, Ladislav. Lidská důstojnost jako Due Process Clause. In KOSAR David, ANTOŠ Marek, KÜHN Zdeněk, VYHNÁNEK, Ladislav. *Ústavní právo*. Casebook. Praha: Wolters Kluwer, 2014.

(budeme-li dětem ukazovat, jak špatně se chováme ke svým rodičům, budou to naše děti opakovat ve vztahu k nám). Není tedy ve hře jen lidská důstojnost toho konkrétního člověka, žijícího či umírajícího v nelidských podmínkách, ale též lidská důstojnost toho, kdo tomu přihlíží, či je členem společenství, které tomu nezabránilo. Trochu ve smyslu kantovského imperativu: Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel, a nikdy pouze jako prostředek.

Musíme se smířit s tím, že asi nejsme schopni ve filozofii dosáhnout pravdy a v soudnictví spravedlnosti, ačkoli se o to musíme celý život snažit. Je však jasné, že aspoň musíme jako filozofové garantovat, že nebudeme lhát, a jako soudci, že nebudeme rozhodovat nespravedlivě. Dobrý soudce musí mít cit pro spravedlnost a touhu ji naplnit, ale někdy nemá reálnou možnost,⁴ předvídatost či všechny informace, aby vydal rozsudek, který bude ve vztahu ke všem plně spravedlivý. Musí však udělat všechno proto, aby nevydal rozsudek nespravedlivý. Těžko lze vytvořit společnost, chránící a respektující v plném rozsahu lidskou důstojnost každého jejího člena, ale nesmíme připustit, aby docházelo k zásahům do samé podstaty jeho lidství. Nesmíme tedy připustit, abychom se k lidské bytosti chovali ponižujícím způsobem či snižovali její lidskou důstojnost. Nejsou žádní lidé druhé kategorie!

Jak je vidět, tak bez důstojnosti se nelze obejít v hodnotové lidskoprávní debatě, ale co v pozitivním právu a soudním rozhodování? Není argumentace důstojností v české ústavní judikatuře nadužívána?

Když se podíváte do nalusu, tedy do evidence judikatury Ústavního soudu, tak najdete celkově asi 980 odkazů na rozhodnutí obsahující slovo „důstojnost“. Existuje tedy minimálně 980 rozhodnutí Ústavního soudu, kde se pojem důstojnosti používá, a to z celkového počtu asi 60.000 rozhodnutí. To zase není taková inflace, jak jsem čekala.

Řada použití slova důstojnost v rozhodnutích souvisí s tím, že pojem důstojnost je součástí pozitivní právní úpravy – čl. 1 a čl. 10 Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“). Na čl. 1 Listiny se odkazuje pro argumentační základ v případech tzv. neakcesorické rovnosti – tedy když děláte jakýkoli rovnostní test, aniž byste jej pojili s nějakým základním právem, tak vycházíte z rovnosti v důstojnosti a právech v čl. 1 Listiny. Většina výsledků mediálních sporů, kde je ve hře ochrana soukromí, obsahuje

⁴ K tomu více můj článek: ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina. *Lze skrze práva dosáhnout spravedlnosti?* [online]. simackova.cz [cit. 2015-06-01]. Dostupný z: http://www.simackova.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=16&Itemid=32

ve své argumentaci slovo důstojnost, protože v českém kontextu prostě citujete čl. 10 Listiny, kde je důstojnost zmiňována. Také se slovo důstojnost vyskytuje v rozhodnutích o důstojnosti soudcovské funkce nebo třeba o účinném vyšetřování skutků směřujících proti lidské důstojnosti. Řada těchto odkazů tedy nemá pro práci s pojmem důstojnosti obsahový význam a zásah do důstojnosti není substantivním argumentem.

Jak již bylo zmíněno, i v hodnotovém lidskoprávním diskursu se často o zásahu do důstojnosti hovoří tehdy, pokud jsou lidé považováni jen za objekty, a nikoli za subjekty práv. Typicky se to stává u osob s duševním postižením, které byly do nedávna dokonce zbavovány způsobilosti k právním úkonům (nyní jsou omezovány na svéprávnosti), aniž by se o tom s nimi kdokoli bavil (naše společnost je pořád vnímá jako lidi méně hodnotné). Argumentaci zásahem do důstojnosti používala v tomto kontextu soudkyně Eliška Wagnerová; nejsilnější jí formulovaný nález k této tématice je nález ze dne 18. 8. 2009, sp. zn. I. ÚS 557/09 (N 188/54 SbNU 325)⁵. Odvolává se v něm mimo jiné na Güntera Düriga a jeho teorii objektu, vážící se k lidské důstojnosti – rozpor s důstojností nastává tehdy, kdy je konkrétní osoba postavena do role objektu.

Dostávám se tedy k prvnímu okruhu situací, kdy se jako soudce bez důstojnosti neobejdete – s trochou nadsázky by se dalo zjednodušeně říci, že skoro vždy, když hodnotíte, jak se naše společnost chová k osobám s duševním postižením. Obecněji tedy vždy, kdy právo z lidí činí objekt nějakého jednání státu, aniž by se bral v potaz jejich subjektivní postoj k těmto postupům. V nedávné době jsem na tento argumentační směr navázala v nálezu, jímž jsem se zabývala detencí v psychiatrické nemocnici - nález ze dne 23. 3. 2015 sp. zn. I. ÚS 1974/14 uvádí, že sice v některých případech možná zdravotní stav umístěného člověka bude vylučovat jeho schopnost sám pochopit význam a obsah soudního rozhodnutí. Nelze však připustit, aby umístěné osobě nebyla vůbec dána možnost či šance tak učinit. Není možné člověka zbavit osobní svobody až na dobu dvanácti měsíců bez toho, aby byla vynaložena potřebná snaha mu tuto informaci sdělit. To by bylo odrazem nedostatku respektu k umístěnému člověku jako subjektu práv s vlastní přirozenou důstojností, jak mu ji zaručuje čl. 1 Listiny základních práv a svobod.

Podobnou argumentaci jsem použila ve vztahu k právu obviněného být osobně slyšen při prodlužování vazby (v nálezu sp. zn. I. ÚS 3326/13 ze dne 15. 1. 2014). Je řada

⁵ Obdobná argumentace je obsažena i v nálezu soudkyně Elišky Wagnerové, nález Ústavního soudu ze dne 7. 12. 2005, sp. zn. IV. ÚS 412/04, N 223/39 SbNU 353 [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

dobrych důvodů, proč trváme na osobním slyšení při prodlužování vazby – vyslechnutí jeho obhajoby, kontrola, zda není vystaven špatnému zacházení, legitimita rozhodování. Osobní slyšení ve vazebním řízení je ale též samo o sobě hodnotou, kterou se projevuje plný respekt k lidské důstojnosti. Přítomností obviněného soudy demonstrují, že k této osobě přistupují jako k subjektu práv. Osobní slyšení ve vazebním řízení je tak neinstrumentálním požadavkem a samo o sobě hodnotou, kterou se projevuje plný respekt k lidské důstojnosti.

Pojem objektu versus subjektu se často cituje i v případech nedostatku respektu k participačním právům dětí, které naše právní prostředí tradičně vnímá jako objekty. Například Výbor pro práva dítěte ve svém závěrečném doporučení z roku 2011 vyjádřil ve vztahu k české praxi znepokojení, že „tradiční vnímání dětí jako objektů spíše než subjektů práv je velmi rozšířené.“⁶ V případech, kdy jsem formulovala nálezy, pojmenovávající tuto vážnou chybu,⁷ jsem však nepotřebovala pojem důstojnosti použít, neboť jsem se mohla opřít o čl. 16 Úmluvy o právech dítěte, zakotvující v širokém rozsahu participační práva dětí v rozhodování o svém osudu.

Trochu mne samotnou vyděsilo, když na mne z nalusu vyskočila důstojnost v mém nálezu ve věci neexistence zákonného podkladu pro výkon rozhodnutí srážkami ze mzdy⁸ – to o ostychu či spíše uměřenosti použití pojmu důstojnost soudce moc nesvědčí. Uklidnilo mne, že ta důstojnost nebyla v této věci mým výmyslem. Citovala jsem předchozí judikaturu Ústavního soudu a byl to Pavel Holländer, kterému se důstojnost podařilo najít i v exekucích: „Smyslem a účelem institutu předběžné vykonatelnosti rozsudků podle § 162 odst. 1 písm. a) o. s. ř. je ochrana, zajištění důstojnosti života osoby, jíž bylo soudem přisouzeno ze strany osoby jiné poskytování výživného. Tomuto účelu zákonodárce v předmětném zákonném ustanovení přikládá prioritu před účelem právní jistoty, jež má obvykle za následek spojení vykonatelnosti soudního rozhodnutí s nabytím jeho právní moci.“⁹

Takže moje skóre je zatím dosti opatrné – po dvou letech mandátu soudkyně Ústavního soudu jsem použila slovo důstojnost v sedmi nálezech, z toho jen dvakrát jako součást

⁶ Výbor pro práva dítěte. *Závěrečná doporučení Výboru pro dětská práva OSN: Česká republika ke 3. a 4. periodické zprávě ČR o naplňování Úmluvy o právech dítěte*. Zn. CRC/C/CZE/CO/3-4, ze dne 4. 8. 2011; § 34.

⁷ Nálezy sp. zn. I. ÚS 3304/13 ze dne 19. 2. 2014, I.ÚS 2482/13 ze dne 26. 5. 2014 a I. ÚS 1041/14 ze dne 4. 12. 2014 [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

⁸ Sp. zn. I. ÚS 1982/11 ze dne 6. 11. 2013.

⁹ Nález sp. zn. IV. ÚS 2795/09 ze dne 28. 6. 2010, N 129/57 SbNU 583.

mé autentické argumentace, a to pokud je rozhodováno o osobě zbavené osobní svobody, a ona se o tom ani nedozví a nemůže se k tomu nijak vyjádřit. Tedy v tom smyslu, že člověk musí dostat šanci být aktivním aktérem při jednáních, která se ho osobně týkají.

Nicméně jaké jsou další výskyty důstojnosti jako reálného a častěji používaného zdůvodnění zásahu ze strany Ústavního soudu? Jeho použitím reagujeme na necitlivý přístup státu k obětem komunistického režimu, které ani v našem novém režimu nedostaly satisfakci či spravedlnost. Eliška Wagnerová odkaz na důstojnost použila v nedávné kauze faráře Jana Šimsy, který nebyl rehabilitován, ač rehabilitován býti měl.¹⁰ Takže též v některých případech obzvláště hnusného jednání státu vůči obětem komunistického režimu bych se asi nerozpakovala tento silný kalibr použít. Nicméně zatím jsem se v těchto případech nutnosti argumentačně využít hodnotu lidské důstojnosti vyhnula.¹¹

V poslední době se v některých debatách v medicínském právu (biomedicíně) setkáváme se zajímavým napětím mezi svobodou a důstojností. Mimořádně aktuální téma komercializace lidského těla či ochrany důstojnosti člověka před ním samým probíhá na půdorysu starosti státu, aby na sobě jednotlivec nedělal pokusy či nějaké změny, které veřejné moci nepřipadají dostatečně důstojné. Tady mám jisté pochyby, zda by se měla důstojnost stavět do kontrapozice ke svobodě, a zda někdy trochu nedůstojné chování, které mi umožní nebýt odkázána na druhé, ale pomoci si sama, není pro lidskou důstojnost lepší než se stát objektem péčování či lítosti. Lidská důstojnost bývá nejvíce ohrožena chudobou, takže bránit lidem, aby si ze svého těla udělali jediný možný prostředek k získání peněz, je třeba nepřipustné i pro filozofa Jana Sokola.¹²

Poslední palčivou oblastí, v níž mne jako ústavní soudkyni úvahy o důstojnosti a argumentace důstojností asi čekají, je důstojnost v antidiskriminačním diskursu. Jak vysvětlit, že nerovné pravidlo, že těhotné ženy nesmí být zaměstnávány v dolech, nám nevadí, ale nerovné pravidlo, že homosexuálové nesmějí být zaměstnáváni v armádě, nám vadí? Závažná antidiskriminační rozhodnutí vysvětlíte jedině tak, že právo je sice založeno na rozlišování a je nutné, aby tomu tak bylo, avšak rozlišování, v jehož důsledku

¹⁰ Nález II. ÚS 2268/07 ze dne 29. 2. 2008, (N 45/48 SbNU 527).

¹¹ Nález I. ÚS 819/15 ze dne 15. 4. 2015, I. ÚS 2430/13 ze dne 5. 3. 2014.

¹² Srov. rozhovor s ním v Lidových novinách (část Česká pozice) ze dne 30. 5. 2015.

se bude příslušník takto diskriminované skupiny cítit ponížen ve své důstojnosti, musí být v právu zakázán. A ani to bez důstojnosti nevyargumentujete.

Zatím jsme se ještě nedostali k avizovanému soudcovskému ostychu před důstojností a jeho důvodům. Právní stát i důstojnost jsou pro mne velmi důležité pojmy, nad nimiž hodně přemýšlím, tříbím si názory a často jimi svá právní řešení poměřuji. Přesto se snažím v konkrétních rozhodnutích s nimi pracovat střídavě, trochu asi ve smyslu sentence „neber Boží jméno nadarmo“.

Jsem si vědoma toho, že koncept lidské důstojnosti je podhoubím řady základních práv (Aharon Barak v té souvislosti hovoří o důstojnosti jako jakési matce těch konkrétnějších dceřiných práv), může být jejich obecným odůvodněním či nadřazenou hodnotou, z níž vycházejí. Náš právní řád však ve svém ústavním pořádku i v rámci svého mezinárodního obohacení obsahuje bohatství „prováděcích“ či dceřiných práv, máme rozsáhlý katalog práv sociálních. Pokud si tedy mohu vybrat použití speciální konkrétní úpravy a nepotřebuji zdůraznit hodnotový rozměr konkrétního případu, volím spíše práci s těmi konkrétními právy. Takovýto postup podle mého názoru působí méně arbitrárně, vede ke konkretizaci obsahu jednotlivých základních práv, svědčí pro to i komparativní či mezinárodněprávní judikatorní argumentace. V konkrétním případě není třeba prostřednictvím argumentu lidské důstojnosti vysvětlovat legitimitu práv ve zpozitivněných lidskoprávních katalozích, ale subsumovat skutkové okolnosti pod konkrétní základní práva. Stejně jako soudce nesmí rozhodovat nespravedlivě a současně musí své rozhodnutí odůvodnit odkazy na konkrétní právní úpravu a konkrétní právní argumenty, taktéž musí respektovat lidskou důstojnost, aniž by se s ní oháněl v každém jednotlivém případě. I v konkrétní právní argumentaci by se k ní někdy měl uchýlit, ale buď tehdy, kdy jej k tomu pozitivní právo vybízí, nebo tam, kde mu poslouží jako memento či výkladová pomůcka. Pokud už to soudci nedá, a chce s důstojností jako argumentem častěji pracovat, je třeba vždy zdůvodnit, proč tak činí a nenahrazovat důstojností konkrétní substantivní práva, která jsou v souzeném případě ve hře.

Zdroje

Zaostřeno na péči o seniory [online]. Veřejný ochránce práv. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2013/zaostreno-na-peci-o-seniory/>

Nález Ústavního soudu ze dne 20. 5. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 1/08 (N91/49 SbNU 273, č. 251/2008 Sb.) [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

VYHNÁNEK, Ladislav. Lidská důstojnost jako Due Process Clause. In KOSAŘ David, ANTOŠ Marek, KÜHN Zdeněk, VYHNÁNEK, Ladislav. *Ústavní právo*. Casebook. Praha: Wolters Kluwer, 2014.

ŠIMÁČKOVÁ, Kateřina. *Lže skrze práva dosáhnout spravedlnosti?* [online]. simackova.cz [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: www.simackova.cz

Nález Ústavního soudu ze dne 7. 12. 2005, sp. zn. IV. ÚS 412/04, N 223/39 SbNU 353 [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Výbor pro práva dítěte. *Závěrečná doporučení Výboru pro dětská práva OSN: Česká republika ke 3. a 4. periodické zprávě ČR o naplňování Úmluvy o právech dítěte*. Zn. CRC/C/CZE/CO/3-4, ze dne 4. 8. 2011; § 34.

Nález sp. zn. I. ÚS 3304/13 ze dne 19. 2. 2014 [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Nález sp. zn. I. ÚS 2482/13 ze dne 26. 5. 2014 [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Nález sp. zn. I. ÚS 3304/13 ze dne 19. 2. 2014, [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Nález sp. zn. I. ÚS 1041/14 ze dne 4. 12. 2014 [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Nález sp. zn. I. ÚS 1982/11 ze dne 6. 11. 2013 [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Nález sp. zn. IV. ÚS 2795/09 ze dne 28. 6. 2010, N 129/57 SbNU 583 [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Nález sp. zn. II. ÚS 2268/07 ze dne 29. 2. 2008, (N 45/48 SbNU 527) [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Nález sp. zn. I. ÚS 819/15 ze dne 15. 4. 2015, I. ÚS 2430/13 ze dne 5. 3. 2014 [online]. Ústavní soud [cit. 2015-06-01]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

katerina.simackova@law.muni.cz

Historický vývoj pojmu důstojnost a jeho postupné začlenění do právního pořádku

Mgr. Helena Morozová

Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Katedra teorie práva a právních učení,
Česká republika

ABSTRAKT

Lidská důstojnost je pojmem, se kterým v současné době operují téměř všechny katalogy lidských práv a je nedílnou součástí řady ústav. Přitom jde o pojem vcelku vágní, občas těžko uchopitelný. Každý si totiž pod ním představí něco jiného. V tomto příspěvku se zaměřím na výklad pojmu důstojnosti, především na rozlišení mezi jednotlivými druhy lidské důstojnosti. Následně ve stručnosti nastíním vývoj tohoto pojmu v jednotlivých etapách historického vývoje společnosti a na závěr se jen krátce pozastavím nad úpravou lidské důstojnosti ve Všeobecné deklaraci lidských práv, jelikož právě ta dle mého názoru dodala pojmu lidské důstojnosti jeho zaslouženého významu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Důstojnost; inherentní pojetí; kontingentní pojetí; mravní síla; Všeobecná deklarace lidských práv; Charta OSN

ABSTRACT

The notion of human dignity is contained in all catalogues of human rights and it is indivisible part of the national constitutions. However, currently there is not existing legal definition of the concept of human dignity. In my article, I will focus on interpretation of the concept of human dignity. I will differentiate among different types of human dignity. Then, I will briefly discuss how the concept of human dignity evolved in people's minds in history. In conclusion, I will briefly focus on the Universal Declaration of Human Rights as in my opinion, the Declaration set the true meaning to the concept of human dignity.

KEYWORDS

Dignity; inherent; contingent; moral force; Universal Declaration of Human Rights; the UN Charter

„Pouze menšina lidí by tvrdila, že důstojnost, pojímána na abstraktní úrovni, je bezvýznamná. Na druhou stranu, význam tohoto pojmu není v žádném případě přímočarý a jeho vztah k základním právům je nejasný. Představa, že důstojnost může být sama o sobě základním právem je navenek přitažlivá avšak v konečném důsledku nepřesvědčivá. Jsem počati, zrozeni a většina z nás žije a umírá ve významně nedůstojných podmínkách.“⁴

Stručné vymezení pojmu důstojnosti

Pojmu lidské důstojnosti používá každý z nás téměř v každodenní komunikaci. Otázkou však zůstává, zda opravdu každému je zřejmé, co tento pojem skutečně vystihuje. Z hlediska systematického by bylo možné o lidské důstojnosti hovořit v rovině etické, filozofické, morální a také v rovině právní. Ovšem odborníci² dělí lidskou důstojnost na dva typy, a to na důstojnost tzv. inherentní a důstojnost kontingentní.

Zatímco důstojnost inherentní, tzv. ontologická si nárokuje mravní ohledy a určitý respekt již pouze ze samé podstaty existence každého jedince (je tedy od přírody dána a člověku náleží od okamžiku jeho narození). Důstojnost kontingentní je odvozována od jednotlivých určitých kvalit člověka, jeho postavení, způsobu života a individuálních zásluh. Nenáleží tedy každému jedinci automaticky, ale odvíjí se od jeho individuálních zásluh.

Důstojnost také často jde ruku v ruce s pojmy úcta a respekt. Ono úctou však nemusí být chápána jen úcta vůči třetím osobám, ale i vůči sobě samému – sebeúcta. V souvislosti s úctou tak byly vymezeny i čtyři typy důstojnosti člověka.³

- a) **důstojnost zásluh**, která odráží postavení člověka podle jeho ekonomických a sociálních zásluh. Kdy jedinci je připisována nějaká důstojnost v závislosti na jeho roli ve společnosti. Jde tedy o důstojnost, která je člověku přičítána, aniž by se o ni nějak významně zasadil (důstojnost, které požívá třeba hlava státu).
- b) **důstojnost mravní síly**, jenž je odvozován především od autonomie každého jedince. Je vysvětlována tak, že člověk, který jedná mravně a správně může být na sebe patřičně hrdý. Naopak jedinec, který se chová nepatřičně vůči vnějšímu

¹ FELDMAN D. *Human dignity as a legal value*. Part. 1, Public Law, winter 1999, str. 682.

² ŠRAJER, J. *Lidská důstojnost a sociální práce*. Sociální práce, r. 2006, č. 2, str. 109 – 113.

³ Srov. s NORDENFELT L. *The Varieties of Dignity* [online]. Health Care Analysis, r. 2004, vol. 12, č. 2, str. 69 – 81, DOI: 10.1023/B:HCAN.0000041183.78435.4b. Dostupné z: www.researchgate.net/publication/8228635_The_varieties_of_dignity

světu, může velmi snadno pozbyť svou sebeúctu, stejně tak může jakoukoliv úctu ztratit v očích třetích lidí.

- c) **důstojnost osobní identity**, která je chápána v rovině osobní identity každého jedince. Úzce souvisí s integritou jedince, s jeho vědomím vlastního já. Často bývá narušována z vnějšku (např. šikana), kdy pod vlivem jednotlivých útoků jedinec ztrácí vědomí vlastní ceny a sebedůvěru. Člověk disponující důstojností osobní identity dokáže svůj život vést pozitivním způsobem.
- d) **nezcizitelné hodnoty jedince – Menschenwürde**, je vůbec nejširším pojetím důstojnosti, která je odvozována ze samotné podstaty lidské existence, bez ohledu na tělesný, duševní či sociální stav.

Velmi často je i ve společnosti diskutováno vymezení pojmu důstojnosti, které užívá Peter Singner. Ten odmítá lidskou důstojnost jako něco, co náleží pouze lidem a co je charakterizuje, nebo co jim dává výsadní postavení oproti jiným živým bytostem.⁴

Historický vývoj pojmu důstojnosti

Již v úvodu jsme si vymezili, že pojem lidské důstojnosti může být vykládán v mnoha rovinách. Pro jasnější uchopitelnost tohoto pojmu je třeba zabývat se historickým vědomím, které může hrát značnou úlohu při konkretizaci pojmu důstojnosti.

Jak již kdysi uvedl Rosen, není možné se domnívat, že historické fenomény jen málokdy mají svůj původ v jediném zdroji. To je i případ lidské důstojnosti, kterou můžeme najít u mnoha jednotlivých kultur.

a) Pojem důstojnosti v Řecku a Římské říši

S pojmem důstojnosti se můžeme setkat již v díle samotného Sofokla, který si pohrával s myšlenkou, že člověk je určitou bytostí, která se účastní na logosu věčného rozumu. Tedy je bytostí, jenž je schopná jednat na základě svého vlastního rozhodnutí.⁵ Na člověka tak již není nahlíženo jen jako na osobu, která se pouze přizpůsobuje zákonitostem přírody, nýbrž jako na osobu, která je schopna vytvořit si a následně žít ve svém vlastním světě, který je určitou vnitřní přírodou každého jedince. Tuto myšlenku následně dále rozvíjeli stoikové, kteří

⁴ SINGER, P. *Osvobození zvířat*. Praha: nakladatelství Práh, 2001, str. 250-251.

⁵ srov. SOFOKLES, *Antigoné*. Řecká dramata, překl. Stiebitz F., Praha: Mladá fronta, 1976, str. 217 – 218.

však nespojovali lidskou důstojnost se základními kvalitami jsoucna. Dle jejich postoje totiž člověka důstojným netvořily jeho vnitřní hodnoty, nýbrž úřad, který vykonával. Důstojnost byla označována pojmem *dignitas* a jednalo se doslova o důstojnost chápanou jako status jedince.

Římské právo již disponovalo nástroji, jak ochránit čest a důstojnost svých občanů před nactiutrhaním. Z počátku bylo k této ochraně využíváno norem trestního práva, v souvislosti s vývojem však následně přešlo pod ochranu norem práva soukromého. Jak ve svém díle pojednává Veerder,⁶ poskytovalo římské právo ochranu dobrého jména na základě dvou edictů. První z nich směřoval proti pomluvám, které byly činěny soukromě. Druhý edict naopak chránil občany před projevy, které byly činěny na veřejnosti. Přičemž nemuselo jít pouze o lživé projevy, ochrana byla směřována i proti pravdivým informacím, které však měly tu schopnost snížit důstojnost a poškodit dobré jméno takto dehonestované osoby.⁷

První osobou antického světa, která propojila lidskou existenci s pojmem lidské důstojnosti, byl bezesporu Marcus Tullius Cicero. Ve své díle *De officiis* uvedl, že pouze člověk je schopen estetického cítění a rozlišení mezi mravním jednáním a jednáním nemravným, čímž se jednoznačně liší od zvířat. Právě tyto atributy, kterými jsou nadaní všichni lidé bez rozdílu, tvoří lidskou důstojnost. Jak je však zřejmé z dalších děl Cicera, byl jeho náhled na lidskou důstojnost značně nejednotný.

b) Středověk

Jelikož právě středověk je obdobím rozvoje světových náboženství, která svou doktrínu odvíjí převážně od existence boha, je až nemyslitelné, že by v tomto období mohly vznikat myšlenky zaměřené na lidskou důstojnost. I tak jich tu však lze nemálo existuje.

Lidská důstojnost ve středověku byla po celou dobu odvíjena od obrazu člověka jako božího obrazu na zemi. Již ze samotné koncepce náboženství byl člověk dominantním jedincem nad všemi ostatními bytostmi na zemi a právě z tohoto

⁶ Srov. VEERDER V. *The History and Theory of the Law of defamation I*. Columbia Law review 3, r. 1903, str. 563-4.

⁷ srov. WHITMAN, J. Q. *Enforcing Civility and Respect, Three Societies* [online]. The Yale Law Journal 109, r. 2000, str. 1315-1316 [cit. 29-05-2015]. Dostupný na: http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1650&context=fss_papers

faktu vycházelo středověké učení o lidské důstojnosti. Racionální pohled na důstojnost přináší až Tomáš Akvinský, který důstojnost definuje jako něco, co je dobré samo o sobě. Tím však nelze vyloučit, že dobrem o sobě samém nemohou být i další věci, rostliny či živočichové, které bůh stvořil. Důstojnost člověka je tak především založena na vlastnostech osoby, kterými se podobá bohu, tedy stručně řečeno důstojnost je závislá na bohu. Čímž blíže se svým jednáním a myšlením přiblíží jedinec bohu, tím větší důstojnosti dosahuje. Proto nejvyšší důstojnosti se těší pouze kněží.

c) **Období Renesance**

V renesančním myšlení se již důstojnost nezakládá na schopnosti přiblížení se vlastnostem božím, naopak je více cíleno na přirozenost člověka. Důstojnost je tak v období renesance odvozována od konkrétních schopností a vlastností každého jedince.

Asi nejvýznamnějším dílem o lidské důstojnosti v období renesance je pojednání *Mirandoly – De dignitate hominis*. V tomto díle popisuje člověka jako určitého „chameleona“, který se může svým počínáním přizpůsobit jakémukoliv zvířeti či rostlině. Avšak jako jediný tvor na zemi je také nadán možností výběru svého jednání. Důstojnost jedince je tak odvozena právě z toho, že je schopen svobodného jednání, že je schopen volby. Nezáleží na tom, že jde toto jednání v souladu s morálkou a božími zákony. Člověk si vždy může vybrat, zda poklesne na úroveň zvířete nebo se povznese k vyššímu cíli.

d) **Období I. Kanta**

Sic je učení o důstojnosti součástí Kantovi morální filozofie, nehraje v ní ústřední úlohu.⁸ Dle Kanta má každá věc či živočich na světě svou určitou hodnotu. Tato hodnota pak může být dle charakteru pojímána jako důstojnost nebo jako cena. Cenou poté disponují věci, které nám slouží k uspokojování běžných potřeb. Přičemž důstojnost je pouze relativní hodnotou, konkrétně hodnotou vnitřní.

Kant chápe člověka jako účel sám o sobě, jelikož je subjektem morálního zákona, pro jedince závazného. Důstojnost tedy dle Kanta vyplývá z morálky

⁸ PFORDTEN, D. *On the Dignity of Man in Kant*. Philosophy, 2009, str. 372 – 374.

daného jedince. Člověk tak má hodnotu nade vši cenu, jelikož pouze tak je účelem o sobě samým, tedy subjektem s důstojností.

Kant také zastává myšlenku, že k úctě před důstojností druhého patří, aby nikdo nenutil druhého k sebeúctě.

e) **Revoluční doba**

V období po I. Kantovi vznikla velká řada definic důstojnosti, žádná však již nepřicházela s něčím novým. Spíše lze tvrdit, že autoři buď souhlasili, nebo nesouhlasili s myšlenkami svých předchůdců.

Zásadní význam na vývoj lidské důstojnosti, rovnosti a svobody měla francouzská revoluce. Roku 1789, právě vlivem revoluce, byla přijata Deklarace práv člověka a občana. Ta byla následně vtělena i do ústavy a odvolává se na ni i současná francouzská ústava z roku 1958. Právě tímto počínem se stalo právo na lidskou důstojnost nedílnou součástí právního pořádku.

Důstojnosti se pak dále věnovali ve své práci Shopenhauer, Marx i Nietzsche. Právě Nietzsche ostře vystoupil proti myšlence lidské důstojnosti a důstojnosti lidské práce, kterou označil za techniku manipulace rovnostářů, kterou se snaží ovládnout nižší třídu. Dle jeho názoru požívá lidská osobnost důstojnosti jen v případech, pokud je dílem určitého genia, a to ať už vědomě či nevědomky. Z výše uvedeného tak lze dovodit, že dle Nietzscheho člověk není nadán právy, povinnostmi, avšak ani důstojností, jde pouze o osobu sloužící vyšším cílům.⁹

Důstojnost v mezinárodním právu

Již od počátku první poloviny dvacátého století se pojem důstojnosti začal hojně využívat v právních textech, a to jak národního charakteru, tak i v textech mezinárodního charakteru. Pojem lidské důstojnosti začal být zvolna užíván také v některých ústavách amerických a evropských států (konkrétně Finsko, Irsko, Kuba, Mexiko, Portugalsko, Výmarská republika).¹⁰ Začlenění lidské důstojnosti do ústav a mezinárodních dokumentů bylo určitou reakcí jednotlivých států na potlačování lidské důstojnosti v období obou světových válek.

⁹ McCRUDEN, Ch. *Human dignity and the judicial interpretation of human rights* [online]. Str. 7 – 8 [cit. 30-05-2015]. Dostupné z: <http://iilj.org/courses2008IILJColloquium.asp>

¹⁰ Tamtéž.

S pojmem důstojnosti bylo hojně operováno i při vytváření struktury spojených národů a byl rovněž zahrnut do preambule Charty Organizace Spojených Národů.¹¹ S ohledem na skutečnost, že tato Charta byla přijata většinou států světa, přispěla k rozvoji termínu důstojnosti jako právního termínu. Úsměvné je, že při tvorbě Charty se nepočítalo s tím, že pojem důstojnosti bude do ní přímo zařazen. Ten byl do textu preambule Charty včleněn až po diskuzi, přičemž nikde nebyl tento pojem nadefinován.

Návrh Všeobecné deklarace lidských práv, tak jak byl vytvořen kanadským odborníkem Humphrey, rovněž neobsahoval jedinou zmínku o lidské důstojnosti. Humphrey totiž zastával názor, že abstraktní pojem lidské důstojnosti nepřináší textu nové rozměry a jeho případné začlenění do článku I. Deklarace by mělo pouhý rétorický význam. Opačný názor zastával Cassi (francouzský právník), který při přepisování návrhu Všeobecné deklarace pojem důstojnosti bez váhání doplnil. Dle názorů odborníku byl tento zásah Cassia nutností, jelikož článek věnující se důstojnosti je nutný pro stanovení základu, na kterém je možné rozvíjet další z katalogu lidských práv.

Všeobecná deklarace lidských práv byla přijata dne 10. prosince 1948 na 183. plenárním zasedání Valného shromáždění OSN. Pojem lidské důstojnosti obsahuje celkově na pěti místech, přičemž v preambuli najdeme tento pojem hned dvakrát, dále je upravena v čl. 1, čl. 22 a čl. 23.

I když je charakter Všeobecné deklarace lidských práv pouze doporučující, je univerzálním dokumentem a jádrem mezinárodní listiny lidských práv. Právě z tohoto důvodu je velmi vítané, že pojem lidské důstojnosti obsahuje, jelikož tím byla tomuto pojmu zaručena vyšší záruka.

V dnešní době je již zcela nemyslitelné, že by některý z vyspělých států neměl ve svých předpisech zakotven pojem lidské důstojnosti. Povětšinou se setkáváme s vymezením lidské důstojnosti již v samotných ústavách, popřípadě ústavních zákonech. Stále častěji je však pojem lidské důstojnosti vtělován i do jednotlivých zákoníků, které upravují jednotlivá právní odvětví. Lze tak tvrdit, že pojem lidské důstojnosti se stal nedílnou součástí právních textů především v demokratických právních státech, a to i v situaci, že jeho legální definice stále absentuje.

¹¹ Vyhláška Ministerstva zahraničních věcí č. 30/1947 Sb., o chartě Spojených národů a statutu Mezinárodního soudního dvora, sjednaných dne 26. 6. 1945 na konferenci Spojených národů o mezinárodní organizaci, konané v San Francisco [online]. [cit. 01-06-2015]. Dostupné z: www.zakonyprolidi.cz/cs/1947-30

Zdroje

- FELDMAN D. *Human dignity as a legal value*, Part. 1, Public Law, winter 1999.
- KREJČÍ, O. *Lidská práva, Profesional Publishing*. Praha 2011, 1. vydání, ISBN: 978-80-7431-056-0.
- McCRUDEN, Ch. *Human dignity and the judicial interpretation of human rights* [online]. Str. 7 – 8 [cit. 30-05-2015]. Dostupné z: <http://iilj.org/courses2008IILJColloquium.asp>
- NORDENFELT L. The Varieties of Dignity [online]. Health Care Analysis, r. 2004, vol. 12, č. 2, str. 69 – 81, DOI: 10.1023/B:HCAN.0000041183.78435.4b. Dostupné z: www.researchgate.net/publication/8228635_The_varieties_of_dignity
- PFORDTEN, D. *On the Dignity of Man in Kant*, Philosophy, 2009.
- SINGER, P. *Osvobození zvířat*. Praha : nakladatelství Práh, 2001.
- SOFOKLES, *Antigoné*. Řecká dramata, překl. Stiebitz F., vydala Praha Mladá fronta, r. 1976.
- ŠRAJER, J. *Lidská důstojnost a sociální práce*. Sociální práce, r. 2006, č. 2.
- VEERDER, V. *The History and Theory of the Law of defamation I*. Columbia Law review 3, r. 1903.
- WHITMAN, J. Q. *Enforcing Civility and Respect, Three Societies* [online]. The Yale Law Journal 109, r. 2000 [cit. 29-05-2015]. Dostupný na: http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1650&context=fss_papers
- Vyhláška Ministerstva zahraničních věcí č. 30/1947 Sb., o chartě Spojených národů a statutu Mezinárodního soudního dvora, sjednaných dne 26. 6. 1945 na konferenci Spojených národů o mezinárodní organizaci, konané v San Francisco [online]. [cit. 01-06-2015]. Dostupné z: www.zakonyprolidi.cz/cs/1947-30

Kontakt – e-mail:

hela.morozova@gmail.com

Důstojnost a lidská práva: užitečné spojení, nebo účelová fráze?

Mgr. Martin Hapla

Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Česká republika

ABSTRAKT

Příspěvek se zabývá úlohou důstojnosti při zdůvodňování lidských práv. Může představovat důstojnost jejich základ, nebo je v tomto kontextu pouhou frází? Autor nejprve rekapituluje kritické výtky vůči tomuto konceptu. Velkou pozornost věnuje vymezení jeho různých, vzájemně konfliktních, významů. Klade si otázku, zda může být pojem důstojnosti i přes své negativní stránky pokládán za užitečný. Na závěr se pokouší vymezit jeho adekvátní místo v právním diskurzu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Důstojnost; lidská práva; právní filozofie

ABSTRACT

The paper deals with the role of dignity in the process of justification of human rights. Could the dignity be their foundations or is it just a phrase in this context? At first the author recapitulates critical reproaches to this concept. The main attention is dedicated to the definition of its various conflicting meanings. He asks the question if the concept of dignity could be useful despite its negative aspects. At last he tries to specify its appropriate place in the legal discourse.

KEYWORDS

Dignity; human rights; legal philosophy

Úvod

V posledních letech se lidská důstojnost a její vztah k lidským právům stává stále častěji předmětem vědeckého zájmu a to nejen u nás, ale i v mezinárodním měřítku.¹ Zároveň se dostává do centra dění i v ryze praktických souvislostech – vzpomeňme třeba na to, jak často se jí dovolávali protestující v rámci Arabského jara nebo na španělské hnutí Indignados.² Michael Rosen jí dokonce neváhá přiřknout ústřední roli v moderním lidskoprávním diskurzu.³ Navzdory své obrovské popularitě však vzbuzuje koncept důstojnosti i řadu pochybností. Má vůbec nějaký uchopitelný, jednoznačně identifikovatelný obsah? Není spíše jen frází či sloganem, jak namítají mnozí z jeho kritiků?⁴ Hlavním cílem tohoto krátkého sborníkového příspěvku je zamyslet se zejména nad touto otázkou.

Ve snaze poskytnout zkoumání uvedeného problému dostatečný kontext bude v první části tohoto textu stručně nastíněn historický vývoj konceptu lidské důstojnosti v právním myšlení, jakož i provedena jeho základní konceptualizace. Ve druhé budou shrnuty některé ze základních výtek, které vůči němu směřují. Třetí a čtvrtá část bude aspirovat na podrobnější rozbor podle mého soudu dvou nejzásadnějších argumentů směřujících proti důstojnosti, a to její přílišné neurčitosti a nadbytečnosti ve vztahu k lidským právům. V závěru příspěvku budou nastoleny otázky, zda může být rozebírán pojem i přes své negativní stránky považován za užitečný a jaké je jeho adekvátní místo v právním diskurzu.

1 Viz např. následující text, který mapuje nejnovější anglicky psanou literaturu k tomuto tématu: GOODHART, Michael. Recent Works on Dignity and Human Rights: A Road Not Taken. *Perspectives on Politics*. 2014, vol. 12, no. 4, pp. 846-856.

2 Tamtéž, s. 846-847. MISZTAL, Barbara A. The Idea of Dignity: Its Modern Significance. *European Journal of Social Theory*. 2013, vol. 16, no. 1, pp. 101-121. S. 102.

3 ROSEN, Michael. *Dignity: Its History and Meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2012, xvii, 176 p. S. 1.

4 Charles R. Beitz si tuto otázku klade přímo v samotném názvu svého článku věnovaného této problematice. Viz BEITZ, Charles R. Human Dignity in the Theory of Human Rights: Nothing But a Phrase? *Philosophy & Public Affairs*. 2013, vol. 41, no. 3, pp. 259-290. Dále srovnej též MACKLIN, Ruth. Dignity is a Useless Concept. *BMJ*. 2003, vol. 327, iss. 7429, pp. 1419-1420. S. 1419.

1 Pojem důstojnosti v právním myšlení

Je pozoruhodné, že ačkoliv propracované filozofické koncepce důstojnosti (at' už Kantova, nebo ta, kterou zformulovala katolická teologie)⁵ ležely již mnoho let všem před očima, právní oblast si je začala osvojovat relativně pozdě, teprve ve 20. století.⁶ Poprvé byl sice pojem důstojnosti použit již v souvislosti s Frankfurtskou ústavou z března 1849, konkrétně s ospravedlněním jejího ustanovení § 139, které zakotvovalo zákaz trestu smrti, avšak jednalo se pouze o ojedinělý případ a nadto o odůvodnění dokumentu, který ani nevstoupil v platnost.⁷ Pravidelně se začíná tento pojem v právním kontextu uplatňovat až v meziválečné době. V roce 1917 se objevuje v mexické ústavě, o dva roky později v ústavách Výmarského Německa a Finska, roku 1933 v ústavě portugalské, 1937 irské a 1940 kubánské.⁸ Opravdový boom však zažívá až v době po skončení druhé světové války, kdy se stává součástí Charty OSN, Všeobecné deklarace lidských práv, Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, ústav Japonska, Itálie, SRN a řady dalších významných dokumentů.⁹ Skutečnost, že se jednalo o reakci na masové zločiny páchané zejména nacistickým režimem, je zřejmá.¹⁰ V této souvislosti však není bez zajímavosti, že v některých případech, jmenovitě u preambule výše uvedené Charty, mělo použití pojmu důstojnosti ve své podstatě nahodilý charakter a nebylo doprovázeno hlubší reflexí nad jeho významem.¹¹

Z hlediska použití pojmu důstojnosti v právním diskurzu je potřeba rozlišit zejména dvě odlišné perspektivy: v první z nich jsou lidská práva zdůvodňována důstojností člověka, která tak představuje základ, z něhož jsou tato práva odvozena. Zatímco ve druhé je důstojnost viděna pouze jako jeden z mnoha důležitých zájmů, které mají lidská práva chránit. Těmto dvěma perspektivám odpovídají i různé přístupy ústavních soudů k pojmu důstojnosti, které ji vidí jako základ, nebo jednu z jeho součástí (například

5 K historickému vývoji různých filozofických koncepcí lidské důstojnosti viz MCCRUDDEN, Christopher. Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*. 2008, vol. 19, no. 4, pp. 655-724. S. 656-663. Dále srovnej ROSEN, op. cit., s. 11 a následující. Velmi stručně o této věci pojednává i MISZTAL, op. cit., s. 102-103.

6 BEITZ, op. cit., s. 262. Téže skutečnosti si všimá i Jürgen Habermas, který však onen přelom spojuje až s reakcí na události druhé světové války. Viz HABERMAS, Jürgen. The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights. *Metaphilosophy*. 2010, vol. 41, no. 4, pp. 464-480. S. 465.

7 HABERMAS, op. cit., s. 466.

8 MCCRUDDEN, op. cit., s. 664.

9 K tomu podrobně tamtéž, s. 664-673. Dále srovnej i SCHROEDER, Doris. Human Rights and Human Dignity. *Ethical Theory and Moral Practice*. 2012, vol. 15, no. 3, pp. 323-335. S. 324.

10 HABERMAS, op. cit., s. 466. Podobně a trochu podrobněji i BEITZ, op. cit., s. 264 a 269.

11 BEITZ, op. cit., s. 265 a následující.

společně s právem na život), z něhož se odvozují všechna, či alespoň některá lidská práva, která tudíž musí důstojnosti v případě vzájemného konfliktu ustoupit;¹² jedno z mnoha lidských práv, jež jako takové může být i předmětem testu proporcionality.¹³

2 Kritika ideje lidské důstojnosti

Idea lidské důstojnosti bývá kritizována z mnoha odlišných hledisek. Řadu z nich dobře shrnuje harvardský profesor Steven Pinker ve svém krátkém, sugestivně pojmenovaném textu „The Stupidity of Dignity“, kde vůči ní předkládá tři hlavní námitky: za první, důstojnost je relativní. Zcela zásadním způsobem se tedy liší v závislosti na době, místě i jejím pozorovateli.¹⁴ Za druhé, důstojnost je nahraditelná. Podle Pinkera se jí často sami a dobrovolně vzdáváme ve prospěch jiných, pro nás důležitějších hodnot, jakými jsou třeba život, zdraví nebo bezpečí. A za třetí, důstojnost může být škodlivá. Politickou a náboženskou represi lze totiž snadno racionalizovat jako obranu důstojnosti státu, vůdce či víry.¹⁵

Jsou však vždy takové výtky na místě? Pokud například hovoříme o ochraně důstojnosti víry, kvůli níž byla na Salmana Rushdieho uvalena fatva, nejedná se o úplně jinou důstojnost, než jakou chrání čl. 10 naší Listiny, nebo o níž se říká, že je základem lidských práv? A pokud sám Pinker jako příklad situací, kdy se sami o své vůli vzdáváme důstojnosti, uvádí některá lékařská vyšetření,¹⁶ jistě se takový argument nemůže vztahovat na důstojnost v Kantově pojetí, které se principiálně vzdát nelze. Vypovídací hodnota uvedené kritiky zde tedy naráží na další a podle mého soudu ještě zásadnější problém, kterým je přílišná vágnost a neurčitost pojmu důstojnosti samotného. Právě tomuto problému, spolu s námitkou redundantnosti, budou věnovány následující pasáže tohoto příspěvku.

12 Příklad takového přístupu můžeme vidět v rozhodnutí Ústavního soudu JAR v případě *State v. Makwanyane and Mchunu*. Viz MCCRUDDEN, op. cit., s. 688 a 699.

13 To, že důstojnost může být ústavně chráněným principem, avšak nikoliv principem nedotknutelným nebo nejvyšším, proklamoval roku 2001 francouzský Conseil Constitutionnel. Viz MCCRUDDEN, op. cit., s. 699.

14 K tomu srovnej i Donnellyho konstatování, že rozdíly mezi západními a nezápadními přístupy k lidské důstojnosti jsou velké. Viz DONNELLY, Jack. Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights. *The American Political Science Review*. 1982, vol. 76, no. 2, pp. 303-316. S. 314.

15 PINKER, Steven. The Stupidity of Dignity. *The New Republic* [online]. Chris Hughes, publikováno 28. 5. 2008 [cit. 27. 5. 2015]. ISSN 0028-6583. Dostupné z:

<http://pinker.wjh.harvard.edu/articles/media/The%20Stupidity%20of%20Dignity.htm>

16 Tamtéž.

3 Důstojnost jako vágní pojem

Důstojnost často bývá vnímána jako příliš vágní, příliš abstraktní a tedy i snadno napadnutelný pojem.¹⁷ Důvodem její neurčitosti je existence více různých, leckdy i vzájemně konfliktních a nesouměřitelných způsobů jejího chápání. Máme mnoho různých koncepcí důstojnosti a mnohdy je těžké si vůbec ujasnit, o které právě hovoříme, natož pak, která z nich je vlastně správná. Například Oxfordský slovník filozofie uvádí, že důstojnost v běžném myšlení znamená něco, co mají někteří lidé více než druzí. Proti tomuto jejímu významu pak staví způsob, jak je pojímána v morální, především Kantově, filozofii, v níž představuje univerzální atribut, jenž je důsledkem naší schopnosti autonomních morálních úsudků.¹⁸ Tomuto rozdělení v zásadě odpovídá i odlišení aspirující (aspirational dignity) a nedotknutelné důstojnosti (inviolable dignity), o němž se zmiňuje Doris Schroederová.¹⁹

V rámci obou těchto základních druhů je ještě možné dále rozlišit několik kategorií. Nedotknutelnou důstojnost tak můžeme pojímat buď tradičně katolicky, nebo kantovsky. V tradičním katolickém pojetí představuje důstojnost vlastnost, kterou Bůh přirkl všem lidským bytostem a jež činí každý život posvátným. Podstata Kantovy koncepce byla naznačena již výše. Mezi různé typy aspirující důstojnosti pak spadá: aristokratická důstojnost, jež je kvalitou člověka, který byl obdařen vysokým, vznešeným postavením a jedná podle toho; dále důstojnost coby vlastnost někoho, kdo se chová v souladu s dobrými způsoby (jak je společnost chápe a očekává); a nakonec, důstojnost zásluh.²⁰

Tenze mezi různými významy důstojnosti lze přitom jen obtížně odstranit. Podle Schroederové je neřešitelné již napětí mezi aspirující a nedotknutelnou důstojností.²¹ Jak tvrdí Charles R. Beitz, jejího jednotného a uceleného významu bychom se nedobrali ani na základě historického výkladu tohoto pojmu v Chartě OSN a Všeobecné deklaraci lidských práv.²² Navzdory tomu všemu se domnívám, že smysluplný kontext jejich použití lze přece jen, alespoň přibližně, vymezit.

17 K tomu srovnej v kontextu Gewirthových teorií i FREEMAN, Michael. The Philosophical Foundations of Human Rights. *Human Rights Quarterly*. 1994, vol. 16, no. 3, pp. 491-514. S. 507.

18 Srovnej BLACKBURN, Simon. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. 2nd ed. rev. Oxford: Oxford University Press, 2008, viii, 407 s. S. 100.

19 Srovnej např. SCHROEDER, op. cit., s. 332.

20 Tamtéž, s. 332.

21 Tamtéž, s. 324.

22 BEITZ, op. cit., s. 268.

Pokud budeme trvat na univerzálním charakteru lidských práv, bude nám aspirující důstojnost jako jejich zdůvodnění sloužit jen obtížně. Zato různé varianty nedotknutelné důstojnosti mohou být v takovém případě velmi užitečné, jakkoliv i s nimi jsou spojeny specifické problémy. Například i Kantovu pojetí důstojnosti je vytýkána jeho nedostatečná univerzalita a to z důvodu, že někteří lidé (jako třeba pacienti v trvalém a nezvratném vegetativním stavu) jím vyžadovanou schopnost autonomních morálních úsudků jen sotva mají.²³ Tradiční katolická koncepce důstojnosti je zase vnímána jako těžko přijatelná v sekulární společnosti.²⁴

Chápeme-li naopak důstojnost jako pouze jeden z mnoha zájmů, které chceme prostřednictvím lidských práv chránit, mohou se i různé druhy aspirující důstojnosti ukázat jako hodnotné. Kantovsky nebo katolicky chápané důstojnosti nemůže být člověk nikdy zbaven, ani nemůže být jeho důstojnost nijak snížena. Mohli bychom v takovém kontextu hovořit o nějaké újmě na ní spáchané, pokud by byl člověk kupříkladu mučen? Zdá se tedy, že i jiná pojetí důstojnosti, v nichž nemá nedotknutelný charakter, mohou být za určitých situací případnější.

4 Důstojnost jako nadbytečný pojem

Druhou zásadní výtkou na adresu důstojnosti je její nadbytečnost. Neslouží ve skutečnosti jen jako faktické synonymum lidských práv, ke kterým vlastně nic podstatného nepřidává?²⁵ Nepotřebujeme vždy ještě nějakou další morální teorii, pokud se snažíme vysvětlit, co důstojnost znamená?²⁶ To jsou jistě pádné argumenty. Nemůže však přidaná hodnota této ideje paradoxně spočívat právě v její výše rozebírané neurčitosti, která je v jejím případě větší než u samotných lidských práv?

Můžeme totiž narazit i na myšlenku, že pojem důstojnosti nám umožňuje, zásluhou toho, že jeho význam není ideologicky fixován, dosáhnout základního konsenzu mezi

23 SCHROEDER, op. cit., s. 331.

24 Tamtéž, s. 324 a 332. Ke vztahu náboženství, důstojnosti a zdůvodnění lidských práv srovnej dále i některé myšlenky uvedené v textu PERRY, Michael J. Human Rights Theory, 2: What Reason Do We Have, if Any, to Take Human Rights Seriously? Beyond "Human Dignity". *Emory Legal Studies Research Paper No. 15-350* [online]. Emory University School of Law, publikováno 22. 4. 2015 [cit. 1. 6. 2015]. Dostupné z: <http://ssrn.com/abstract=2597404>

25 V této souvislosti není bez zajímavosti ani myšlenka Jacka Donnellyho, že lidská práva jsou používána jako přibližný ekvivalent našeho (tedy západního) přístupu k lidské důstojnosti. K tomu viz DONNELLY, op. cit., s. 315.

26 Srovnej např. MACKLIN, op. cit., s. 1419.

různými, leckdy dokonce nesouměřitelnými, pohledy na svět. Jeden člověk tak může interpretovat důstojnost z náboženské perspektivy, jiný z filozofické a další z pragmatické.²⁷ Každý z nich ovšem bude souhlasit s tím, že všichni mají „důstojnost“ mít.²⁸ Taková shoda by byla jen stěží možná, pokud bychom se snažili tomuto pojmu dát pouze jeden určitý význam. Na druhou stranu stojí za to se zamýšlet, zda má konsenzus s tak omezenými praktickými důsledky nějaký smysl, zda není obsahově prázdný. Každý si přece nakonec v praxi stejně vykládá tento pojem po svém. Snad bychom ale mohli protiargumentovat tím, že jeho přítomnost významným způsobem otvírá a vymezuje prostor pro naše diskuze.

Další z možných výhod ideje důstojnosti by mohlo být i to, že není tolik spojována se Západem a jeho způsobem myšlení jako samotná lidská práva, která často musí čelit výtce, že představují pouze jeden z druhů jeho imperialismu. Idea důstojnosti by proto mohla být pro mnohé nezápadní společnosti přijatelnější, což může mít za situace, kdy lze některé případy flagrantního narušení lidských práv kritizovat i za pomoci jí samotné,²⁹ svůj smysl.

Závěr

Nejen na základě výše předložených argumentů si mnozí autoři myslí, že je lepší lidská práva od ideje lidské důstojnosti separovat a pokusit se je ospravedlnit nějakým jiným způsobem.³⁰ Je takový přístup na místě? Navzdory všem pochybnostem, které o důstojnosti můžeme (často zcela oprávněně) mít, nepřináší nám nakonec tento pojem více užitku, než nevýhod? Obzvláště pokud započteme i jeho kultivující funkci? Můžeme opravdu s takovou jistotou tvrdit, že by jeho eliminace z našeho diskurzu nepředstavovala žádnou ztrátu?³¹ Osobně bych nabádal v takových věcech k velké opatrnosti. I pokud se nám možný přínos tohoto konceptu zdá problematický, jen obtížně bychom hledali někoho, kdo by s jeho působením spojoval nějaké škody (snad kromě nárůstu možných nejasností), což je rovněž třeba vzít v úvahu. Stejně tak, pokud

27 SCHROEDER, op. cit., s. 326.

28 Tento náhled silně připomíná Rawlsovu myšlenku překrývajícího se konsenzu, která ostatně v oblasti lidských práv představuje cenný zdroj inspirace. K tomu srovnej např. RAWLS, John. The Idea of an Overlapping Consensus. *Oxford Journal of Legal Studies*. 1987, vol. 7, no. 1, pp. 1-25.

29 Srovnej DONNELLY, op. cit., s. 313.

30 Viz např. SCHROEDER, op. cit., s. 324 a 334.

31 Srovnej např. MACKLIN, op. cit., s. 1420.

důstojnost využíváme ke zdůvodnění lidských práv, musíme ji hodnotit v kontextu jiných způsobů jejich ospravedlnění, které taktéž čelí ostré kritice.

Jaké je tedy adekvátní místo tohoto pojmu v právním diskurzu? Na takovou otázku pochopitelně není snadné dát uspokojivou odpověď. Vzhledem k přetrvávajícímu skepticismu se podle mého názoru není moudré přiklánět k tomu, že by důstojnost měla hrát nějakou klíčovou, prvořadou roli, že by měla být jediným dominantním principem. Jako vhodnější se mi jeví spíše její vyváženější postavení, kdy představuje pouze jednu z vícera důležitých hodnot, byť rozhodně ne hodnotu marginální. Tak jako by loď neměla mít pouze jednu kotvu, ani lidská práva by se neměla spoléhat jen na jediný, vybraný prvek, nýbrž by měla akceptovat pluralitu a složitost světa, ve kterém žijeme.

Zdroje

BEITZ, Charles R. Human Dignity in the Theory of Human Rights: Nothing But a Phrase? *Philosophy & Public Affairs*. 2013, vol. 41, no. 3, pp. 259-290. ISSN 0048-3915.

BLACKBURN, Simon. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. 2nd ed. rev. Oxford: Oxford University Press, 2008, viii, 407 s. ISBN 978-0-19-954143-0.

DONNELLY, Jack. Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conceptions of Human Rights. *The American Political Science Review*. 1982, vol. 76, no. 2, pp. 303-316. ISSN 0003-0554.

FREEMAN, Michael. The Philosophical Foundations of Human Rights. *Human Rights Quarterly*. 1994, vol. 16, no. 3, pp. 491-514. ISSN 0275-0392.

GOODHART, Michael. Recent Works on Dignity and Human Rights: A Road Not Taken. *Perspectives on Politics*. 2014, vol. 12, no. 4, pp. 846-856. ISSN 1537-5927.

HABERMAS, Jürgen. The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights. *Metaphilosophy*. 2010, vol. 41, no. 4, pp. 464-480. ISSN 0026-1068.

MCCRUDDEN, Christopher. Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*. 2008, vol. 19, no. 4, pp. 655-724. ISSN 0938-5428.

MACKLIN, Ruth. Dignity is a Useless Concept. *BMJ*. 2003, vol. 327, iss. 7429, pp. 1419-1420. ISSN 0959-8138.

MISZTAL, Barbara A. The Idea of Dignity: Its Modern Significance. *European Journal of Social Theory*. 2013, vol. 16, no. 1, pp. 101-121. ISSN 1368-4310.

- PERRY, Michael J. Human Rights Theory, 2: What Reason Do We Have, if Any, to Take Human Rights Seriously? Beyond "Human Dignity". *Emory Legal Studies Research Paper No. 15-350* [online]. Emory University School of Law, publikováno 22. 4. 2015 [cit. 1. 6. 2015]. Dostupné z: <http://ssrn.com/abstract=2597404>
- PINKER, Steven. The Stupidity of Dignity. *The New Republic* [online]. Chris Hughes, publikováno 28. 5. 2008 [cit. 27. 5. 2015]. ISSN 0028-6583. Dostupné z: <http://pinker.wjh.harvard.edu/articles/media/The%20Stupidity%20of%20Dignity.htm>
- RAWLS, John. The Idea of an Overlapping Consensus. *Oxford Journal of Legal Studies*. 1987, vol. 7, no. 1, pp. 1-25. ISSN 0143-6503.
- ROSEN, Michael. *Dignity: Its History and Meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2012, xvii, 176 p. ISBN 9780674064430.
- SCHROEDER, Doris. Human Rights and Human Dignity. *Ethical Theory and Moral Practice*. 2012, vol. 15, no. 3, pp. 323-335. ISSN 1572-8447.

martinbapla@mail.muni.cz

Dôstojnosť človeka v ľudskoprávných dokumentoch ruskej pravoslávnej cirkvi

Mgr. Ján Šurkala

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Slovenská republika

ABSTRAKT

Dôstojnosť človeka predstavuje fundamentálny základ takmer všetkých významných ľudskoprávných koncepcií súčasnosti. Výnimkou nie je ani učenie ruskej pravoslávnej cirkvi, ktorá sa v posledných rokoch veľmi intenzívne venovala nájdeniu svojej odpovede na fenomén ľudských práv. Odlišné chápanie ľudskej dôstojnosti, ktoré má v jej prípade veľmi silné teologické konotácie, sa prejavilo aj v obsahových rozdielnostiach ľudskoprávných dokumentov, ktoré cirkev vydala. Pravoslávna ľudskoprávna doktrína si predovšetkým kladie za cieľ zosúladiť egoistické požiadavky jednotlivca, dnes tak často zaodeté do hávu neodňateľných ľudských práv, s požiadavkami tradičnej morálky, ktoré reflektujú vyššie dobro.

KLÚČOVE SLOVÁ

Ludská dôstojnosť; ruská pravoslávna cirkev; ľudské práva; teológia; medzinárodné právo; liberalizmus; morálka; sloboda; deifikácia

ABSTRACT

A human dignity represents a cornerstone of many human rights theories, including that of the Russian Orthodox Church. Different understanding of human dignity, which was motivated by theological way of thinking, is reflected in the content of all human rights documents of the Russian Orthodox Church. The main line of it is to harmonise egoistic claims of individuals, which are often proclaimed as unalienable and undeniable human rights, with legitimate moral obligations, which reflect the higher good.

KEYWORDS

Human dignity; Russian Orthodox Church; human rights; theology; international law; liberalism; morals; liberty; deification

Úvod

Ľudské práva dnes predstavujú dominantný ideový politický a právny diskurz Západu, no určite presahujú aj za jeho geografické či politické hranice. Už len samotný fakt existencie medzinárodnej kodifikácie Ľudských práv na úrovni OSN predstavuje jasný apel, samozrejme s medzinárodnoprávnymi konzekvenciami, na ich univerzálnosť. Tento univerzalistický postoj sa pritom nechápe len územne. Ide aj o snahu, resp. tendenciu, pokryť Ľudskoprávnym jazykom všetky podstatné sféry Ľudského života – od jeho narodenia až po smrť – nevynímajúc ani jeho súkromie, morálne presvedčenie, svedomie, vzťah k ostatným osobám a spoločnosti.

V tejto súvislosti pozorujeme aj určitú konkurenciu medzi metódou spoločenskej regulácie prostredníctvom definovania individuálnych Ľudských práv, ktoré určujú, na čo má každý jednotlivec právo, či už voči štátu alebo voči spoločnosti, a tradičnými metódami sociálnej regulácie prostredníctvom morálnych systémov, ktoré stanovujú, čo je jednotlivcovi dovolené, a čo zakázané. V teoretickej rovine by nemala medzi týmito dvoma konceptmi vznikáť žiadna zásadnejšia tenzia. Veď je v princípe jedno, či povieme, že každý má právo na život, alebo stanovíme všeobecné pravidlo, že nikoho nemožno zabiť. Lebo normatívne vety oboch výrokov smerujú k rovnakému výsledku – v tomto konkrétnom prípade k univerzálnej ochrane Ľudského života. V praktickej rovine však už samotný akcent, ktorý by sa niekomu mohol čiastočne oprávnene javiť ako výlučne lingvistický jav, zohráva dôležitú rolu aj pri rozhodovaní o konkrétnom obsahu právnych noriem.

Nie je preto vôbec čudné, že v určitej fáze sa aj ruská pravoslávna cirkev rozhodla, že sa bude Ľudskými právami hlbšie zaoberať. Do roku 2002 sa dá pozorovať pomerne jasne identifikovateľný odpor cirkvi voči Ľudským právam¹ vyplývajúci predovšetkým z negatívnych dopadov medzinárodnej Ľudskoprávnej legislatívy² a jej judiciálnej

¹ Pre chronológiu vývoja postojov ruskej pravoslávnej cirkvi k Ľudským práva porovnaj: STOECKL, Kristina. *The Russian Orthodox Church and Human Rights*. London, New York: Routledge, 2014, s. 42-68.

² Ruská federácia je právnym sukcesorom všetkých medzinárodných dohôd, ktoré ratifikoval ZSSR (porov. čl. 137 odst. 2 Ústavy Ruskej federácie). V kontexte nášho článku ide predovšetkým o Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach (1966), Medzinárodný pakt o ekonomických, sociálnych a kultúrnych právach (1966), Dohovor o právach dieťaťa (1989), Dohovor proti mučeniu a inému krutému neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu (1984), Záverečný akt Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (1975), a mnohé ďalšie. Navyše pristúpila Ruská federácia k Európskemu dohovoru o základných Ľudských právach a slobodách v roku 1996, čím sa dostala pod jurisdikciu Európskeho súdu pre Ľudské práva v Štrasburgu (ďalej len „ESLP“). V tomto kontexte je vhodné spomenúť čl. 15 ods. 4 ústavy Ruskej federácie (porov. tiež čl. 17 ods. 1), ktorý zakladá prednosť medzinárodných dohôd o Ľudských právach a slobodách pred vnútroštátnym právom.

aplikácie na konzervatívnu ruskú spoločnosť a vlastný vplyv pravoslávnej cirkvi v nej.³ Cirkev pocíťovala ako krivdu, že napriek značnej spoločenskej autorite, ktorú dodnes dosahuje v ruskej spoločnosti, nevedela mnohé kultúrno-sociálne otázky postsovietskej éry ovplyvniť významnejším spôsobom. Zmieneny rok však v žiadnom prípade nechápeme ako zlom, kedy by sa zásadným spôsobom zmenil rezervovaný, resp. odmietavý, postoj vysokých cirkevných predstaviteľov k ľudským právam, ale išlo skôr o uznanie dôležitosti vysporiadania sa s týmto fenoménom vo vnútri cirkvi.

Ako táto otvorená debata neskôr ukázala, kľúčovým pojmom, na ktorom ruská pravoslávna cirkev vystavala svoju doktrínu ľudských práv, sa stala práve ľudská dôstojnosť. Tá, ako ukážeme v nasledujúcich kapitolách, sa v hrubých rysoch značne zhodovala s mainstreamovým liberálnym chápaním. No v určitých kľúčových momentoch, ako je napríklad zdroj, či legitimita, ľudskej dôstojnosti, sa ľudskoprávna doktrína pravoslávnej cirkvi líšila natoľko, že determinovala prakticky všetky podstatné obsahové divergencie oboch teórií.

V tomto článku si kladieme za cieľ predovšetkým načrtnúť základné poňatie ľudskej dôstojnosti ruskej pravoslávnej cirkvi. Tiež sa budeme venovať porovnaniu tejto koncepcie s tou dominantnou sekulárne-humanistickou a rovnako v krátkosti naznačíme, v čom všetkom sa táto rozpornosť prejavila pri formulovaní konkrétnych obsahových špecifik pravoslávnej doktríny ľudských práv. V tretej kapitole sa budeme zaoberať vývojom chápania pojmu ľudskej dôstojnosti v jednotlivých cirkevných dokumentoch. Záverom sa pokúsime začleniť túto pravoslávnu diskusiu do širšieho kontextu významu kresťanského chápania tohto pojmu pre koncepciu ľudských práv, ako ju poznáme v súčasnosti.

³ Tu narážame na niektoré, v očiach ruskej pravoslávnej cirkvi kontroverzné, rozsudky ESEP, napr. Metropolitná cirkev Besarábie proti Moldavsku zo dňa 27. 3. 2002. (45701/99), Sväto-Michalská farnosť proti Ukrajine zo dňa 24. 9. 2007 (77703/01), Alexejev proti Rusku zo dňa 11. 4. 2011 (4916/07, 25924/08, 14599/09), Moskovská pobočka armády spásy proti Rusku zo dňa 5. 1. 2007 (72881/01), Scientologická cirkev v Moskve proti Rusku zo dňa 5. 4. 2007 (18147/02), Barankjevič proti Rusku zo dňa 26. 10. 2007 (10519/03), Kuznecov a ďalší proti Rusku zo dňa 11. 1. 2007 (184/02).

1. Ľudská dôstojnosť v ponímaní ruskej pravoslávnej cirkvi

Ako sme sa už zmienili v úvode, ortodoxné chápanie ľudskej dôstojnosti sa úplne neodlišuje od toho mainstreamového liberálneho. Napriek mnohým jednotiacim črtám však ruská pravoslávna cirkev považuje liberalistický koncept, obsiahnutý okrem iného aj v medzinárodných ľudskoprávných kodifikáciách,⁴ za príliš zjednodušujúci. Sekulárne chápanie tohto pojmu totiž vychádza z predpokladu, že ide o vlastnosť prirodzene spojenú s ľudskou esenciou, ktorá je neodňateľná a chránená pred akýmkoľvek vonkajším zásahom.

Naproti tomu ortodoxné chápanie ľudskej dôstojnosti stojí na teologickej konštrukcii opierajúcej sa o Bibliu. Za zdroj dôstojnosti človeka preto nepovažuje ľudskú prirodzenosť, nakoľko tá je skalená dedičným hriechom. Inherentnosť dôstojnosti človeka však vyplýva z aktu jeho stvorenia všemohúcim Bohom na svoj obraz.⁵ Túto dôstojnosť človek nestratil ani po svojom hriešnom páde, nakoľko má stále potenciál z tohto hriechu sa vymaniť a obnoviť obraz Boha v sebe.⁶ Ruská pravoslávna ľudskoprávna doktrína však rozlišuje medzi dôstojnosťou človeka (*достоинство*), ktorá je neodňateľná, a dôstojnosťou jeho života (*достойная жизнь*), ktorá sa dosahuje hľadaním morálneho dobra, teda snahou jednotlivca pripodobniť sa Bohu za pomoci jeho milosti (*theosis*, resp. deifikácia).⁷ Žiť morálne „nedôstojný“ život neznamená, že sa v ontologickej rovine narúša ľudská dôstojnosť. Avšak život v hriechu túto Bohom darovanú dôstojnosť zatemňuje natoľko, že je v danom človekovi často veľmi ťažko rozoznateľná.⁸

Aby sme túto základnú pojmovú diferenciaciu zhrnuli konštatujeme: každý človek má neodňateľnú ľudskú dôstojnosť získanú ešte pri akte stvorenia na Boží obraz, avšak na to, aby „žil dôstojne“ sa potrebuje podriadiť Božej vôli a chrániť sa hriechu.

⁴ Napr. Všeobecná deklarácia ľudských práv vo svojej preambule obsahuje formuláciu, že „uznanie **vrodenej dôstojnosti** a rovnakých a nescudziteľných práv všetkých členov ľudskej rodiny je základom slobody, spravodlivosti a mieru na svete“. Ďalej v čl. 1 pokračuje, že „všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v **dôstojnosti** i právach“. Podobne aj preambula dodatkového protokolu č. 13 k Európskemu dohovoru o ochrane základných práv a slobôd spomína „vrodenu **dôstojnosť** všetkých ľudských bytostí“ (v súvislosti so zákazom trestu smrti). Charta základných práv EÚ venuje celú prvú hlavu ľudskej dôstojnosti, ktorá okrem iného (právo na život, právo na nedotknuteľnosť osoby, zákaz mučenia a neľudského alebo ponižujúceho zaobchádzania alebo trestu, zákaz otroctva a nútených prác) obsahuje konštatovanie, že „ľudská **dôstojnosť** je nedotknuteľná – musí byť ochraňovaná a rešpektovaná.“

⁵ Porovnaj: RUSSIAN ORTHODOX CHURCH. *The Russian Orthodox Church's Basic Teaching on Human Dignity, Freedom and Rights (official translation)* [online]. 2008 [cit. 2015-06-26] Dostupné na: www.mospat.ru/en/documents/dignity-freedom-rights/ (ďalej len „Doktrína“), I. 1.

⁶ Tamtiež.

⁷ Doktrína, I. 2.

⁸ Doktrína, I. 4.

V porovnaní s humanisticko-sekulárnym chápaním ľudskej dôstojnosti je teda jasné, že pravoslávna koncepcia má okrem statickej zložky ešte aj zložku dynamickú. Tá zaručuje neodlučiteľnosť individuálnych práv od morálnych povinností, vďaka ktorým môže jednotlivec plne rozvinúť svoj ľudský potenciál, obraz Boha, ktorý v sebe nosí.⁹

Nedostatok sekulárnej ľudskoprávnej koncepcie vidí cirkev aj v tom, že jednostranne obhajuje slobodu voľby (αὐτεξουσίαν) na úkor slobody od hriechu (ἐλευθερία).¹⁰ Ide teda o konflikt medzi neodňateľnými právami jednotlivca a morálnym poriadkom. Ruská pravoslávna cirkev sa hlási k ochrane oboch týchto slobôd, pretože sú nielen navzájom kompatibilné, ale na ich správne fungovanie potrebujú byť chránené spolu. Ďalšou nosnou ideou učenia ruskej pravoslávnej cirkvi je „harmonizácia“ ľudských práv s požiadavkami morálky.¹¹

2. Teologické a filozofické základy pravoslávnej ľudskoprávnej diskusie

Bez širšieho teologického a filozofického kontextu nie je možné správne pochopiť, prečo je normatívne učenie ruskej pravoslávnej cirkvi o ľudskej dôstojnosti, ktorého jadro sme charakterizovali v predchádzajúcej kapitole, koncipované v pomerne ostrom protiklade k liberalistickým a sekulárnym koncepciám. V tejto kapitole sa preto v krátkosti pokúsime naznačiť základné teologické a filozofické východiská ortodoxného uvažovania o ľudskej dôstojnosti a ľudských právach.

Prominentným pravoslávnym teológom, ktorý sa venuje aj problematike ľudských práv, je albánsky arcibiskup Tirany Anastasios Jannoulatos. Vo svojom článku z roku 1984 *Eastern Orthodoxy and Human Rights* poukazuje na limity modernej koncepcie ľudských práv. V pravoslávnej tradícii sa za „naplneného“ človeka nepovažuje ten, kto má zabezpečené všetky materiálne vymoženosti, slobody či práva – vždy sa kládol za vzor skôr martýr, pustovník, resp. svätec, ktorý sa dokázal odpútať od žiadostí tohto sveta a naplniť tak svoj život „vnútornou slobodou“. Práve naplnenie tejto vnútornej slobody v moderných sekulárných ľudskoprávnych koncepciách úplne absentuje.¹² Programovú úlohu cirkvi nevidí ani tak v „kárajúcej a trestajúcej“ inštitúcii, ktorá

⁹ Doktrína, I. 5.

¹⁰ Doktrína, II. 2.

¹¹ Doktrína, III. 3.

¹² YANNOULATOS, Anastasios. Eastern Orthodoxy and Human Rights. *International Review of Mission*. 1984, roč. 73, č. 289, s. 465.

dohliada na to, aby bol dodržiavaný akýsi univerzálny sociálny poriadok. Cirkvev by mala byť morálnou a duchovnou inšpiráciou a miestom nesebeckej lásky.¹³

V novšom článku z roku 2003 sa už na ľudské práva díva viac kriticky, pričom poukazuje na skutočnosť, že pôvodné ľudskoprávne deklarácie, vznikli v spoločenskom ovzduší revolúcie proti režimom, ktoré arbitrárne zneužívali moc. Preto v sebe obsahujú určitú vrodenuú jednostrannosť, keďže nedávajú ľudské práva do korelácie s povinnosťami. Tento nedostatok je podľa neho vzhľadom na špecifické okolnosti vzniku idey ľudských práv pochopiteľný a ospravedlniteľný. Nič to však nemení na tom, že jeho korekcia je nevyhnutná.¹⁴

O nevyhnutnosti priority „vnútornej slobody“ pred právami je presvedčený aj Vigen Gurojan, ktorý dokonca v ortodoxnej kristológii a antropológii nenachádza žiadnu oporu pre sekularistické ľudské práva. Preto podľa neho neplynú z kresťanského učenia žiadne záväzky v prospech ľudských práv.¹⁵

Z „protizápadných“ pozícií kritizuje sekulárnu koncepciu ľudských práv aj prominentný grécky teológ Christos Jannaras. Kľúčom pre jeho pochopenie je dištinkcia medzi etikou a morálkou a cirkvou a náboženstvom. Poukazuje na to, že západná osvietená antropológia, ktorá je základom dnešnej sekulárnej koncepcie ľudských práv, spája ľudskú dôstojnosť s ľudskou prirodzenosťou, ktorá je vlastná každému jednotlivcovi. Vďaka tejto vrodenej prirodzenosti (dôstojnosti) sú vybavení aj neodňateľnými právami. Morálnym je potom také správanie, ktoré tieto neodňateľné práva neporušuje, pretože v opačnom prípade by sa priečilo „ľudskej prirodzenosti“.¹⁶ Jannaras tento „naturalistický“ pohľad celkom neodmieta, dokonca vyzdvihuje jeho historické prínosy,¹⁷ len ho považuje za obmedzený, nakoľko mu chýba určitý transcendentný presah. Keďže bol človek stvorený na obraz Boží, je pozývaný k tomu, aby svoju „prirodzenosť“ presiahol, pozdvihol, resp. zbožštil, čím dosiahne podiel na večnej pravde a večnom živote.¹⁸ To mu umožní jednak nadviazať spoločensťvo s Bohom, prostredníctvom modlitby, aj s ľuďmi, cez spojenie v láske. Ľudská sloboda

¹³ YANNOULATOS, 1984, s. 466.

¹⁴ YANNOULATOS, Anastasios. *Orthodoxy and Human Rights. Facing the World. Orthodoxy Christian Essays on Global Concerns*. Ženeva: World Council of Churches, 2003, 49-78., s. 55.

¹⁵ GUROIAN, 243.

¹⁶ YANNARAS, Christos. *The Freedom of Morality*. 1. vydanie. Crestwood: St. Vladimir's Seminary Press, 1984. 272 s. Str. 22-27.

¹⁷ YANNARAS, Christos. Human Rights and the Orthodox Church. In CLAPSIS, Emmanuel (ed.). *The Orthodox Churches in the Pluralistic World: Ecumenical Conversation*. Brooklin: WCC Publications, 2004, s. 88.

¹⁸ YANNARAS, 1984, s. 19-21.

je teda dispozíciou jednotlivca, konat' dobro alebo zlo. Morálnym správaním je rešpektovať hranice ľudskej prirodzenosti – etickým je však presný opak, teda snaha o ich presiahnutie.

Jannaras, v súznení s vyššie spomenutým Jannoulatom, nechápe cirkev ako „nátlakovú inštitúciu“, ale ako priestor, kde jednotlivec buduje svoj vzťah s Bohom a ľuďmi, teda snaží sa správať eticky. Ak sa z cirkvi stáva moralizujúca inštitúcia, už nejde o cirkev v jej vlastnom zmysle, ale o náboženstvo.¹⁹ To je vo svojej podstate moderným konceptom, a došlo k nemu vtedy, keď cirkev uznala zúženie svojho poslania len na dodržiavanie tzv. „prirodzeného práva“. Redukcie pokračovali ďalej – z moderného náboženstva bol postupne odstránený Boh, čím vznikla morálka a ľudské práva sú len jej vyjadrením.²⁰

Špecifiká ortodoxného myslenia Jannaras vystopoval až k antickým gréckym mestským štátom a Byzancii. Je podľa neho pozoruhodné, že napriek ich značnej politickej vyspelosti, nikdy nedospeli ku koncepcii individuálnych ľudských práv. Príčinu tohto stavu vidí v chápaní *polis*, ako spoločenstva jednotlivcov združených nie na základe prospešnosti, ale na „spoločnom vykonávaní pravdy“. Osa existencie týchto miest nebola utilitárna, ale metafyzická.²¹ V tomto svete teda moc nestála v protiklade ku slobode a právam občanov, lebo bola súčasťou kolektívu. Každý z ľudu mohol na moci participovať a bol držiteľom kolektívnych práv, preto individuálne práva ani nepotreboval. Táto antická črta sa pretransformovala aj do ortodoxnej kultúry. Ak bol metafyzickým cieľom antickej *polis* „život podľa pravdy“, tak podobne aj kresťania sa nestretávajú len preto, aby sa spolu modlili, uctievali Boha a vyučovali katechizmus, ale najmä preto, aby v eucharistickom spoločenstve s Bohom a s ostatnými veriacimi odhaľovali a konkretizovali „život v pravde“.²² Preto ortodoxná koncepcia ľudských práv by nemala byť individualistická, ale kolektivistická, pretože lepšie vystihuje pravoslávne intelektuálne a kultúrne dedičstvo.²³

Výber názorov pravoslávnych teológov predstavený v tejto kapitole nie je náhodný. Sledovali sme ním prezentáciu dvoch názorových kontrapozícií v otázke implementovateľnosti západnej koncepcie ľudských práv na ortodoxný svet, ktorého

¹⁹ YANNARAS, 1984, s. 195-230.

²⁰ STOECKL, s. 16.

²¹ YANNARAS, 2004, s. 85.

²² YANNARAS, 2004, s. 86.

²³ YANNARAS, 2004, s. 88.

nezanedbateľnou súčasťou je aj Rusko. Ako poukazuje aj Vasilios Makrides,²⁴ je to na jednej strane otvorenosť a snaha o kompromis, reprezentovaná prístupom Anastasiosa Jannoulata, a striktným odmietaním ako cudzorodého prvku, ktoré našlo vyjadrenie v teórii Christosa Jannarasa. Podľa nášho názoru, ktorý opierame aj o presvedčenie ďalších autorov,²⁵ je pozícia ruskej pravoslávnej cirkvi niekde uprostred medzi týmito dvoma protipólmi.

3. Vývoj chápania pojmu ľudskej dôstojnosti v priebehu diskusie o ľudských právach

Vyššie načrtnuté chápanie ľudskej dôstojnosti opierame predovšetkým o finálny dokument ruskej pravoslávnej cirkvi o ľudských právach – *Základné učenie ruskej pravoslávnej cirkvi o ľudskej dôstojnosti, slobode a právach* (ďalej len „Doktrína“) (*Osnovy ucheniya Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi o dostoinstve, svobode i pravakh cheloveka*) – ktorý bol publikovaný v roku 2008 Biskupskou radou ruskej pravoslávnej cirkvi. Vzhľadom na hlavné zameranie nášho článku na ľudskú dôstojnosť však považuje za obzvlášť zaujímavé uviesť aj predošlé pokusy ruskej pravoslávnej cirkvi popasovať sa s týmto problémom.

V roku 2006 vydala medzinárodná mimovládna organizácia Celosvetové ruské národné zhromaždenie, ktorá má dodnes veľmi silné väzby na Moskovský patriarchát,²⁶ *Deklaráciu o dôstojnosti a právach človeka* (*Deklaratsiya o pravakh i dostoinstve cheloveka*),²⁷ ktorá vnímala práve ľudskú dôstojnosť značne odlišne. Napriek svojej relatívnej stručnosti – pozostáva aj s názvom len z 569 slov – však vyrobila jeden vážnu teologickú „hrúbku“. Hneď v prvom odseku zavádza pojem „ľudská hodnota“ (ценность), ktorá nemôže byť nikomu odňatá. Zároveň ale vzápätí používa aj pojem „dôstojnosť“ (достоинство), ktorý však už používa v podmienenom kontexte. Jej existenciu viaže na konanie dobra, teda sa získava. Rozlišuje teda medzi nepodmienenou ľudskou hodnotou a dobrom podmienenou ľudskou dôstojnosťou.

Čo touto dištinkciou cirkev sledovala? S najväčšou pravdepodobnosťou sa chcela dostať do bodu, kedy by priamočiaro a „nepodmienené“ priznala individuálne ľudské

²⁴ MAKRIDES, s. 312.

²⁵ MAKRIDES, s. 306-10; STOECKL, s. 18.

²⁶ Napr. už samotný fakt, že jej predsedá Moskovský patriarcha a sídli v priestoroch hlavného sídla Moskovského patriarchátu, naznačuje, že tu existujú silné prepojenia. Porovnaj: MOSPAT.

²⁷ Deklarácia.

práva len osobám, ktoré „konajú dobro“, a teda žijú v súlade s kresťanskou morálkou. Nakoľko je pojem dôstojnosť človeka „iniciačným“ aj v sekulárnej koncepcii ľudských práv, týmto „zvratom“ by sa ruskej pravoslávnej cirkvi podarilo vyradiť „sebecké chůtky jednotlivcov“ z ľudskoprávneho diskurzu bez toho, aby bola obviňovaná z toho, že nebudaj podporuje porušovanie ľudských práv.

Tento „pokus“ sa však ukázal ako márný z dvoch dôvodov. Po prvé, bol teologicky chybný: pravoslávna teológia nepodmieňuje ľudskú dôstojnosť ničím, človek ju získava už momentom stvorenia, v individuálnom prípade pri svojom počatí. Rozlišovanie medzi „hodnotou“ a „dôstojnosťou“ bolo podľa niektorých zasvätených komentátorov veľmi skoro po uverejnení Deklarácie považované za obrovskú chybu.²⁸ Po druhé, tento prístup vzbudil pochybnosti u cirkví na západe, ktoré v reakcii na ňu vyjadrili obavu, či ešte stále existuje spoločný základ pre debatu o ľudských právach s ruskou pravoslávnuou cirkvou.²⁹ Nakoľko bol jedným z hlavných cieľov „ľudskoprávneho angažmánu“ ruskej pravoslávnej cirkvi aj prehĺbenie spolupráce s ostatnými kresťanskými cirkvami (predovšetkým s katolíckou),³⁰ bolo zotrvanie na pozíciách Deklarácie neúnosné aj politicky, resp. strategicky.

Cirkev teda revidovala svoju koncepciu ľudských práv spôsobom, aký sme popísali v predošlej kapitole. Teda ľudskú dôstojnosť považuje za ničím nepodmienujú kvalitu každého človeka, ktorá mu bola daná od Boha. Potrebu vytvorenia spojivka medzi ľudskými právami a morálnymi povinnosťami dosiahla zavedením pojmu „dôstojný život“, ktorý vyjadruje súlad s Božími príkazmi zhmotnenými v pravidlách morálky.

Pri porovnaní oboch zmiených dokumentov nikto nemôže prehliadnúť fakt, že pre oba je pojem ľudskej dôstojnosti kľúčový. Obsahujú ho dokonca aj vo svojich názvoch a zo systematickej stránky sú rozoberané na ich začiatkoch. Rozpornosť v ich obsahu však indikuje, že samotná cirkev v priebehu diskusie nemala vo veci úplne jasno a hľadala optimálne riešenie, ktoré by odpovedalo na všetky stanovené ciele.

²⁸ STOECKL, s. 58.

²⁹ CONFERENCE OF EUROPEAN CHURCHES. Human Rights and the Churches. Joint Comunique of the Meeting of Experts from the Russian Orthodox Church and the Church and Society Commission of the Conference of the European Churches. *FaithinEurope.org* [online]. [cit. 2015-06-26] Dostupné na: <http://www.faithineurope.org.uk/moscow3.html>

³⁰ STOECKL, s. 106-118.

Záver

Ludská dôstojnosť je žriedlom, zdrojom, legitimizátorom, „prvotnou príčinou“ existencie ľudských práv. Táto charakteristika nevyplýva len z analýzy, ktorú sme urobili v jednotlivých kapitolách tohto článku, ale aj z diskusie a ostatných odprezentovaných príspevkov na aktuálnej konferencii. Pritom žiaden z nich, až na tento náš, nepojednával o striktne náboženských pohľadoch na ľudskú dôstojnosť. Prečo sa teda na ľudskú dôstojnosť hľadí presne takou optikou, akou by sa na ňu hľadelo v prípade, žeby bola výlučne, alebo aspoň prevažne, inšpirovaná kresťanstvom?

Podľa nášho názoru je to spôsobené tým, že aj naše sekulárne a „postkresťanské“ spoločnosti stoja vo svojej podstate na náboženských premisách, ktoré sú možno nominálne „dekristinianizované“, ale vo svojej podstate ich plauzibilita bez náboženských zdôvodnení neobstojí. Áno, sme si vedomí, že uvedená téza je značne kontroverzná. Preto ju v krátkosti rozvedieme a vysvetlíme. Použijeme pritom eliminačnú metódu – vylúčením ostatných alternatívnych vysvetlení podporíme platnosť našej tézy.

Najprirodzenejšie alternatívne vysvetlenie sa nám núka v podobe odvedenosti ľudskej dôstojnosti z „ľudskej prirodzenosti“. Zástanca našej tézy by síce mohol namietat', že aj ľudská prirodzenosť a jej spojenie s ľudskou dôstojnosťou je hlboko podmienené kresťanských chápaním prirodzeného práva. Oponent by na to mohol kontrovať tým, že poukáže na „predkresťanské“ prirodzenoprávne koncepcie, resp. na tie „postkresťanské“.

Naša odpoveď na antické pohanské prirodzené právo by však poukázala na jej nie univerzalistický charakter. Otroci, ale aj iné skupiny obyvateľstva, neboli považovaní za „dôstojných“ v našom chápaní tohto slova. Dôstojnosť sa dala rovnako stratiť ako aj získať, pričom niekedy to ani nemuselo závisieť o vôle dotknutého subjektu.

Reakcia na „humanistické korene“ ľudskej dôstojnosti by bola v tom zmysle, že takmer všetci humanisti boli deistami, teda predpokladali existenciu Boha ako garanta ľudskej dôstojnosti, v minimalistickej verzii aspoň ako prvotného hýbateľa, ktorý stvoril svet a v ňom aj človeka, a viacej už do sveta nezasahuje. A nepodmienenosť a univerzálnosť ľudskej dôstojnosti je v porovnaní s predošlým obdobím vo vzťahu kontinuity, nie diskontinuity. Ak argumentovali „prirodzenosťou“ ľudskej dôstojnosti, poukazovali predovšetkým na jej neodňateľnosť zo strany svetskej aj cirkevnej moci, a vo svojej podstate to bol apel výrazne biblický. Humanizmus je tiež odpoveďou na vznikajúcu

náboženskú pluralitu, potrebu dosiahnutia spoločného menovateľa pri budovaní modernej spoločnosti. Ľudská prirodzenosť ako zdroj ľudskej dôstojnosti bola teda odpoveďou na dobovú potrebu zaistenia vzájomného spoločenského porozumenia medzi rôznymi kresťanskými denomináciami (zahŕňajúc však už aj židov). Napriek tomu, že sa už prvoplánovo neodvolávala na autoritu Boha, implicitne ju predpokladala. Ak teda hľadáme zdroj ľudských práv, a nachádzame ho v ľudskej dôstojnosti, nemali by sme sa čudovať, keď prídeme na to, že ide o záležitosť kultúrne podmienenú, s jasnými náboženskými afiliáciami v kresťanstve. Aj ortodoxná ľudskoprávna diskusia túto našu hypotézu potvrdila. Pretože hoci bola ruská pravoslávna cirkev z rozličných dôvodov v posledných desaťročiach „odstrihnutá“ od kontaktu so svetom a so slobodnou občianskou spoločnosťou doma, tak v relatívne krátkom čase dospela k záverom, ktoré „konzervatívne“ kresťanské cirkvi na západe majú vo vzťahu k ľudským právam už roky. A to je jednak uznanie ich dôležitosti, fundamentálnosti a pozitívnosti na jednej strane, ale zároveň upozornovanie na ich občas prílišný individualizmus a antropocentrizmus na strane druhej.

Zdroje

Právne predpisy:

Dohovor o právach dieťaťa zo dňa 20. novembra 1989. Oznámenie Federálneho ministerstva zahraničných vecí o dojednaní Dohovoru o právach dieťaťa č. 104/1991 Zb. In *Zákony pre ľudí* [právny informačný systém]. Ministerstvo spravodlivosti SR [cit. 2015-06-26] Dostupné na: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1991-104>

Dohovor proti mučeniu a inému krutému neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu zo dňa 10. decembra 1984. Vyhláška ministra zahraničných vecí o Dohovore proti mučeniu a inému krutému, neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu č. 143/1988 Zb. In *Zákony pre ľudí* [právny informačný systém]. Ministerstvo spravodlivosti SR [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1988-143>

Charta základných práv EÚ. In *EUR-lex* [právny informačný systém]. Úrad pre publikácie Európskej únie [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2007.303.01.0001.01.SLK

Európsky dohovor o základných ľudských právach a slobodách zo dňa 4. novembra 1950 v znení protokolov č. I.-XVI. Oznámenie Federálneho ministerstva zahraničných vecí o dojednaní Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd a Protokolov na tento Dohovor nadväzujúcich č. 209/1992 Zb. In *Zákony pre ľudí* [právny informačný systém]. Ministerstvo spravodlivosti SR [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-209#f5232637>

Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach zo dňa 16. decembra 1966. Vyhláška ministra zahraničných vecí o Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach a Medzinárodnom pakte o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach č. 120/1976 Zb. In *Zákony pre ľudí* [právny informačný systém]. Ministerstvo spravodlivosti SR [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1976-120>

Medzinárodný pakt o ekonomických, sociálnych a kultúrnych právach zo dňa 16. decembra 1966. Vyhláška ministra zahraničných vecí o Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach a Medzinárodnom pakte o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach č. 120/1976 Zb. In *Zákony pre ľudí* [právny informačný systém]. Ministerstvo spravodlivosti SR [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1976-120>

Všeobecná deklarácia ľudských práv. In *OHCHR.org* [internetová stránka]. Úrad vysokého komisára pre ľudské práva [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/slo.pdf

Ústava Ruskej federácie z 12. decembra 1993 v znení neskorších predpisov. In *Gov.ru* [server štátnych orgánov Ruskej federácie]. [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: <http://www.gov.ru/main/konst/konst0.html>

Záverečný akt Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe zo dňa 1. augusta 1975. In OSCE [internetová stránka]. Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe. [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: <http://www.osce.org/mc/39501?download=true>

Ostatné dokumenty:

RUSSIAN ORTHODOX CHURCH. The Bases of the Social Concept of the Russian Orthodox Church (official translation) [online]. *Official Website of the Department for External Church Relations of the Moscow Patriarchate*, 2000 [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: www.mospat.ru/en/documents/social-concepts/

RUSSIAN ORTHODOX CHURCH. The Russian Orthodox Church's Basic Teaching on Human Dignity, Freedom and Rights (official translation) [online]. 2008 [cit. 2015-06-26] („Doktrína“). Dostupné na: www.mospat.ru/en/documents/dignity-freedom-rights/

WORLD RUSSIAN PEOPLE COUNCIL. Declaration on Human Rights and Dignity. Europaica Bulletin 93 (14 April 2006) [online]. [cit. 2015-06-26] („Deklarácia“). Dostupné na: <http://orthodoxeurope.org/page/14/93.aspx#1>

Judikáty:

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva zo dňa 27. 3. 2002. Metropolitná cirkev Besarábie a ďalší proti Moldavsku, č. 45701/99 [online]. *Európský súd pre ľudské práva* [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59985#{"itemid":\["001-59985"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59985#{)

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva zo dňa 24. 9. 2007. Sväto-Michalská farnosť proti Ukrajine č. 77703/01 [online]. *Európský súd pre ľudské práva* [cit. 2015-06-26] Dostupné na: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["77703/01"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-81067"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva zo dňa 11. 4. 2011. Alexejev proti Rusku zo č. 4916/07, 25924/08 a 14599/09 [online]. *Európský súd pre ľudské práva* [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["4916/07"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-101257"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva zo dňa 5. 1. 2007. Moskovská pobočka armády spásy proti Rusku č. 72881/01 [online]. *Európský súd pre ľudské práva* [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["72881/01"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-77249"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva zo dňa 5. 4. 2007. Scientologická cirkev v Moskve proti Rusku č. 18147/02 [online]. *Európský súd pre ľudské práva* [cit.

2015-06-26] Dostupné na:

[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-80038#{"itemid":\["001-80038"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-80038#{)

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva zo dňa 26. 10. 2007. Barankjevič proti Rusku č. 10519/03 [online]. *Európský súd pre ľudské práva* [cit. 2015-06-26]. Dostupné na: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["10519/03"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-81950"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)

Rozhodnutie Európskeho súdu pre ľudské práva zo dňa 11. 1. 2007. Kuznecov a ďalší proti Rusku č. 184/02 [online]. *Európský súd pre ľudské práva* [cit. 2015-06-26]. Dostupné na:

[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["184/02"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-78982"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)

Monografie, časopisy a elektronické zdroje:

CONFERENCE OF EUROPEAN CHURCHES. Human Rights and the Churches. Joint Comunique of the Meeting of Experts from the Russian Orthodox Church and the Church and Society Commission of the Conference of the European Churches. *FaithinEurope.org* [online]. [cit. 2015-06-26] Dostupné na: <http://www.faithineurope.org.uk/moscow3.html>

GUROIAN, Vigen. Human Rights and Modern Western Faith: An Orthodox Christian Assessment. *The Journal of Religion Ethics*. 1998, roč. 26, č. 2, s. 241-247. ISSN 0384-9694.

MAKRIDES, Vasilios. Die Menschenrechte aus orthodox-christlicher Sicht – Evaluierung, Positionen und Reaktionen. In DELGADO, Mariano, LEPPIN, Volker und NEUHOLD, David. (ed.) *Schwierige Toleranz: Der Umgang mit Andersdenkenden und Andersgläubigen in der Christentumsgeschichte*. Fribourg/Stuttgart: Academic Press Fribourg/W. Kohlhammer Verlag, 2012, 293-320. ISBN 978-3-17-022350-9.

MOSPAT. *World Russian People's Council opened in Moscow* [online]. Russian Orthodox Church: Official Web Site of the Department for External Church Relations. [cit. 2015-06-26] Dostupné na: <https://mospat.ru/archive/en/2006/04/30695/>

STOECKL, Kristina. *The Russian Orthodox Church and Human Rights*. London, New York: Routledge, 2014, 158 s. ISBN 978-0-415-65871-3.

YANNARAS, Christos. *The Freedom of Morality*. 1. vydanie. Crestwood: St. Vladimir's Seminary Press, 1984. 272 s. ISBN-10: 0881410284.

YANNARAS, Christos. Human Rights and the Orthodox Church. In CLAPSIS, Emmanuel. (ed.) *The Orthodox Churches in the Pluralistic World: Ecumenical Conversation*. Brooklin:WCC Publications, 2004, 83-89. ISBN-10: 2825413976.

YANNOULATOS, Anastasios. Eastern Orthodoxy and Human Rights. *International Review of Mission*. 1984, roč. 73, č. 289, s. 454-466. ISSN: 1758-6631.

YANNOULATOS, Anastasios. Orthodoxy and Human Rights. *Facing the World. Orthodoxy Christian Essays on Global Concerns*. Ženeva: World Council of Churches, 2003, 49-78. ISBN-13: 978-2825413869.

Jan.Surkala@flaw.uniba.sk

Pojetí lidské důstojnosti v judikatuře Nejvyššího soudu USA

Jana Nováková

Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Česká republika

ABSTRAKT

Předkládaný příspěvek pojednává o pojetí lidské důstojnosti v judikatuře Nejvyššího soudu USA. Nejprve je stručně představen pojem a koncepce lidské důstojnosti v americkém právním prostředí. Následně je vymezeno osm právních oblastí, v rámci kterých je s tímto pojmem v rozhodování Nejvyššího soudu USA nejčastěji pracováno. V jednotlivých oblastech jsou pak předloženy konkrétní případy ukazující významové a obsahové kontexty tohoto neurčitého právního pojmu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Lidská důstojnost; Nejvyšší soud USA; ústavní právo

ABSTRACT

This article presents a concept of human dignity in case law of the Supreme Court of the United States. At the beginning, a brief definition of human dignity is provided within the American legal culture. Then, eight legal areas with the highest frequency of occurrence of this term are introduced. Finally, individual cases from each area are given to show specific meanings and contexts of this indeterminate legal term.

KEYWORDS

Human dignity; the Supreme Court of the United States; constitutional law

Úvod

Lidská důstojnost je v současné době pojmem nadmíru aktuálním a snaha o její naplnění jakožto přirozené, imanentní hodnoty každého jednotlivce se stále více dostává do popředí zájmu celé západní společnosti, Spojených států amerických nevyjímaje. Ačkoli se jedná o cíl velice ušlechtilý, coby právní kategorie sebou lidská důstojnost přináší nespočet dosud neuspokojivě vyřešených teoretických i praktických otázek. Její teoretická koncepce, vymezení a chápání jsou navíc velmi nejednotné a problematické. Na základě výše uvedeného pak důstojnost bývá vnímána jako příliš otevřená a vágní, těžko uchopitelná a konceptuálně nejasná. Někdy je vnímána dokonce jako koncepce zcela prázdná.¹ Navíc, někteří jsou toho názoru, že pokud je v některých právních souvislostech lidská důstojnost pojímána jako koncept schopný svou povahou a důležitostí překlenout jiné individuální zájmy a práva jednotlivce, aplikace takového konceptu by pak mohla ohrozit samotný závazek dodržovat a ochraňovat základní lidská práva, pokud obsah pojmu důstojnost nebude dostatečně a priori determinovaný.²

Na druhou stranu lidská důstojnost je nezanedbatelnou částí právnícké obce napříč právními kulturami vnímána jako fundamentální a základní koncept samotné podstaty režimu lidských práv.³

Cílem předkládaného příspěvku je základní teoretické vymezení lidské důstojnosti v rámci rozhodování Nejvyššího soudu USA, který tak může poskytnout alespoň primární vhled do této problematiky v americkém pojetí. Ačkoli totiž není kategorie důstojnosti formálně v americkém federálním ústavním pořádku zakotvena, zaujímá v její judikatuře významnou interpretační úlohu, která může přinést užitečné komparativní poznatky k pochopení lidské důstojnosti ve vší své komplexnosti. V rámci samotného příspěvku bude nejdříve stručně pojednáno o různých teoretických vymezeních důstojnosti v americké doktríně, následně pak budou blíže představeny jednotlivé oblasti, ve kterých je s tímto pojmem v judikatuře Nejvyššího soudu USA nejčastěji pracováno. Na jednotlivých rozhodnutích bude demonstrován konkrétní obsah a význam pojmu důstojnost v americkém právním prostředí.

¹ Srov. např. EBERLE, Edward J. Human Dignity, Privacy, and Personality in German and American Constitutional Law. *Utah Law Review*, roč. 1997, č. 4, str. 964 a násl.

² Více viz DÜWELL, Marcus; BRAARVIG, Jens; BROWNSWORD, Roger, et alii. *The Cambridge handbook of human dignity: interdisciplinary perspectives*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge university press, 2014, str. 18. ISBN 978-0-521-19578-2.

³ Viz např. BOTHA, Henk. Human Dignity in Comparative Perspective. *Stellenbosch Law Review*, roč. 20, č. 2 (2009), str. 173 a násl.

1. Pojem důstojnost a jeho vymezení v americkém právním prostředí

Koncept lidské důstojnosti má bohatou historii. Již antický filosof Cicero viděl v důstojnosti základní požadavek cnostného života spočívající v chování a jednání takovým způsobem, který odpovídá důstojnosti lidské bytosti jakožto bytosti nadané „vyšším duchem“, který jí dává schopnost myšlení a sebeuvědomění.⁴ Velký vliv na americkou doktrínu lidské důstojnosti má i dílo I. Kanta, který považoval lidskou důstojnost za absolutní hodnotu neporovnatelnou s žádnou jinou hodnotou či instrumentálním užitekem; podle něj se nejedná o kvantitativní pojem, nýbrž o hodnotu plynoucí ze schopnosti myslet a morálně jednat.⁵

Pokud se podíváme na samotný koncept lidské důstojnosti, z hlediska jeho dílčí kategorizace lze rozlišit nespočet odlišných pojetí.⁶ Následná diferenciacie vychází z pojetí důstojnosti M. Düwella, podle kterého lze rozlišit 3 základní kategorie, a to vnímání lidské důstojnosti jako *práva*, *normy* či *principu*.⁷

Lidská důstojnost jako subjektivní veřejné právo bude představovat individuální právo jednotlivce charakteristické speciálním obsahem, který bude co do rozsahu méně konkrétní než ostatní základní práva a bude tak představovat jakousi sběrnou kategorii chránící před nerespektováním práv jednotlivců. Dalším možným pohledem na důstojnost jako právo je dle Düwella pohled, že k porušení tohoto práva dojde pouze v případech porušení tak závažného charakteru, že toto porušení nebude pouze porušením specifických práv, ale taktéž porušením lidské důstojnosti jako takové.⁸

V případě pojetí lidské důstojnosti jako normy se bude z hlediska její formy a závaznosti jednat o fundamentální normu, která bude vyžadovat respekt k lidské důstojnosti sama o sobě bez nutnosti vnitřního spojení s lidskými právy; tato norma potom posoudí některá jednání jako objektivní porušení lidskosti, což podle Düwella může být problematické, neboť pokud nebude důstojnost jako norma a priori dostatečně determinovaná, bude záležet na pravidlech jednání, obyčejích a zvycích každé jednotlivé

⁴ GLENSY, D. Rex. The Right to Dignity. *Columbia Human Rights Law Review*, roč. 43, č. 1 (2011), str. 74 a násl.

⁵ BOSTROM, Nick. Dignity and Enhancement. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, roč. 1, č. 2 (2009), str. 85.

⁶ Např. DAN-COHEN, Meir. A concept of dignity. *Israel Law Review*, roč. 44, č. 1 (2011), str. 9 a násl. nebo RAO, Neomi. Three Concepts of Dignity in Constitutional Law. *Notre Dame Law Review*, roč. 86, č. 1 (2011), str. 183 a násl. aj.

⁷ DÜWELL, Marcus; BRAARVIG, Jens; BROWNSWORD, Roger, et alii. *The Cambridge handbook of human dignity: interdisciplinary perspectives*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge university press, 2014, str. 28.

⁸ Podle Düwella je tato povaha lidské důstojnosti problematická v tom, že vidí porušení lidské důstojnosti jako porušení subkategorie nejvýznamnějších fundamentálních práv, tzv. normativního jádra lidských práv, pro které je pak nutná silnější forma ochrany. Viz DÜWELL, Marcus; BRAARVIG, Jens; BROWNSWORD, Roger, et alii. *The Cambridge handbook of human dignity: interdisciplinary perspectives*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge university press, 2014, str. 28 a násl.

společnosti, která jednání bude za porušení lidskosti považovat, což může vést až k potenciálnímu vyloučení některých, nyní uznávaných, lidských práv.⁹

Konečně, lidská důstojnost může být považována i za zastřešující princip připisující hodnotu lidským bytostem zakládající jejich přirozený respekt.

2. Lidská důstojnost v judikatuře Nejvyššího soudu USA

Jak bylo již naznačeno výše, ačkoli není kategorie lidské důstojnosti v americkém federálním právním systému formálně zakotvena,¹⁰ v současné době hraje (stále častěji) v právní argumentaci Nejvyššího soudu USA stále významnější úlohu.¹¹

V rámci samotné analýzy judikatury Nejvyššího soudu USA lze zaznamenat určitý koncepční přesun v pojetí důstojnosti.¹² Během osmnáctého a devatenáctého století byl pojem důstojnost zmiňován pouze v souvislosti se subjekty, jako jsou soudy a státní instituce ve smyslu suverénních a svrchovaných entit. Tato koncepce byla používána k naznačení nutnosti vyjadřovat řádnou úctu vládním orgánům jak na horizontální úrovni, tak na úrovni vertikální. Již v Listech Federalistů tak J. Madison poznamenává, že požadavky pro členství v systému federálního soudnictví znamenají zajistit, že činnost těchto soudů bude provedena „prospěšně a s důstojností“.¹³ Ve stejném duchu pak Nejvyšší soud USA při výkladu principu suverénní imunity státu deklaroval základní požadavek federalismu, a to vyjadřování respektu a důstojnosti ze strany Kongresu jednotlivým státům jakožto bývalým suverénům a nově připojeným účastníkům federace, což je podle soudu v souladu s jejich statutem jako suverénních a svrchovaných entit.¹⁴

Personální aspekt pak lidská důstojnost dostala až v průběhu dvacátého století, zejména po skončení druhé světové války a v návaznosti na přijetí Všeobecné deklarace lidských

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Pouze několik málo států má ve svých ústavách důstojnost formálně zakotvenou (např. Louisiana nebo Montana), a to až jako fundamentální hodnotu nebo subjektivní právo na individuální důstojnost.

¹¹ Jak na základě své studie konstatuje např. M. Henry. Viz HENRY, L. Meltzer. The Jurisprudence of Dignity. *University of Pennsylvania Law Review*, roč. 160, č. 1 (2011), str. 189 a násl.

¹² RESNIK, Judith.; SUK, Ch. Julie Adding Insult to Injury: Questioning the Role of Dignity in Conceptions of Sovereignty, *Stanford Law Review*, roč. 55, č. 5 (2003) str. 1934.

¹³ RAO, Neomi. On the Use and Abuse of Dignity in Constitutional Law. *Columbia Journal of European Law*, roč. 14, č. 2 (2008), str. 238 a násl.

¹⁴ Viz např. Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 23.6.1999, *Alden v. Maine*, č. (98-436) 527 U.S. 706 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 06-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/98-436.ZS.html>

práv, kdy Nejvyšší soud začal důstojnost považovat za jakousi vlastnost či hodnotu přirozeně náležející každému jednotlivci.¹⁵

S tímto pojetím následně souvisí rozmach aplikace lidské důstojnosti a jejího pronikání do judikatury napříč americkým právním systémem. Podle analýzy judikatury Nejvyššího soudu USA L. Henry rozlišuje pět základních významových konceptů, v rámci kterých je lidská důstojnost nejčastěji uváděna: rovnost, svoboda, osobní integrita, kolektivní ctnost a institucionální status jednotlivce.¹⁶ Dále lze podle N. Raa rozlišit tři základní kategorie případů nejčastějšího výskytu pojmu důstojnost: důstojnost jako inherentní hodnota každého jednotlivce, důstojnost jako podklad pro domáhání se základních (substantivních) hodnot a důstojnost ve spojitosti s uznáním a respektem.¹⁷

Pro důkladnější demonstraci jednotlivých významových kontextů bude dále v příspěvku sledována koncepce rozlišení podle M. Goodmana, který vyzvedává osm právních oblastí, kde je pojem lidské důstojnosti v rámci judikatury Nejvyššího soudu USA používán citelně více.¹⁸ Jsou jimi právní oblasti dotýkající se těchto ústavně zaručených práv:

1. svoboda jednání a zájmů korespondujících s právem na soukromí v oblasti manželství, intimních vztahů, antikoncepce aj.,
2. rovnost před zákonem v případech rovného přístupu ke vzdělání a ubytování,
3. princip zákazu sebeobviňování v trestním řízení,
4. ochrana proti nepřiměřenému vyhledávání a zabavování důkazů,
5. ochrana proti ukládání krutých a nepřiměřených trestů,
6. garance možnosti jednotlivce zvolit si v určitých případech způsob a dobu smrti (tzv. „právo na smrt“),
7. rovnost v případech nároků ekonomické pomoci a hmotného zabezpečení ze strany vlády a státu,
8. svoboda projevu reflektující zároveň právo na ochranu osobnosti.

¹⁵ RESNIK, Judith.; SUK, Ch. Julie Adding Insult to Injury: Questioning the Role of Dignity in Conceptions of Sovereignty, *Stanford Law Review*, 2003, roč. 55, č. 5, str. 1934.

¹⁶ Více viz HENRY, L. Meltzer. The Jurisprudence of Dignity. *University of Pennsylvania Law Review*, 2011, roč. 160, č. 1, str. 189 a násl.

¹⁷ RAO, Neomi. Three Concepts of Dignity in Constitutional Law. *Notre Dame Law Review*, 2011, roč. 86, č. 1, str. 187 a násl.

¹⁸ GOODMAN, Maxine. Human Dignity in Supreme Court Constitutional Jurisprudence. *Nebraska Law Review*, 2006, roč. 84, č. 6, str. 757 a násl.

2.1. Právo na soukromí, rovnost před zákonem v případě vzdělání a zákaz sebeobviňování v trestním řízení

Podle M. Goodmana judikatura zahrnující první tři subkategorie vykazuje srovnatelné znaky pojetí lidské důstojnosti, kdy důstojnost je v této oblasti považována za soudem deklarovanou a aprobovanou ústavní hodnotu, která je již stabilní součástí ústavněprávní jurisprudence.¹⁹

Typickým příkladem pojetí lidské důstojnosti a nutnosti její ochrany pak mohou být soudní rozhodnutí týkající se práva ženy na umělé přerušování těhotenství, kdy soud spojuje důstojnost s možností svobodné volby těhotenství ukončit. V případě *Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey*²⁰ pensylvánský zákon před potratem požadoval, aby žena alespoň dvacet čtyři hodin před potratem obdržela určité informace a zároveň podepsala prohlášení, že oznámila manželovi svůj úmysl uměle těhotenství přerušit. Soud v tomto případě prohlásil možnost ženy ukončit těhotenství jako svobodný zájem chráněný ústavou, kdy se jedná o volbu ústředně se vztahující k osobní důstojnosti a autonomii jednotlivce.

Obdobnou úvahu pak učinil i v případě *Lawrence v. Texas*²¹ týkající se zneplatnění zákona kriminalizující určitá sexuální chování či praktiky. Soud v tomto případě vztáhnul daný zákon poněkud široce na porušení svobodného zájmu zahrnující nejintimnější a nejosobnější volby jednotlivce, kdy tyto volby považoval opět za volby tak úzce se vztahující k osobní důstojnosti a autonomii, že požívají ochrany ústavního pořádku.

V kontextu těchto případů tak lze důstojnost charakterizovat jako hodnotu bytostně spojenou s jednotlivcem coby bytostí přirozeně nadanou svobodou. Zároveň pak pojem důstojnosti může být vnímán jako požadavek státu k nezasahování do určitých sfér.²²

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 29. 6. 1992, *Planned Parenthood of Southeastern Pa. v. Casey*, č. (91-744), 505 U.S. 833 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 01-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/91-744.ZS.html>

²¹ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 26. 6. 2003, *Lawrence v. Texas*, č. (02-102) 539 U.S. 558 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 01-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/02-102.ZO.html>

²² GLENSY, D. Rex. The Right to Dignity. *Columbia Human Rights Law Review*, 2011, roč. 43, č. 1, str. 91 a násl.

2.2. Nepřiměřené vyhledávání důkazů a ochrana proti ukládání nepřiměřených trestů

Zatímco tedy v oblastech dotýkajících se soukromí nebo rovnosti na vzdělání je lidská důstojnost propracovanou nedílnou součástí judikatury, v otázkách týkajících se trestních věcí (tj. kategorie čtyři a pět podle základního rozdělení) lze naopak konstatovat, že rozhodnutí soudu jsou spíše sporadická, neustálená a pojem lidské důstojnosti je používán spíše jako rétorická pomůcka při nedostatečně argumentačně podloženém rozhodnutí. V těchto oblastech se pak také objevuje spíše než snaha soudu o nalezení důstojnosti následování majoritního názoru veřejnosti nebo exekutivních orgánů.²³

V případech vyhledávání důkazů je judikatura Nejvyššího soudu USA rozdílná a nejednotná. Lze konstatovat, že lidská důstojnost se objevovala jako součást práva na ochranu před nepřiměřeným obstaráváním důkazů zejména do poloviny osmdesátých let dvacátého století, než naplno propukla tzv. „drogová válka“.²⁴ Od této doby pak důstojnost v judikatuře Nejvyššího soudu USA ustoupila státnímu zájmu na odrazování a snižování obchodu s drogami.²⁵ Zatímco tedy v případě *Rochin v. California*²⁶ byl důkaz zahrnující nedobrovolné vypláchnutí žaludku obviněného shledán jako důkaz zcela nepřijatelný, jelikož podle soudu jednání policie tímto způsobem je brutální a útočící na samotnou lidskou důstojnost, o několik desetiletí později v případě *Skinner v. Railway Labor Executives' Ass'n*²⁷ týkající se povinnosti podrobit se protidrogovým testům již soud shledal povinnost poskytnout vzorek krve a moči za požadavek slučitelný s ústavou. Nejproblematictější se pak jeví role lidské důstojnosti v případě trestání, kdy na jedné straně soud deklaruje spravedlivé a přiměřené udělování trestů s ohledem na důstojnost jednotlivce, na druhé straně judikatura výrazně pokulhává v ospravedlnění trestu smrti právě s ohledem na lidskou důstojnost.

²³ GOODMAN, Maxine. Human Dignity in Supreme Court Constitutional Jurisprudence. *Nebraska Law Review*, 2006, roč. 84, č. 6, str. 757 a násl.

²⁴ Což je situace spojená se zvýšenou snahou o zabránění užívání a obchodu s drogami, reagující na přijaté protidrogové zákony.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 2. 1. 1952, *Rochin v. California*, č. 342 U.S. 165 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 01-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/342/165>

²⁷ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 21. 3. 1989, *Skinner v. Railway Labor Executives' Ass'n*, č. (87-1555) 489 U.S. 602 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database* [cit. 04-06-2015]. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/489/602/case.html>

V jednom z prvních případů zabývajících se přiměřeným a spravedlivým ukládáním trestů, *Trop v. Dulles*,²⁸ Nejvyšší soud USA konstatoval, že základním výkladovým konceptem zákazu udělování nepřiměřených trestů není nic menšího než důstojnost člověka, a že předmětné ustanovení ústavy nelze považovat za statické a neměnné, ale za takové, které musí čerpat svůj význam z vyvíjejících se „standardů slušnosti“,²⁹ které vyjadřují průběh zrání společnosti. V na to navazujícím případě *Hope v. Pelzer*³⁰ byla tak lidská důstojnost použita jako základ pro zakázání alabamským věznicím připoutávat svoje vězně k předem určeným místům jako trest na nevhodné chování nebo odmítnutí pracovat. Na druhou stranu, lidská důstojnost v obecné rovině sama o sobě nepřevažuje zájem společnosti a státu na výkonu trestu smrti. V případě *Gregg v. Georgia*³¹ soud sice konstatoval, že trest musí být v souladu s důstojností jednotlivce, ale v tom smyslu, že trest za spáchaný trestní čin nesmí být toliko excesivní či přehnaný, nikoli, že samotný trest smrti by byl v rámci důstojnosti nepřijatelný. Za excesivní je pak vnímán takový trest, jestliže nijak měřitelně nepřispívá k akceptovaným cílům trestání a není tak ničím jiným než bezúčelným a zbytečným uložením bolesti a utrpení nebo je hrubě v nepoměru k závažnosti trestného činu.³²

Lze tedy uzavřít, že lze pozorovat určité napětí mezi obecným výkladovým apelem Nejvyššího soudu USA k posouzení důstojnosti a rozdílem v jeho skutečném aplikování a dodržování. Na jednu stranu totiž expresivně považuje lidskou důstojnost jako imanentní součást amerického ústavního pořádku v souvislosti s ukládáním trestů, na druhou stranu bez spolehlivé argumentační pozice shledává trest smrti jako ústavně

²⁸ Týkající se propadnutí občanství rodilému Američanovi jako trest námořnického tribunálu za dezerci počas válečného konfliktu. Více viz Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 31. 3. 1958, *Trop v. Dulles*, č. 356 U.S. 86 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 01-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/356/86>

²⁹ Podle těchto standardů je pak např. trest smrti udělený mentálně retardovaným jedincům považován za nepřijatelný. Viz např. Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 20. 6. 2002, *Atkins v. Virginia*, č. (00-8452) 536 U.S. 304 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 11-05-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/00-8452.ZS.html>

³⁰ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 26. 6. 2002, *Hope v. Pelzer*, č. (01-309) 536 U.S. 730 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 01-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/01-309.ZS.html>

³¹ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 2. 7. 1976, *Gregg v. Georgia*, č. (74-6257) 428 U.S. 153 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 11-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/428/153>

³² Nejvyšší soud tak např. nepovažuje v obecné rovině za protiústavní uložení trestu smrti za vraždu. Více viz např. Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 2. 6. 1976, *Woodson v. North Carolina*, č. (75-5491) 428 U.S. 280 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 01-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/428/280>

konformní alternativu s odkazem, že druh takovýchto otázek morálního charakteru by měl soud přenechat společnosti, potažmo zákonodárci.³³

2.3. „Právo na smrt“ a problematika asistované sebevraždy

V rámci této oblasti lze v obecné rovině konstatovat, že soud si uvědomuje lidskoprávní aspekt a výraznou roli důstojnosti v této oblasti, avšak stále vnímá zájem společnosti a státu jako zájem důstojnost převažující.

V případě *Cruzan v. Director, Missouri Department of Health*³⁴ tak například Nejvyšší soud USA uznal oprávněnost požadavku státu Missouri na jasný a přesvědčivý důkaz, že nyní komunikace neschopný pacient dává souhlas k odpojení od vyživovacích a život udržujících přístrojů. Soud tak těsnou většinou zamítl „právo na smrt“ v případě, že takovýto důkaz nemůže být poskytnut. Disentující soudci pak uvedli, že každý je v těchto podmínkách oprávněn zvolit si způsob a dobu smrti, která tak zachová jeho důstojnost.³⁵

V případech *Washington v. Glucksberg*³⁶ a *Vacco v. Quill*³⁷ soud konstatoval, že není žádné právo na lékařsky asistovanou sebevraždu, neboť zájem státu na zachování života a ochrana etiky a integrity lékařské profese chrání zranitelné skupiny od zneužívání a pochybení převáží. I zde pak soudce Stevens ve svém odlišném stanovisku spojil právo na asistovanou sebevraždu s důstojností, když konstatoval, že opět se jedná o základní právo jednotlivce na svobodnou volbu nacházející se v samotném středu důstojnosti a jeho autonomie.³⁸

2.4. Rovnost v ekonomické pomoci a právo na rovné sociální zabezpečení

Tato subkategorie na rozdíl od předchozích nezahrnuje státní angažovanost do této oblasti, ale naopak spíše její neochotu zde zasahovat.³⁹ V těchto případech tak

³³ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 2. 7. 1976, *Gregg v. Georgia*, č. (74-6257) 428 U.S. 153 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 11-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/428/153>

³⁴ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 25. 6. 1990, *Cruzan v. Director, Missouri Department of Health*, č. (88-1503) 497 U.S. 261 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 01-06-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/497/261>

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 26. 6. 1997, *Washington v. Glucksberg*, č. (96-110) 521 U.S. 702 [online]. In *Legal Information Institute* [cit. 25-05-2015]. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/521/702>

³⁷ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 26. 6. 1997, *Vacco v. Quill*, č. 521 U.S. 793 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database* [cit. 03-06-2015]. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/521/793/>

³⁸ Tamtéž.

³⁹ GOODMAN, Maxine. Human Dignity in Supreme Court Constitutional Jurisprudence. *Nebraska Law Review*, 2006, roč. 84, č. 6, str. 759 a násl.

stěžovatelé nerozporují neoprávněnost státních zásahů, ale naopak spíše selhání státu spočívající v neschopnosti poskytnout určitá ekonomická plnění či finanční pomoc.

Typickým případem může být rozhodnutí ve věci *Goldberg v. Kelly*⁴⁰ týkající se příjemců sociálních dávek, jejichž vyplácení bylo zastaveno bez řádného předchozího důkazního řízení a slyšení příjemce. V této souvislosti soud konstatoval, že pouze spravedlivé předchozí stání před zastavením vyplácení dávek může být považováno za naplňující ústavně garantované právo na spravedlivé řízení. Soud v této souvislosti taktéž konstatoval, že od samého počátku bylo jedním ze základních požadavků státu podporovat v rámci určitých mantinelů důstojnost a životní standard jednotlivců v jejich sociálních právech.

Jedná se však pouze o jakýsi začátek prosazování důstojnosti jako ústavní hodnoty v případech sociálních práv, kdy stát by měl garantovat jednotlivci z pohledu jeho důstojnosti alespoň minimální standard životní úrovně zahrnující i poskytnutí ekonomické podpory.

2.5. Svoboda projevu

Odlišnost pojetí lidské důstojnosti v této kategorii od kategorií předchozích spočívá především ve skutečnosti, že zde uvedené případy mohou představovat dvě soupeřící ústavní hodnoty, a to na jedné straně právo na svobodu projevu a lidskou důstojnost z toho plynoucí, na druhé zájem na zachování důstojnosti (v americkém právním prostředí tzv. *reputace*). Lidská důstojnost pak v těchto případech může stát na dvou protichůdných stranách, vždy záleží na jednotlivých konkrétních okolnostech každého individuálního případu, což ale velmi omezuje možnost abstrakce alespoň obecných univerzálně platících poznatků.

Obecně tak lze poukázat alespoň na případy *Rosenblatt v. Baer*⁴¹ a *Paul v. Davis*⁴² týkající se náhrady škody za zveřejnění potenciálně degradujících osobních informací nebo materiálů, kde soudce Stewart ve svých odlišných stanoviscích konstatoval, že právo jednotlivce na ochranu své *reputace* reflektuje základní koncept důstojnosti jednotlivce

⁴⁰ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 23. 3. 1970, *Goldberg v. Kelly*, č. 397 U.S. 254 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database* [cit. 01-06-2015]. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/397/254/case.html>

⁴¹ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 21. 2. 1996, *Rosenblatt v. Baer*, č. 383 U.S. 75 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database* [cit. 01-06-2015]. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/383/75/case.html>

⁴² Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 23. 3. 1976, *Paul v. Davis*, č. 424 U.S. 693 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database* [cit. 14-05-2015]. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/424/693/case.html>

a jeho hodnoty jako lidské bytosti. Jedná se tak o kořenový princip systému založeného na spořádaných hodnotách. V těchto rozhodnutích je tak lidská důstojnost pojata ve smyslu ústavní hodnoty vykládané německým Spolkovým ústavním soudem.⁴³

3. Závěr

Pojetí lidské důstojnosti v judikatuře Nejvyššího soudu USA prošlo za celou jeho historii znatelným vývojem, od vnímání důstojnosti pouze v politickém kontextu až po rozsáhlou argumentační pozici při posuzování individuálních práv jednotlivců napříč jednotlivými právními odvětvími. Aktuálně také hraje důležitou úlohu při posuzování případů týkajících se biotechnologií, biomedicíny či práv menšin. Celkově je četnost jejího výskytu v judikatuře Nejvyššího soudu USA stále větší, přičemž, na rozdíl od jejího dřívějšího užívání, je v současné době zmiňována jak soudci spíše liberálnějšími, tak i jejich konzervativními protějšky.⁴⁴

Na druhé straně se stále jedná o koncept velmi vágní a neurčitý, o kterém nepanuje jednotný společenský konsensus. Jeho obsah, koncept i praktické použití tak i nadále zůstávají čistě na uvážení právo aplikujících orgánů, což se pak projevuje v jejich ne příliš jednotné, ustálené či argumentačně vyvážené judikatuře. Naplnění ideálu lidské důstojnosti tak stále zůstává cílem ušlechtilým, ale prozatím nedosaženým a možná i nedosažitelným.

Zdroje

Odborná literatura

BOSTROM, Nick. Dignity and Enhancement. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2009, roč. 1, č. 2, s. 84-115.

BOTHA, Henk. Human Dignity in Comparative Perspective. *Stellenbosch Law Review*, 2009, roč. 20, č. 2, s. 171-220.

DAN-COHEN, Meir. A concept of dignity. *Israel Law Review*, 2011, roč. 44, č. 1, s. 9-24.

⁴³ GOODMAN, Maxine. Human Dignity in Supreme Court Constitutional Jurisprudence. *Nebraska Law Review*, 2006, roč. 84, č. 6, str. 789.

⁴⁴ HENRY, L. Meltzer. The Jurisprudence of Dignity. *University of Pennsylvania Law Review*, 2011, roč. 160, č. 1, str. 189.

DÜWELL, Marcus; BRAARVIG, Jens; BROWNSWORD, Roger, et alii. *The Cambridge handbook of human dignity: interdisciplinary perspectives*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge university press, 2014. 608 s. ISBN 978-0-521-19578-2.

EBERLE, Edward J. Human Dignity, Privacy, and Personality in German and American Constitutional Law. *Utah Law Review*, roč. 1997, č. 4, s. 963-1056.

GOODMAN, Maxine. Human Dignity in Supreme Court Constitutional Jurisprudence. *Nebraska Law Review*, 2006, roč. 84, č. 6, s. 741-794.

GLENSY, D. Rex. The Right to Dignity. *Columbia Human Rights Law Review*, 2011, roč. 43, č. 1, s. 65-142.

HENRY, L. Meltzer. The Jurisprudence of Dignity. *University of Pennsylvania Law Review*, 2011, roč. 160, č. 1, s. 169-234.

RAO, Neomi. On the Use and Abuse of Dignity in Constitutional Law. *Columbia Journal of European Law*, 2008, roč. 14, č. 2, s. 201-256.

RAO, Neomi. Three Concepts of Dignity in Constitutional Law. *Notre Dame Law Review*, 2011, roč. 86, č. 1, s. 183-272.

RESNIK, Judith.; SUK, Ch. Julie. Adding Insult to Injury: Questioning the Role of Dignity in Conceptions of Sovereignty, *Stanford Law Review*, 2003, roč. 55, č. 5, s. 1921-1962.

Soudní rozhodnutí

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 23.6.1999, Alden v. Maine , č. (98-436) 527 U.S. 706 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/98-436.ZS.html>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 29. 6. 1992, Planned Parenthood of Southeastern Pa. v. Casey, č. (91-744), 505 U.S. 833 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/91-744.ZS.html>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 26. 6. 2003, Lawrence v. Texas, č. (02-102) 539 U.S. 558 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/02-102.ZO.html>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 20. 6. 2002, Atkins v. Virginia, č. (00-8452) 536 U.S. 304 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/00-8452.ZS.html>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 2. 1. 1952, *Rochin v. California*, č. 342 U.S. 165 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/342/165>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 21. 3. 1989, *Skinner v. Railway Labor Executives' Ass'n*, č. (87-1555) 489 U.S. 602 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database*. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/489/602/case.html>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 2. 7. 1976, *Gregg v. Georgia*, č. (74-6257) 428 U.S. 153 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/428/153>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 26. 6. 2002, *Hope v. Pelzer*, č. (01-309) 536 U.S. 730 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/01-309.ZS.html>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 31. 3. 1958, *Trop v. Dulles*, č. 356 U.S. 86 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/356/86>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 25. 6. 1990, *Cruzan v. Director, Missouri Department of Health*, č. (88-1503) 497 U.S. 261 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/497/261>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 26. 6. 1997, *Washington v. Glucksberg*, č. (96-110) 521 U.S. 702 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/521/702>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 2. 6. 1976, *Woodson v. North Carolina*, č. (75-5491) 428 U.S. 280 [online]. In *Legal Information Institute*. Cornell University Law School. Dostupné z: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/428/280>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 26. 6. 1997, *Vacco v. Quill*, č. 521 U.S. 793 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database*. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/521/793/>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 23. 3. 1970, *Goldberg v. Kelly*, č. 397 U.S. 254 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database*. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/397/254/case.html>

Weyrův den právní teorie – Weyr 's Day of Legal Theory

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 21. 2. 1996, Rosenblatt v. Baer, č. 383 U.S. 75 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database*. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/383/75/case.html>

Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ze dne 23. 3. 1976, Paul v. Davis, č. 424 U.S. 693 [online]. In *Justia - US Supreme Court Database*. US Supreme Court Database. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/424/693/case.html>

390500@mail.muni.cz

Zdravotní zákroky bez souhlasu pacienta a lidská důstojnost

Mgr. Pavel Doubek

Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Česká republika

ABSTRAKT

Jádrem lidské důstojnosti je svobodné rozhodování člověka o svém životě. Úmluva o lidských právech a biomedicíně v článku 2 stanoví, že zájmy a blaho lidské bytosti jsou nadřazeny zájmům společnosti nebo vědy. Principy autonomie vůle a přednosti blaha lidské bytosti však čelí silnému vlivu „veřejných zájmů“. Jakou roli zaujímá lidská důstojnost při střetu mezi základními právy jednice a veřejným zájmem? Je lidská důstojnost pouze omezitelné základní právo, nebo jde hodnotu, která naopak omezení základních práv vytyčuje jasné hranice?

KLÍČOVÁ SLOVA

Lidská důstojnost; informovaný souhlas; zdravotnický zákrok; donucení, veřejný zájem; nezbytnost; proporcionalita

ABSTRACT

The core of human dignity is human freedom to make decisions about his life. Convention on Human Rights and Biomedicine in Article 2 states that the interests and welfare of the human being shall prevail over the sole interest of society or science. The principles of autonomy of the will and welfare of the human being, however, face a strong influence of "public interests". What is the role of human dignity when are fundamental rights in conflict with public interest? Is the human dignity only fundamental right that can be limited or it is a value which sets clear limits to any restrictions of the fundamental rights?

KEYWORDS

Human dignity; informed consent; medical intervention; coercion; public interest; necessity; proportionality

1. Úvod

Požadavek na ochranu lidské důstojnosti velí, že s člověkem nemá být zacházeno jako s pouhým objektem práva – jako s věcí, ale má být respektována osobnost člověka, jeho tělesná a duševní integrita, jeho právo na rozhodování o svém vlastním životě. Aharon Barak lidskou důstojnost chápe jako svobodu člověka utvářet svůj vlastní život. Lidská důstojnost je *svoboda člověka psát svůj vlastní životní příběh*.¹ Jádrem lidské důstojnosti je podle Baraka autonomie vůle ve smyslu svobody rozhodování o sobě samém. S pojetím lidské důstojnosti Aharona Baraka se plně ztotožňuji, neboť kde jinde lze hledat jádro lidské důstojnosti, než právě ve svobodě člověka činit rozhodnutí o svém životě.

V oblíbené knize Čtyři dohody od Dona Míguela Ruize,² kterou skvěle převyprávěl a divadelně ztvárňuje Jaroslav Dušek, se dozvídáme, že člověk je ve své podstatě „absolutní čisté božství“. Rodí se však do nesvobodného světa ustálených dogmat, které jej okamžitě začínají „ochočovat“ k obrazu svému a potlačovat jeho osobnost. Na procesu „zapomínání na sebe sama“ se podílí rodina, školní a pracovní kolektivy, právní systém, společnost. Jedinec se ocitá v „Matrixu“, kde jen velice obtížně hledá sám sebe. Společnost formovaná do útvaru, kterému říká stát, tak všemožnými způsoby zasahuje do osobnostní integrity člověka, a to jak do jeho duše, tak jeho těla.

Není pro člověka lehké uhájit si v nesvobodném světě svoji svobodu. Klíč ke svobodě však spočívá v uvědomění si své vlastní důstojnosti a respektování důstojnosti druhých, bez ohledu na barvu pleti, náboženské vyznání, státní příslušnost, pohlaví, apod. Jedině tím, že si člověk začne vážit sám sebe a všech živých bytostí kolem sebe, stane se skutečně svobodným.

2. Zdravotní zákroky bez souhlasu a lidská důstojnost

2.1. Je lidská důstojnost právo nebo hodnota?

Jak by se mohlo na první pohled zdát, lidská důstojnost není pouze filozofickou a etickou kategorií, ale je významnou kategorií právní. V pozitivním právu nachází odraz zejména na ústavní úrovni v preambuli Ústavy České republiky, kde se lid zavazuje budovat, chránit a rozvíjet Českou republiku v duchu nedotknutelných hodnot

¹ BARAK, Aharon. *Human Dignity – The Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, s. 347. Str. 144.

² RUIZ, Don Miguel. *Čtyři dohody*. Praha: Nakladatelství Pragma, 2001, s. 135.

lidské důstojnosti a svobody; dále v preambuli Listiny základních práv a svobod (*dále jen „Listina“*), kde ústavodárce odkazuje na přirozená práva člověka a hodnoty lidství; dále v čl. 1 Listiny, který zakotvuje svobodu a rovnost všech lidí v důstojnosti i v právech a v čl. 10 odst. 1 Listiny, který stanoví, že každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno.

Aharon Barak se ve své knize „Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right“ zabývá věčným dilematem, zda je lidská důstojnost „pouhé“ základní právo nebo zda se jedná o přirozenoprávní hodnotu, stojící nad základními právy. Položil jsem si proto otázku, jak je to s lidskou důstojností v českém právním řádu.

Třebaže preambule Ústavy a Listiny a čl. 1 Listiny odkazují na hodnotu lidské důstojnosti, z ústavních textů explicitně nevyplývá, že by byla lidská důstojnost onou základní hodnotou postavenou nad všechna základní práva a svobody. Z Listiny naopak explicitně vyplývá základní právo na lidskou důstojnost obsažené v čl. 10 odst. 1 Listiny.

V souladu s názorem Elišky Wagnerové³ se domnívám, že lidská důstojnost zakotvená v čl. 10 odst. 1 Listiny je „pouhým“ základním právem a nikoliv absolutní hodnotou. Shodného názoru by byl jistě i Aharon Barak, pokud by měl možnost naši Listinu zanalyzovat.⁴ V českém právním diskurzu však převládá pojetí lidské důstojnosti jako nejvyšší hodnoty a nikoliv „pouhého“ základního práva. Eliška Wagnerová je toho názoru, že *preambule Ústavy činí z lidské důstojnosti (a svobody) neporušitelné principy, které nutí stát k určitému jednání, a na nichž pak musí být budován celý právní řád a v jejich duchu následně i interpretován.*⁵ Výrazně však do diskurzu přispěl Ústavní soud, který se v řadě nálezů taktéž přiklonil k závěru, že lidská důstojnost je nejvyšší hodnota. Nemohu na tomto místě nezmínit náleží Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 1586/09, v němž Ústavní soud uvedl, že *lidská důstojnost představuje nejvyšší hodnotu stojící v základu celého českého právního řádu, jakož i ústavního pořádku, a lze ji tak nablížet jako finální účel obou zmíněných, jimž dodává*

³ Eliskawagnerova.cz. *Text Elišky Wagnerové o pojetí lidské důstojnosti u příležitosti kolokvia Ústavního soudu s Aharonem Barakem* [online]. [cit. 26. 6. 2015]. Dostupné z: <http://eliskawagnerova.cz/aktuality/text-elisky-wagnerove-o-pojeti-lidske-dustojnosti-u-prilezitosti-kolokvia-ustavniho-soudu-s-aharonem-barakem/>

⁴ Vycházím přitom z jeho analýzy Ústavy Jihoafrické republiky, která obdobně jako Listina základních práv a svobod České republiky zakotvuje lidskou důstojnost jako základní právo.

⁵ Eliskawagnerova.cz. *Text Elišky Wagnerové o pojetí lidské důstojnosti u příležitosti kolokvia Ústavního soudu s Aharonem Barakem* [online]. [cit. 26. 6. 2015]. Dostupné z: <http://eliskawagnerova.cz/aktuality/text-elisky-wagnerove-o-pojeti-lidske-dustojnosti-u-prilezitosti-kolokvia-ustavniho-soudu-s-aharonem-barakem/>

legimititu (viz preambuli k Ústavě České republiky). Tím se lidská důstojnost stává objektivní ústavní kategorií a působí ve vztahu k ostatním jinak nebierarchicky uspořádaným základním právům (klasickým a politickým) jako hodnota nadřazená. Pod zorným úhlem výše uvedeného je tak jakýkoliv zásah či snížení lidské důstojnosti skutečně nezbytné vnímat jako zásah velmi závažný, a tedy i stěží reparaovatelný, neboť lidská důstojnost je hodnotou horizontálně neporovnatelnou s ostatními ústavními hodnotami či společenskými normami, je zcela nenahraditelná jiným statkem, tím méně je pak hodnotou kvantifikovatelnou či vyčíslitelnou v penězích.

2.2. Pojem lidské důstojnosti

Negativní vymezení lidské důstojnosti nám říká, co důstojné není. Lidská důstojnost není přítomna, pokud není s člověkem zacházeno jako s lidskou bytostí. Podle Dürigovy teorie objektu není lidská důstojnost přítomna, pakliže je s člověkem zacházeno jako s objektem. Absence lidské důstojnosti znamená, že lidská bytost je ponížena v takové míře, že se stává pouhým objektem práva, prostou věcí, marginalizovanou veličinou, s níž je možné libovolně nakládat. V takovémto stavu poníženosti přestává být člověk člověkem, bytostí nadanou smysly, entitou schopnou rozhodovat o svém bytí.

Mohlo by se zdát, že do tohoto stavu se člověk snad ani dostat nemůže, nebo pouze ve velice extrémních a ojedinělých případech. Situací, kdy je člověk ponížen a je s ním zacházeno spíše jako s objektem než subjektem, je však celá řada. Jednání nerespektující lidskou důstojnost totiž nemusí spočívat pouze v násilném a zlovolném trýznění člověka v podobě mučení, ale může se projevat rovněž v mírnější (i nedbalostní) formě v podobě nelidského a ponižujícího a jiného špatného zacházení. K výročí mezinárodního dne podpory obětem proti mučení veřejná ochránkyně práv uvedla, že *třebaže lze předpokládat, že v současné době je mučení v pravém slova smyslu v České republice pouze výjimečné, mírnější formy špatného zacházení, při nichž je zasahováno do lidské důstojnosti, přetrvávají ve značné míře i nadále. Nebezpečí špatného zacházení je o to vyšší, že se často týká nejzranitelnějších členů společnosti (seniorů, dětí, osob s duševním postižením, příslušníků menšin, uprchlíků aj.) a odehrává se za zdmi institucí, skryto před zraky kontrolních orgánů a často i nejbližších příbuzných.*⁶

Lidskou důstojnost si lze představit jako křehkou vázu s tenkou glazurou, jejíž hodnota spočívá právě v její kráse a dokonalosti. Nikoliv pouhé rozbití vázy, ale jakékoliv, byť

⁶ Veřejný ochránce práv. *Mezinárodní den podpory obětem mučení* [online]. [cit. 30. 6. 2015]. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/ochrana-osob-omezenych-na-svobode/aktuality-z-detenci/aktuality-z-detenci-2015/mezinarodni-den-podpory-obetem-muceni-1/>

i sebemenší škrábnutí, může znamenat její trvalé znehodnocení. I nepatrné „škrábnutí“, v podobě nedostatečného informování pacienta o zdravotním zákroku, může zcela zhroutit jeho glazuru a způsobit mu trvalé poškození zdraví. Lidská důstojnost není pouze právo být svobodným příslušníkem lidského druhu homo sapiens sapiens, ale zahrnuje širokou oblast bytí člověka. Barak uvádí, že lidská důstojnost je složena ze čtyř základních složek. Jsou jimi: 1. ochrana tělesné integrity (absolutní zákaz mučení, těžkých trestů, brainwashing, znásilňování, ponížení), 2. zajištění rovnosti mezi lidmi, 3. ochrana osobní identity, duševní integrity, intelektuálního naplnění a 4. minimální účast na životě ve společnosti.⁷ Barak dále dochází k názoru, že lidská důstojnost úzce souvisí se sociálními a ekonomickými právy, když pomáhá s jejich interpretací.⁸

2.3. Proměnný koncept

Lidská důstojnost není neměnný koncept a neustále se vyvíjí. Rovněž ve světě 21. století, jež je provázaný řadou lidskoprávních deklarácí a smluv, existují různá pojetí lidské důstojnosti. Barak zmiňuje Ústavu Spolkové republiky Německo, která považuje lidskou důstojnost za absolutní neměnnou neomezenou hodnotu, která je ostatním hodnotám, právům a svobodám nadřazena (obdobně též Ústava státu Izrael).⁹ V kontrastu k tomu stojí Ústava Jihoafrické republiky, která zakotvuje lidskou důstojnost jako relativní a omezené základní právo. Eliška Wagnerová uvádí, že *ani ve všech státech Rady Evropy není lidská důstojnost chápána jako absolutní hodnota, nýbrž naopak podléhá vyvažování s dalšími základními právy*.¹⁰ Aharon Barak je však toho názoru, že přes všechny různé přístupy k lidské důstojnosti *existuje takové pojetí lidské důstojnosti, na němž se shodnou všechny přístupy: lidská důstojnost slouží k zachování tělesné a duševní integrity člověka, osobnostní identity, základního existenčního minima a rovnosti mezi lidmi*.¹¹ Posun v pojmání lidské důstojnosti je znát i z rozhodovací činnosti Evropského soudu pro lidská práva (dále jen „ESLP“). Jan Kratochvíl uvádí, že i v případě čl. 3 Evropské úmluvy o lidských právech (dále jen „Úmluva“) se uplatní evolutivní výklad,¹² což znamená, že jednání,

⁷ BARAK, Aharon. *Human Dignity – The Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge: Cambridge University Press. 2015, s. 347. Str. 237.

⁸ Tamtéž. Str. 110.

⁹ Čl. 1, odst. 3. *Duch a podstata celé ústavy se odvíjí od hodnoty lidské důstojnosti. Jde o jádro ústavnosti. Jde o ústavní princip ovládající všechny části ústavy*.

¹⁰ WAGNEROVÁ, Eliška, ŠÍMÍČEK, Vojtěch, LANGÁŠEK, Tomáš, POSPÍŠIL, Ivo a kol. *Listina základních práv a svobod*. Komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2012, s. 931. Str. 283.

¹¹ BARAK, Aharon. *Human Dignity – The Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge: Cambridge University Press. 2015, s. 347. Str. 7.

¹² Evolutivní výklad znamená, že se Úmluva vykládá *ve světle dnešních okolností a podmínek, a nikoli podle toho, co zamýšleli zástupci smluvních stran při sepsání Úmluvy*. In: KRNEC, Jiří, Kosař, David, Kratochvíl,

která dříve nedosahovala minimální úrovně závažnosti a nespádala tak pod čl. 3 Úmluvy, mohou již dnes představovat jeho porušení.¹³ Prosazování ochrany lidské důstojnosti s sebou přináší i vyšší prosazování práva na nedotknutelnost tělesné integrity a práva na rozhodování o své tělesné integritě. Proměny mohou dokumentovat například na postupné změně vztahu mezi lékařem a pacientem z modelu paternalismu ke vztahu partnerství,¹⁴ změně chápání informovaného souhlasu pacienta,¹⁵ utlumení státem podporovaných nedobrovolných intervencí do tělesné integrity pacienta¹⁶ apod.

2.4. Kontextuální podmíněnost

Barak dále uvádí, že *lidská důstojnost je kontextuálně podmíněna*.¹⁷ Lidská důstojnost nevisí nikde ve vzduchoprázdnu, ale při jejím hledání je nutné vnímat všechny rozhodné skutečnosti. Při posuzování toho, zda zdravotní zákrok bez souhlasu pacienta zasáhl do jeho lidské důstojnosti, musíme zvažovat jak míru zásahu do autonomie vůle pacienta a závažnost zákroku, tak i další okolnosti (věk pacienta, jeho rozhodovací schopnosti, prostředí, kde je zákrok vykonán apod.). Shodně se kontextuálními podmíněnostmi lidské důstojnosti zabývá ESLP, když posuzuje, zda zásah spadá do rámce čl. 3 Úmluvy a dosahuje tzv. minimálního prahu závažnosti. Soud ve věci Irsko proti Spojenému království konstatoval, že *posouzení tohoto minima je, z podstaty věci, relativní; závisí na všech okolnostech případu, jako je doba trvání zacházení, jeho fyzické a psychické účinky, a, v některých případech, pohlaví, věk a zdravotní stav oběti atd.*¹⁸ Jan Kratochvíl uvádí, že další rozhodné okolnosti jsou: *účel zacházení spolu s úmyslem a motivací a také kontext, jako např. atmosféra zvýšeného napětí a emocí.*¹⁹

Jan, Bobek, Michal. *Evropská úmluva o lidských právech*. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 1687, str. 81.

¹³ Tamtéž. Str. 403.

¹⁴ Lékař a pacient se stávají rovnoprávními partnery a společně se podílí na léčbě; pacient a příbuzní pacienta jsou vtahováni do rozhodování; rozšiřují se práva pacienta a osob blízkých pacientům apod.

¹⁵ K zakotvení informovaného souhlasu došlo zákonem č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, ve znění pozdějších předpisů, který nahradil nedostatečnou právní úpravu v tehdejší zákoně č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁶ Odkázat mohou na politiku nucených sterilizací romských žen v Československu, kdy tehdejší státní moc zásahy do tělesné integrity romských žen bez jejich svobodného a informovaného souhlasu podporovala (zejména výplatou tzv. sterilizačního příspěvku). V současné době vláda ČR pracuje na vytvoření odškodňovacího mechanismu takto protiprávně sterilizovaných žen.

¹⁷ BARAK, Aharon. *Human Dignity – The Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge: Cambridge University Press. 2015, s. 347. Str. 6.

¹⁸ KRNEC, Jirí, Kosař, David, Kratochvíl, Jan, Bobek, Michal. *Evropská úmluva o lidských právech*. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 1687 s. 403.

¹⁹ Tamtéž.

2.5. Lidská důstojnost a veřejný zájem

Výše jsem uvedl, že lidská důstojnost stojí na vrcholu hierarchie hodnot. Stojí dokonce i nad základními lidskými právy a svobodami a pochopitelně stojí nad všemi myslitelnými veřejnými zájmy. Žádný veřejný zájem nemůže lidskou důstojnost omezit, a proto není ani možné lidskou důstojnost s veřejnými zájmy porovnávat v testu proporcionality. Rovněž Úmluva o biomedicíně staví práva jedince nad veřejný zájem, když v čl. 2 uvádí, že *zájmy a blaho lidské bytosti jsou nadřazeny zájmům společnosti nebo vědy*.

Nedobrovolné zdravotnické zákroky byly a jsou často zdůvodňovány nutností chránit veřejné zájmy. V současnosti jsou zásahy do tělesné integrity pacienta bez jeho souhlasu zdůvodňovány obvykle potřebou chránit veřejné zdraví (typicky to dokládá právní zakotvení povinného očkování proti nakažlivým nemocem). V minulosti však byly zásahy zdůvodňovány cíli eugenickými,²⁰ sociálními,²¹ či ekonomickými,²² jakož i prostou ochranou morálky, mravnosti,²³ kulturních hodnot apod.

Jsem toho názoru, že zasáhnout do tělesné integrity bez souhlasu člověka lze jedině z důvodu ochrany jeho vlastního zdraví nebo zdraví jiných osob, za současné podmínky, že je tento zásah nezbytný.²⁴ Ani za této podmínky nelze do lidské důstojnosti zasáhnout, pakliže by byl zásah proveden způsobem nerespektujícím lidskou důstojnost.

²⁰ Viz eugenické hnutí ve 30. letech minulého století v USA a nacistickém Německu. V této souvislosti nemohu nezmínit slavné rozhodnutí Nejvyššího soudu USA z roku 1927 ve věci *Buck v. Bell*, v němž soud uznal nucenou sterilizaci mentálně handicapovaných osob v souladu s ústavou.

²¹ Za příklad státu, kde byly nedobrovolné zákroky do tělesné integrity člověka odůvodňovány ochranou sociálních dober, lze označit Švédsko v období 30. – 70. let minulého století.

²² Ekonomické cíle může zdravotní zákrok sledovat zejména tam, kde jeho provedení znamená podstatné snížení výdajů na péči o pacienta. Rovněž z těchto důvodů byli v minulosti zejména lidé s duševním postižením podrobováni nuceným sterilizacím, kastracím či potratům, neboť se předpokládalo, že tyto osoby přivedou na svět děti se stejným zdravotním postižením, o něž se bude muset postarat stát.

²³ Ochranu mravnosti či „tradičních“ kulturních hodnot může sledovat například požadavek ukončení reprodukční schopnosti osob, které si přejí změnit své pohlaví. V posledním rozhodnutí ESLP ve věci *Y. Y. proti Turecku* ze dne 10. 6. 2015 (stížnost číslo 14793/08) soud uvedl, že podmínka ztráty plodnosti pro možnost podstoupit změnu pohlaví není v demokratické společnosti nezbytná, a je tudíž v rozporu s článkem 8 Úmluvy.

²⁴ Otázce nezbytnosti se věnoval ESLP ve věci *Dudgeon proti Spojenému království*, kde uvedl, že „nezbytné“ v tomto kontextu nemá flexibilitu výrazů jako „užitečné“, „rozumné“, nebo „žadoucí“, ale implikuje existenci „naléhavé společenské potřeby“ pro daný zásah. Zadrubé, prvotní posouzení naléhavé společenské potřeby v jednotlivém případě je na vnitrostátních orgánech, proto požívají prostor pro uvážení [...]. Nicméně jejich rozhodnutí zůstávají vystavena přezkumu Soudu. In: KRNEC, Jiří, Kosař, David, Kratochvíl, Jan, Bobek, Michal. *Evropská úmluva o lidských právech*. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 1687, str. 884.

3. Rozhodování člověka o své tělesné integritě

Výše jsem uvedl, že autonomie vůle člověka (svoboda rozhodování o sobě samém) je jádrem a charakteristikou lidské důstojnosti.²⁵ Tento postulát platí rovněž tam, kde člověk rozhoduje o svém životě, o své osobnosti, o své tělesné a duševní integritě.

Svobodu rozhodování člověka o své tělesné integritě (*dále též „autonomie vůle“*) chrání právo zakotvením požadavku na svobodný a informovaný souhlas. Úmluva o biomedicíně v čl. 5 stanoví, že *jakýkoli zákrok v oblasti péče o zdraví je možno provést pouze za podmínky, že k němu dotčená osoba poskytla svobodný a informovaný souhlas*. Rovněž § 28 odst. 1 zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (*dále jen „zákon o zdravotních službách“*) stanoví pravidlo, že zdravotní služby lze pacientovi poskytovat jen s jeho svobodným a informovaným souhlasem. Informovaný souhlas znamená, že pacient dostane informace o zákroku v takovém množství a kvalitě, na jejichž základě se bude moci skutečně „fundovaně“ rozhodnout, zda zákrok podstoupí, či nikoliv.²⁶ Svoboda souhlasu znamená, že pacient není k zákroku přímo ani nepřímo, fyzicky ani psychicky nucen, ani zde nejsou jiné okolnosti,²⁷ které by jeho svobodnou vůli ovlivňovaly.

3.1. Omezení práva na rozhodování o své tělesné integritě

Výše jsem připustil, že do autonomie vůle člověka lze zasáhnout. Zásah je však přípustný za splnění dvou podmínek: 1) Nebude zasaženo způsobem porušujícím lidskou důstojnost a současně, 2) zásah vyhoví kritériím testu proporcionality.

Ustanovení čl. 26 odst. 1 Úmluvy o biomedicíně stanoví, že bez souhlasu lze do tělesné integrity člověka zasáhnout, pokud 1) tak stanoví zákon, 2) je to nezbytné v demokratické společnosti 3) v zájmu bezpečnosti veřejnosti, předcházení trestné činnosti, ochrany veřejného zdraví nebo ochrany práv a svobod jiných. Obdobně stanoví Úmluva v čl. 8 odst. 2. Ustanovení § 28 odst. 1 zákona o zdravotních službách stanoví, že *zdravotní služby lze pacientovi poskytnout pouze s jeho svobodným a informovaným souhlasem, nestanoví-li tento zákon jinak*. Ústavní soud posuzuje zásah do základního práva

²⁵ srov. HERRING, J. *Medical law and ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 696. V této publikaci se autor podrobně věnuje vztahu autonomie vůle pacienta a zdravotních zákroků do jeho tělesné integrity. Operuje rovněž s lidskou důstojností ve světle medicínských otázek.

²⁶ Srov. § 31 odst. 2 zákona o zdravotních službách. Toto ustanovení obsahuje výčet informací, které má poskytovatel pacientovi sdělit.

²⁷ Například vliv různých přímých či nepřímých sankcí (pokuta za neprovedení zákroku, odměna za jeho provedení), vliv rodiny a zdravotnického personálu, vliv nemoci apod.

hlediskem čl. 4 odst. 4 Listiny, což je materiální mez omezení základního práva (vždy musí být zachována podstata a smysl základního práva).²⁸

Zásah do rozhodování o tělesné integritě musí sledovat legitimní cíl. Tímto legitimním cílem jistě bude ochrana zdraví člověka samého nebo zdraví jiných osob. Nebude jím naopak ochrana jiných veřejných zájmů (viz výše). Dále je třeba zkoumat, zda lze legitimního cíle dosáhnout jiným, mírnějším, opatřením. Této podmínce nevyhovuje skutečnost, kdy je upřednostňován invazivní zdravotní zákrok, přestože existují mírnější alternativy.²⁹ V třetím kroku testu proporcionality jde o poměrování v kolizi stojícího práva na rozhodování o tělesné integritě a práva na nedotknutelnost tělesné integrity druhých. V tomto kroku je třeba zjišťovat, zda *oběť přinesená v podobě omezení (zásahu do) základního práva se nedostala do nepoměru s užitkem, který byl omezením základního práva dosažen ve prospěch veřejnosti*.³⁰ Ústavní soud konstatoval, že *porovnávání závažnosti v kolizi stojících základních práv (...) spočívá ve zvažování empirických, systémových, kontextových i hodnotových argumentů. (...) Hodnotový argument představuje zvažování pozitiv v kolizi stojících základních práv vzhledem k akceptované hierarchii hodnot*.³¹

3.2. Zásah do autonomie vs. zásah do tělesné integrity

Je-li rozhodování o životě člověka jádrem jeho lidské důstojnosti, může poté zásah do lidské důstojnosti spočívat „pouze“ v zásahu do autonomie vůle, aniž by došlo k samotnému zákroku? Jinými slovy se ptám, zda pouhé nerespektování přání pacienta může být samo o sobě rozporné s lidskou důstojností. Odpověď na otázku je ve skutečnosti jednoduchá, uvědomíme-li si, že porušení lidské důstojnosti nespočívá pouze v porušení tělesné integrity, ale jde o každé jednání, kdy je s člověkem zacházeno jako s objektem, kdy ztratí *způsobilost psát svůj životní příběh*. Proto pokud je zacházení s lidskou vůlí natolik ponižující, že se člověk dostane do role pouhého objektu, pak může být takové jednání shledáno jako nedůstojné. Bude však vždy záležet na intenzitě zásahu do autonomie vůle, na intenzitě možného zásahu do tělesné integrity a na kontextu všech dalších okolností.

²⁸ Obdobné stanoví rovněž čl. 19 odst. 2 Základního zákona Spolkové republiky Německo, podle něhož *nesmí být v žádném případě základní právo porušeno ve své podstatě*.

²⁹ V případě očkování by se mohlo jednat o mírnější a postupné očkovací schéma před jednorázovým invazivním očkováním; v případě kastrace o upřednostnění léčby medikací (antiandrogeny) před chirurgickou kastrací apod.

³⁰ WAGNEROVÁ, Eliška, ŠIMÍČEK, Vojtěch, LANGÁŠEK, Tomáš, POSPÍŠIL, Ivo a kol. *Listina základních práv a svobod*. Komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s. 2012, s. 931. s. 27.

³¹ Nález Ústavního soudu „anonymní svědek“, sp. zn. Pl. ÚS 4/94 ze dne 10. 12. 1994.

Osobně se dále domnívám, že o co závažnější zásah do tělesné integrity se jedná, tím méně závažný zásah může být do autonomie vůle. Uvedené platí i naopak: čím zásadněji bude pošlapáno právo člověka činit svobodná rozhodnutí, tím méně může být závažný zásah do jeho tělesné integrity. Vztah mezi zásahem do autonomie vůle a zásahem do tělesné integrity demonstrují na příkladu tří zdravotních zákroků (terapeutická kastrace, sterilizace a očkování), které mohou za určitých okolností zasáhnout do lidské důstojnosti.

4. Terapeutická kastrace

Díl III. zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů, upravuje podmínky pro výkon terapeutické kastrace. Přestože zákon používá pojem „terapeutický“, o léčebném účinku kastrace³² jsou pochybnosti. Evropský výbor proti mučení (dále jen „CPT“) terapeutický význam kastrace zpochybňuje a považuje kastraci za mrzačící zákrok.³³ Skutečnost, zda má kastrace terapeutický účel je zásadní. Pakliže kastrace terapeutické zdůvodnění nemá (nezlepšuje zdravotní stav pacienta nebo nebrání jeho zhoršení) a působí pacientovi pouze újmu na zdraví, pak lze přisvědčit CPT, že se jedná o mrzačící zákrok blízký se středověkým metodám trestání. Takový zákrok pak nelze nikdy provést, a to ani v případě, že by o něj pacient požádal nebo s jeho provedením souhlasil (srov. § 93 odst. 1 věta druhá zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník).³⁴ Ať je již účel kastrace jakýkoliv, je nezpochybnitelné, že představuje závažný zásah do tělesné integrity člověka, který navždy odstraní reprodukční schopnost muže a ovlivní v nikoli nepatrném rozsahu jeho další fyzický a duševní život.³⁵ S ohledem na závažnost zákroku se v tomto ohledu jeví,

³² Terapeutickým účelem kastrace je zejména potlačení sexuální apetence na úroveň, kdy je pacient schopen lépe kontrolovat sexuální puzení.

³³ Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. *Zpráva CPT o návštěvě České republiky provedené ve dnech 25. března až 2. dubna 2008* [online]. [cit. 23. 6. 2015]. Str. 9. Dostupné z:

http://www.vlada.cz/assets/ppov/rjp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/report-cpt--czech-rep-2008-_czech_.pdf

³⁴ V rozhodnutí Laskey, Jaggard a Brown proti Spojenému království ze dne 19. 2. 1997 (stížnost č. 21627/93) ESLP uvedl, že trestní postihy za násilné sadomasochistické praktiky, i když byly podstupovány zcela dobrovolně, nebyl porušením práva na soukromý život pod čl. 8 Úmluvy. In: KRNEC, Jiří, KOSAR, David, KRATOCHVÍL, Jan, BOBEK, Michal. *Evropská úmluva o lidských právech*. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 1687. Str. 451.

³⁵ Změna hormonálních poměrů v organismu má po této operaci vliv na psychiku, tělesný vzhled, sexualitu i sociální integraci pacienta. In: Zvěřina, J., Weiss, P., Holý, M. *Výsledky terapeutické kastrace u parafilních sexuálních delikventů* [online]. Praha: Sexuologická společnost – Česká lékařská společnost J.E.P. [cit. 2. 5. 2015]. Dostupné z:

<http://www.google.cz/url?sa=t&rc=tj&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCUQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.mzcr.cz%2Fodbornik%2Fsoubor.ashx%3FsouborID%3D22428%26typ%3Dapplication%2Fmsword%26navez%3DV%25C3%25BDsledky%2520terapeutick%25C3%25A9%2520ka>

že i sebemenší nerespektování svobodné a informované vůle pacienta, bude znamenat zásah do jeho lidské důstojnosti, neboť i sebemenší nátlak na rozhodování může znamenat, že pacient bude trvale zásadním způsobem zdravotně postižen, aniž by si to ve skutečnosti opravdu přál.

Jednou z okolností, kdy lze pochybovat o svobodném rozhodnutí pacienta, může být skutečnost, kdy je možnost kastrace nepřímo nabízena jako propustka na svobodu ze zabezpečovací detence nebo ochranného ústavního léčení³⁶. CPT ve zprávě z ad hoc návštěvy České republiky ve dnech 25. 3. – 2. 4. 2008 uvedl, že chirurgická kastrace sexuálních delikventů omezovaných ve své svobodě se prakticky rovná ponižujícímu zacházení. Nejsm toho názoru, že lze a priori u všech kastrací osob v detenci hovořit o ponižujícím zacházení, mám však závažné pochybnosti o svobodném rozhodování osob omezených na svobodě. Pakliže chovanci v zabezpečovací detenci či pacienti v ochranném ústavním léčení skutečně čelili nabídce „buď se podrobíš kastraci, nebo zůstaneš navždy v detenci,“ pak nelze o svobodném rozhodování vůbec hovořit. V takovém případě by dle mého názoru bylo možné kastraci považovat za rozpornou s čl. 3 Úmluvy.

5. Sterilizace

Sterilizace je zdravotní zákrok sloužící k zamezení plodnosti bez poškození pohlavních žláz. Kromě ztráty reprodukční schopnosti nejsou se sterilizací obvykle spojeny žádné vedlejší nežádoucí zdravotní problémy. Sterilizované ženy mnohdy ani samy nepostřehly, že byly sterilizovány, než se pokusily znovu otěhotnět. Je tedy zřejmé, že v porovnání s kastrací představuje sterilizace méně invazivní zásah do tělesné integrity. Zásah do autonomie vůle pacienta musí být tedy závažnější – musí vykazovat vyšší míru lhostejnosti, ignorace, popření. V případě, kdy nejsou ženě řádně vysvětleny povaha, důsledky, alternativy sterilizace, kdy je vyvíjen nátlak, žena je v časové tísní, trpí bolestí, nebude její souhlas plně svobodný a informovaný. ESLP ve věci V. C. proti Slovensku

strace%2520u%2520parafiln%25C3%25ADch%2520sexu%25C3%25A1ln%25C3%25ADch%2520deli
kvent%25C5%25AF.doc&ei=h1WVVdHJMsSBU4-blaAJ&usq=AFQjCNGCJULDewuxK-
4CPgFVHFIDLNAjpeEQ&bvml=bv.96952980,d.d24

³⁶ CPT ve Zprávě o návštěvě České republiky ve dnech 25. 3. – 2. 4. 2008 uvádí, že *prakticky ve všech případech pacienti uvedli, že jejich žádost (o kastraci) byla alespoň z části motivována strachem z dlouhodobého zadržování. Někteří pacienti tvrdili, že ošetřující sexuolog jim výslovně řekl, že chirurgická kastrace je pro ně jedinou možností a že její odmítnutí by znamenalo doživotní zadržování.*

In: *Zpráva CPT o návštěvě České republiky provedené ve dnech 25. března až 2. dubna 2008* [online]. Str. 15 [cit. 25. 6. 2015]. Dostupné z:

http://www.vlada.cz/assets/ppov/rp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/report-cpt--czech-rep-2008-_czech_.pdf

uvedl, že stěžovatelka byla požádána o písemný souhlas dvě a půl hodiny po svém přijetí do nemocnice, v pokročilých porodních bolestech v poloze vleže. Relevantní zápis v porodopise byl typizovaný a uváděl pouze "pacientka žádá sterilizaci". Podle názoru Soudu takový přístup není slučitelný s principy respektování lidské důstojnosti a svobody. ESLP tedy konstatoval, že sterilizační zákrok, včetně způsobu, jakým byla stěžovatelka požádána o souhlas s ním, byl způsobivý vzbudit u ní pocity strachu, úzkosti, podřízenosti a způsobil její trvalé útrapy. V závěru ESLP uvedl, že přesto, že neexistuje indicie, že lékařský personál jednal s úmyslem špatného zacházení se stěžovatelkou, jednal přece jen s velkou neúctou ke jejímu právu na autonomii a rozhodování se v postavení pacienta. Zacházení, jehož byla subjektem, jako bylo popsáno výše, podle Soudu dosáhlo stupeň závažnosti vyžadovaný k tomu, aby spadalo do působnosti článku 3. V důsledku sterilizace stěžovatelky proto došlo k porušení článku 3 Úmluvy.

ESLP tedy shledal rozpor s lidskou důstojností nikoliv pouze z důvodu sterilizačního zákroku jako takového, ale především z důvodu, že nebyla respektována svobodná vůle pacienta a jeho právo na informace o plánovaném zákroku. Despekt k autonomii vůle znamenal, že pacient se stal pouze objektem rozhodování lékařů, objektem, na němž si mohli lékaři dělat, co chtěli. Je-li tímto způsobem popřeno právo rozhodovat o své tělesné integritě, je závěr o zásahu do čl. 3 Úmluvy zcela na místě.

6. Očkování

Podstatou očkování je implikace očkovací vakcíny do těla člověka s cílem vytvořit imunitu proti nakažlivé nemoci, a tím chránit zdraví jeho, jakož i zdraví celé společnosti. Právní úpravy očkování se různí (od naprosté dobrovolnosti, přes nabídku různých očkovacích schémat, z nichž jedno musí pacient využít, až po systémy s jediným povinným schématem očkování). Poslední případ se týká České republiky. Povinnost podrobit se očkování je stanovena v § 46 zákona č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon“) ve spojení s § 4 vyhlášky č. 537/2006 Sb., o očkování proti infekčním nemocem, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „vyhláška“). Toto ustanovení obsahuje povinnost podrobit se očkování tzv. hexavakcínou, kterou je povinno se naočkovat nezletilé dítě a to v době od započatého devátého týdne po svém narození. Souhlas s očkováním dávají za dítě jeho zákonní zástupci, obvykle rodiče. S ohledem na skutečnost, že je očkování povinné a jeho

nesplnění sankciováno,³⁷ je vyloučeno, aby byl dán svobodný a informovaný souhlas rodičů očkovaného dítěte. Další skutečností, která ovlivňuje svobodu rozhodování, může být hrozba omezení rodičovské odpovědnosti či dokonce odebrání dítěte.³⁸

V případě kastrace jsem poukázal na problém, kdy pacient dává souhlas se zákrokem pod hrozbou doživotní detence. V případě očkování dávají rodiče souhlas s očkováním svých dětí pod hrozbou pokuty. V obou případech je rozhodování člověka ovlivněno a jeho vůle není plně svobodná. Míra zásahu do svobody vůle se však u každého člověka různí a závisí na řadě okolností. Například pokuta 10 000 Kč může být pro osobu v sociální tísní zcela likvidační, zatímco jiný její úhradu ani nepocítí. Hodnotíme-li míru zásahu do autonomie vůle rodičů odmítajících očkování, musíme všechny tyto okolnosti zvažovat. Lze přitom vyjít z rozhodnutí ESLP V. C. proti Slovensku, kde soud uvedl, že *sterilizační zákrok, včetně způsobu, jakým byla stěžovatelka požádána o souhlas s ním, byl způsobilý vzbudit u ní pocity strachu, úzkosti, podřízenosti a způsobil její trvalé útrapy*. Pakliže by rodiče rozhodovali ve strachu ze samotného zákroku či z hrozby „likvidační“ pokuty, jejich případné výhrady k zákroku by byly zesměšňovány či bagatelizovány, mohl by dle mého názoru takovýto despekt ke svobodnému rozhodování rodičů vést rovněž k zásahu do čl. 3 Úmluvy. Muselo by se však jednat skutečně o pokořující jednání, kdy člověk ztrácí reálnou možnost realizovat svou vůli. Jako značně problematické vnímám zvažované zvyšování pokuty za nepodrobení se očkování, neboť zvýšení sankce znamená další nátlak na svobodnou vůli rodičů. Pakliže byli někteří rodiče ochotni chránit své svobodné rozhodování a pokutu raději uhradit, může vyšší pokuta počet zásahů do autonomie vůle podstatně zvýšit.

Očkování nepředstavuje v porovnání s kastrací či sterilizací tak invazivní zákrok. Navíc má prokazatelně terapeutické účinky v podobě vytvoření imunity proti nakažlivým nemocem.³⁹ Existují však podezření, že očkování způsobilo u dětí zdravotní

³⁷ Krajská hygienická stanice může uložit každému rodiči pokutu do výše 10.000 Kč (§ 29 odst. 1 písm. f) zákona č. 200/1990 Sb., o přestupcích, ve znění pozdějších předpisů)

³⁸ Veřejný ochránce práv ve své souhrnné zprávě za rok 2003 uvedl: *Z poznateků ochránce vyplývá, že často pouhé odmítnutí očkování dítěte bývá automaticky považováno za nedostatečnou péči rodičů o dítě. Rodičům odmítajícím očkování pak bývá bez bližšího zkoumání důvodů, které je k odmítnutí očkování vedou, vybrožováno nejen pokutou, ale i umístěním dítěte do ústavní péče. Takový postup je třeba označit za nepřijatelný. Uvedený postup by byl v rozporu se zájmem dítěte, tedy i v rozporu s Úmluvou o právech dítěte*. In: Veřejný ochránce práv. *Souhrnná zpráva veřejného ochránce práv za rok 2003* [online]. [cit. 25. 5. 2015]. Dostupné z: http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/zpravy_pro_poslaneckou_snmovnu/Souhrnna_zprava_VOP_2003.pdf

³⁹ Hexavakcína však obsahuje očkovací látky proti nemoci, která se u dětí nevyskytuje (žloutenka typu B), není přenosná z člověka na člověka (tetanus) nebo se na našem území již nějaký čas nevyskytuje (dětská obrna, záškrť). Tato skutečnost poněkud relativizuje ryzí terapeutický účinek očkovací vakcíny a zpochybňuje tak její nezbytnost.

komplikace,⁴⁰ které v několika případech mohly mít na svědomí vznik těžké újmy na zdraví a smrt.⁴¹ Rovněž tyto aspekty je nutné zvažovat v rámci posuzování závažnosti očkování.

7. Test lidské důstojnosti

Rozhodování člověka o své tělesné integritě spadá pod čl. 7 odst. 1 Listiny. Jde o omezitelné základní právo (omezení nepřímé), což znamená, že do tělesné integrity lze zasáhnout pouze tehdy, stanoví-li tak zákon, avšak za současného respektování čl. 4 odst. 4 Listiny. Zásah do tělesné integrity tak musí být založen zákonem a musí šetřit podstatu a smysl základního práva. Při posuzování skutečnosti, zda omezení čl. 7 odst. 1 Listiny šetří jeho podstatu a smysl, používá Ústavní soud test proporcionality. Test proporcionality je platný pro všechna omezení základních práv, proto i omezení práva na nedotknutelnost osoby musí být tomuto testu podrobeno.

Výše uvedené však platí pouze tehdy, pokud není dotčena lidská důstojnost. Komentář k čl. 7 Listiny uvádí, že právo na zachování tělesné a duševní integrity *může být v některých případech prolomeno zákonem, avšak s výjimkou zásahů kvalifikovaných jako mučení a špatné zacházení dle čl. 7 odst. 2 Listiny, jež jsou nepřijatelné absolutně a bezvýjimečně*. Dále komentář uvádí, že *nedotknutelnost osoby je v této interpretaci konkretizací obecného principu ochrany lidské důstojnosti (čl. 1 Listiny)*.

Pakliže by byl zásah do tělesné integrity nebo zásah do autonomie vůle člověka takové intenzity, že by zasáhl lidskou důstojnost, bylo by lhostejné, zda zákrok sleduje legitimní cíl, zda je pouze jedinou možností jak tohoto cíle dosáhnout, a že je nezbytný k dosažení tohoto cíle. Test proporcionality by se vůbec neuplatnil a takové jednání by muselo být shledáno vždy protiústavním. K uvedenému tvrzení docházím společně s judikaturou Ústavního soudu a doktrínou. Ústavní soud ve svém nálezu ze dne 7. 12. 2005, sp. zn. IV. ÚS 412/04 uvedl, že výklad základních práv *musí být (...) prováděn v hranicích*

⁴⁰ Veřejná ochránkyně práv konstatovala, že disponuje podáními (sp. značka 1532/2014/VOP/MJ) dokladující případ minimálně dvaceti autistických dětí, u nichž se po očkování proti příušnicím, spalničkám a zarděnkám objevily závažné komplikace. In: Veřejný ochránce práv. *Návrh na zrušení ustanovení § 50 zákona č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví, týkajícího se povinného očkování* [online]. [cit. 5. 6. 2015]. Dostupné z: http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/Zvladni_opravneni/ustavni_soud/SZD-19-2014-ockovani.pdf.

⁴¹ Česká televize. *Kvůli nevyjasněnému úmrtí dítěte pozastavil SÚKL očkování šarží hexavakciny*. [online]. [cit. 23. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/287023-kvuli-nevyjasnenemu-umrti-ditete-pozastavil-sukl-ockovani-sarzi-hexavakciny>.

vymezených lidskou důstojností. (...) Jinými slovy, v žádném aplikačním postupu, ani v žádném individuálním či v normativním aktu veřejné moci nesmí být obsaženo nic, co by porušovalo základní práva vyložená v hranicích lidské důstojnosti. V nález ze dne 18. 8. 2009, sp. zn. I. ÚS 557/09 dále Ústavní soud uvedl, že lidská důstojnost je základní báží, z níž vychází interpretace všech základních práv, a která mimo jiné vylučuje, aby s člověkem bylo zacházeno jako s objektem či předmětem.

S odkazem na některá senátní rozhodnutí Ústavního soudu, které posuzovaly zásah do lidské důstojnosti, uvádí Eliška Wagnerová, že Ústavní soud nezkoumal možná omezení práva na lidskou důstojnost, ač jinak Ústavní soud vychází z toho, že každé základní právo je zásadně omezitelné.⁴² Ústavní soud tedy neprovedl test proporcionality, a to proto, že uznal nepostradatelnost práva na lidskou důstojnost, a to v jeho plnosti, tj. neomezenosti jinými základními právy či ústavně chráněnými veřejnými statky.⁴³ S uvedenými závěry se ztotožňuje rovněž Jiří Baroš, který uvádí, že pokud je lidská důstojnost ve hře, neměl by být ani aplikován test proporcionalit; žádné základní právo ani veřejný zájem nad ní nemohou převážit, neboť si zaslouhuje nekompromisní ochranu.⁴⁴

Pokud jde o posuzování ústavnosti zásahů do tělesné integrity člověka bez jeho souhlasu, měl by si soud položit postupně dvě otázky. Zaprvé by se měl ptát, zda v daném případě nebylo zasaženo do lidské důstojnosti pacienta. V rámci tohoto posouzení by se měl soud zabývat jednak charakterem zásahu do autonomie vůle pacienta a jednak závažností samotného zákroku. V rámci posuzování zásahu do autonomie vůle by měl soud zkoumat, zda sama nemožnost o sobě rozhodnout mohla u pacienta vyvolat pocity ponížení, strachu, podřízenosti a dále, v jaké intenzitě byla autonomie vůle zasažena. V rámci posouzení závažnosti zákroku by mělo být zohledněno především to, zda zákrok způsobuje trvalé následky, je bolestivý, jaký je způsob jeho provedení, apod. Měly by být zohledněny rovněž další okolnosti konkrétního případu (věk pacienta, jeho zdravotní postižení, prostředí, v němž dává souhlas, apod.). V případě, že soud dospěje k závěru, že zákrokem nebyla popřena lidská důstojnost, teprve poté lze provést test proporcionality a přezkoumat, zda je zákrok

⁴² Eliskawagnerova.cz. *Text Elišky Wagnerové o pojetí lidské důstojnosti u příležitosti kolokvia Ústavního soudu s Aharonem Barakem* [online]. [cit. 26. 6. 2015]. Dostupné z: <http://eliskawagnerova.cz/aktuality/text-elisky-wagnerove-o-pojeti-lidske-dustojnosti-u-prilezitosti-kolokvia-ustavniho-soudu-s-aharonem-barakem/>.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ WAGNEROVÁ, Eliška, ŠIMÍČEK, Vojtěch, LANGÁŠEK, Tomáš, POSPÍŠIL, Ivo a kol. *Listina základních práv a svobod*. Komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s. 2012, s. 931. s. 61.

vhodný, potřebný a přiměřený. Rovněž v rámci testu proporcionality bude soud pracovat s lidskou důstojností, avšak bude jí využívat zejména v rámci hodnotových argumentů v 3. kroku testu proporcionality, kdy se bude zabývat tím, kterou v kolizi stojících hodnot (práv či svobod) upřednostní.

Zásadním kritériem pro hodnocení zásahu do lidské důstojnosti je rovněž skutečnost, z jakého důvodu byl zdravotní zákrok proveden. Pakliže byl zákrok proveden z jiného důvodu než je ochrana zdraví pacienta, případně zdraví jiných osob, bude takový zákrok stěží ospravedlnitelný.

Ústavní soud v nálezu sp. zn. I. ÚS 1586/09 konstatoval, *že základním a určujícím hlediskem pro stanovení měřítek musí být hledisko závažnosti a intenzity („blížlosti“) zásahu do práv náležejících do tzv. intimní sféry soukromého života jednotlivce, dotýkající se samé podstaty lidství a lidské důstojnosti.*

Závěr

Na základě výše uvedeného se pokusím vymezit základní podmínky pro stav, kdy zdravotní zákrok bude obvykle respektovat lidskou důstojnost. Vzhledem k tomu, že lidská důstojnost je kontextuálně podmíněna, je třeba vždy a za všech okolností zvažovat intenzitu zásahu do autonomie vůle a tělesné integrity člověka, jakož i celou řadu dalších okolností, které však nikdy nelze a priori vyjmenovat a předvídat.

Lidská důstojnost bude obvykle respektována tehdy, pakliže jde o zákrok, který slouží ku prospěchu pacienta (zlepšení jeho zdraví, zabránění jeho zhoršení) a ten s ním udělí svobodný a informovaný souhlas. Pakliže pacient není schopen udělit svobodný a informovaný souhlas (vlivem duševní poruchy, akutního poškození zdraví, či jinými okolnostmi vylučující svobodu souhlasu), bude zákrok respektovat lidskou důstojnost, pakliže bude nezbytný k ochraně jeho zdraví nebo zdraví jiných osob.

Zdravotní zákrok naopak lidskou důstojnost obvykle respektovat nebude, pakliže nebude sloužit prospěchu pacienta. Dále zákrok obvykle nebude respektovat lidskou důstojnost, pokud bude proveden bez svobodného a informovaného souhlasu člověka, který je plně způsobilý se rozhodovat, a to i tehdy, byl-li vykonán v jeho prospěch. Zákrok nebude obvykle respektovat lidskou důstojnost ani tehdy, pakliže nebude nezbytný.

Pojednání o lidské důstojnosti a zdravotních zásazích do tělesné integrity člověka bez jeho souhlasu bych rád zakončil citací Aharona Baraka. Ten říká: *Lidská důstojnost je jen prázdná hodnota, pokud je lidem upřena svoboda rozhodovat o svém životě.*⁴⁵

Zdroje

Monografie

BARAK, Aharon. *Human Dignity – The Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, s. 347.

WAGNEROVÁ, Eliška, ŠIMÍČEK, Vojtěch, LANGÁŠEK, Tomáš, POSPÍŠIL, Ivo a kol. *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s. 2012, s. 931.

KRNEC, Jiří, KOSAŘ, David, KRATOCHVÍL, Jan, BOBEK, Michal. *Evropská úmluva o lidských právech. Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 1687

HERRING, J. *Medical law and ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 696.

RUIZ, Don Miguel. *Čtyři dohody*. Praha: Nakladatelství Pragma, 2001, s. 135.

Elektronické zdroje

Eliskawagnerova.cz. *Text Elišky Wagnerové o pojetí lidské důstojnosti u příležitosti kolokvia Ústavního soudu s Aharonem Barakem* [online]. Dostupné z: <http://eliskawagnerova.cz/aktuality/text-elisky-wagnerove-o-pojeti-lidske-dustojnosti-u-prilezitosti-kolokvia-ustavniho-soudu-s-aharonem-barakem/>

Věřejný ochránce práv [online]. Dostupné z: <http://www.ochrance.cz/>

Česká televize. *Kvůli nevyjasněnému úmrtí dítěte pozastavil SÚKL očkování šarží hexavakciny* [online]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/287023-kvuli-nevyjasnenemu-umrti-ditete-pozastavil-sukl-ockovani-sarzi-hexavakciny>

Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. *Zpráva CPT o návštěvě České republiky provedené ve dnech 25. března až 2. dubna 2008* [online]. Dostupné z: http://www.vlada.cz/assets/ppov/rlp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/report-cpt--czech-rep--2008-_czech_.pdf

⁴⁵ BARAK, Aharon. *Human Dignity – The Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge: Cambridge University Press. 2015, s. 347.

ZVĚŘINA, J., WEISS, P., HOLLÝ, M. *Výsledky terapeutické kastrace u parafilních sexuálních delikventů*. Praha: Sexuologická společnost – Česká lékařská společnost J.E.P. [online].

Dostupné z:

<http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCUQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.mzcr.cz%2FOdbornik%2FSoubor.ashx%3FsuborID%3D22428%26typ%3Dapplication%2Fmsword%26navez%3DV%25C3%25BDsledky%2520terapeutick%25C3%25A9%2520kastrace%2520u%2520parafiln%25C3%25ADch%2520sexu%25C3%25A1ln%25C3%25ADch%2520delikvent%25C5%25AF.doc&ei=h1WVVdHJMsSBU4-blaAJ&usg=AFQjCNGCJULDewuxK-4CPgFVHFIDLNAjpeEQ&bvm=bv.96952980,d.d24>

Rozhodnutí:

Rozhodnutí českých soudů:

Nález Ústavního soudu ze dne 6. 3. 2012, sp. zn. I. ÚS 1586/09.

Nález Ústavního soudu ze dne 10. 12. 1994, sp. zn. Pl. ÚS 4/94.

Nález Ústavního soudu ze dne 7. 12. 2005, sp. zn. IV. ÚS 412/04.

Nález Ústavního soudu ze dne 18. 8. 2009, sp. zn. I. ÚS 557/09.

Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva:

Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ze dne 10. 6. 2015. Y. Y. proti Turecku, č. 14793/08.

Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ze dne 8. 11. 2011. V. C. proti Slovensku, č. 18968/07.

325908@mail.muni.cz

Zásada předvídatelnosti a zákaz svévole při regulaci úhrad poskytovatelům zdravotních služeb

JUDr. Jana Konečná

Masarykova univerzita Brno, Lékařská fakulta, Česká republika

ABSTRAKT

Příspěvek je věnován zásadě předvídatelnosti a zákazu svévole při regulaci úhrad poskytovatelům zdravotních služeb v kontextu zásady důstojnosti a spravedlnosti při poskytování zdravotních služeb. Podle článku 6 Listiny základních práv a svobod, která je součástí ústavního pořádku České republiky, má každý právo na život. Je to i právo aktivně svůj život chránit, a to i v situacích, kdy je člověk nemocen a jsou k dispozici léčivé přípravky nebo moderní metody léčby, které mohou nepříznivý zdravotní stav odvrátit. Pacient má právo svůj život proti závažné nemoci chránit. V této souvislosti má také právo vědět, že je jeho život ohrožen a je k dispozici léčebná metoda nebo léčivý přípravek, který může jeho zdraví nebo život zachránit. Toto právo má i v případě, kdy poskytovatel zdravotních služeb mu s ohledem na ekonomické podmínky nemůže léčebnou metodu nebo léčebný výkon poskytnout nebo léčivý přípravek předepsat z důvodu uplatnění regulačních srážek zdravotní pojišťovnou.

KLÍČOVÁ SLOVA

Předvídatelnost; zákaz svévole; regulace úhrad; poskytovatel zdravotních služeb; důstojnost; zdravotní pojišťovna.

ABSTRACT

The paper is devoted to the principle of predictability and non-arbitrariness in regulating payments to providers of health services in context of the principles of dignity and justice in the provision of health services. According to Article 6 of the Charter of Fundamental Rights and Freedoms, which is part of the constitutional order of the Czech Republic, everyone has the right to life. It even had the right to protect his life, even in situations where a person is sick and there are medicines or modern treatment methods that can avert adverse health condition. The patient has the right to

protect his life against serious illness. In this context, it has the right to know that his life was in danger and there is therapeutic method or medicine available that might improve his health or save live. This right is applicable also in case where the medical service provider cannot provide him the treatment method or treatment with regard to economic conditions or provide medicine due to the application of regulatory deductions of insurance company.

KEYWORDS

Predictability; the prohibition of arbitrary regulation payments; medical service provider; dignity; health insurance.

Úvod

V souvislosti s debatami o zdraví a systému poskytování zdravotních služeb jsou velmi často řešeny otázky ekonomie zdravotních služeb a zdravotního systému. Na jedné straně je slovní spojení zdraví a ekonomiky považováno za nevhodné či nepřijatelné, na druhé straně je poskytování zvláště a pouze ekonomickým otázkám zdravotních služeb značný prostor na úkor samé podstaty zdraví. Zdraví a zdravotní služby jsou ekonomickým statkem a mají bezpochyby ekonomické souvislosti i důsledky, nicméně mezi zdroje, které slouží k produkci zdravotních služeb, jsou nejen ty finanční, ale především lidské a materiální.¹ Snaha o dosažení vysoké míry spravedlnosti ve zdraví a v dostupnosti zdravotních služeb představuje jeden z nejdůležitějších cílů zdravotní politiky každé země.² Ta je naplněna, pokud má ideálně každý jedinec rovnou příležitost dosáhnout plně svého zdravotního potenciálu, a pragmatictěji, pokud nikdo není znevýhodněn při naplňování tohoto potenciálu.³ Z toho vyplývá, že musí být vytvořeny rovné příležitosti každému z nás pro naplnění jeho zdraví. Jedná se o ústavněprávní princip zakotven v čl. 31 Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“) a konkretizován v zákonech upravující poskytování a úhradu zdravotních služeb.

¹ BARTÁK, Miroslav. *Ekonomika zdraví*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010, s. 26.

² Cíl 2 Spravedlnost ve zdraví, Cíl 17 Financování zdravotnických služeb a rozdělování zdrojů. *Zdraví pro všechny v 21. století*. Dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva ČR.

³ WHITEHEAD, M. The concepts and principles of equity and health. *International Journal of Health Services*. 1992, č. 3, str. 429-45.

Čl. 31 Listiny zakotvuje právo každého na ochranu zdraví a právo občanům na základě veřejného zdravotního pojištění na bezplatnou zdravotní péči a zdravotní pomůcky za podmínek, které stanoví zákon. Těchto práv ve smyslu čl. 41 odst. 1 Listiny je možno se domáhat pouze v mezích zákonů, které je upravují. Právo na zdravotní služby je tedy možno uplatňovat jen za podmínek, které stanoví zákon. Ten musí nepochybně vyhovovat obecnému ustanovení čl. 4 Listiny, kterým zákonodárce opravňuje k omezení určitého základního práva zákonem, a zároveň stanoví, že toto omezení musí platit stejně pro stejné případy a vždy musí šetřit podstatu a smysl omezeného práva či svobody. S ohledem na ústavní odpovědnost státu za zajištění práv plynoucích z čl. 31 Listiny základních práv a svobod je oprávněn volit nástroje k zajišťování těchto práv i nástroje kontroly a regulace poskytovatelů zdravotních služeb poskytujících zdravotní služby, resp. zdravotní péči. Stát má povinnost nejrůznějšími potřebnými opatřeními chránit zdraví lidí a chránit zdraví obyvatelstva před negativními zásahy a vlivy. Má povinnost zřídit a udržovat v chodu funkční systém veřejného zdravotního pojištění.

Právní úprava poskytování zdravotní péče obsažená v zákoně o veřejném zdravotním pojištění,⁴ který je jedním ze zákonů, na který čl. 31 Listiny základních práv a svobod, stejně tak na čl. 41 Listiny, odkazuje, představuje zákonodárcem zatím volenou koncepci zdravotnického systému vycházející z povinnosti zdravotních pojišťoven zajistit poskytování zdravotních služeb svým pojištěncům. Tuto povinnost plní zdravotní pojišťovny prostřednictvím poskytovatelů zdravotních služeb, se kterými uzavřely smlouvy o poskytování a úhradě zdravotní péče.

Regulace úhrad poskytovatelům zdravotních služeb

Zdravotní pojišťovny vytvářejí síť poskytovatelů zdravotních služeb (dále také „poskytovatel“) dle ustanovení zákona o veřejném zdravotním pojištění. Takto postavená koncepce poskytování zdravotní péče se snaží o zajištění i zaručení dostupnosti a kvality poskytované zdravotní péče a měla by tak sloužit k vyloučení možných nerovností v přístupu zdravotní péče. Tento zákon v § 11 odst. 1 písm. d) stanoví, že pojištěnec má právo na zdravotní péči bez přímé úhrady *„na poskytnutí hrazených služeb v rozsahu a za podmínek stanovených tímto zákonem, přičemž poskytovatel nesmí*

⁴ Zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

za tyto hrazené služby přijmout od pojištěnce žádnou úhradu,“ v souladu s § 13 upravující hrazené služby z veřejného zdravotního pojištění „*ze zdravotního pojištění se hraadí zdravotní služby poskytnuté pojištěnci s cílem zlepšit nebo zachovat jeho zdravotní stav nebo zmírnit jeho utrpení.*“ Za účelem zajištění věcného plnění při poskytování hrazených služeb pojištěncům uzavírají Všeobecná zdravotní pojišťovna České republiky a ostatní zdravotní pojišťovny, zřízené podle jiného právního předpisu,⁵ smlouvy s poskytovateli o poskytování a úhradě hrazených služeb.⁶ Smlouvu o poskytování a úhradě hrazených služeb lze uzavřít pouze pro zdravotní služby, které je poskytovatel oprávněn poskytovat.⁷ Smlouvy se nevyžadují při poskytování neodkladné péče pojištěnci, dále při poskytování zdravotních služeb pojištěncům ve výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody nebo výkonu zabezpečovací detence poskytovatelem určeným Vězeňskou službou, a při poskytování zdravotních služeb pojištěnci, který je ve výkonu ochranného léčení nařízeného soudem, jde-li o zdravotní služby poskytované v souvislosti s onemocněním, pro které je pojištěnec povinen se léčení podrobit.⁸ Smlouva uzavřená mezi zdravotní pojišťovnou a poskytovatelem se řídí rámcovou smlouvou, která je výsledkem dohodovacího řízení mezi zástupci svazů zdravotních pojišťoven a zástupci příslušných skupinových smluvních poskytovatelů zastupovaných svými zájmovými sdruženími. Jednotlivé rámcové smlouvy jsou předkládány Ministerstvu zdravotnictví ČR, které je posoudí z hlediska souladu s právními předpisy a veřejným zájmem na zajištění kvality a dostupnosti hrazených služeb, fungování systému zdravotnictví a jeho stability v rámci finančních možností systému veřejného zdravotního pojištění (dále jen „veřejný zájem“), a poté je vydá jako vyhlášku. Pokud mezi účastníky dohodovacího řízení nedojde k dohodě o obsahu rámcové smlouvy do šesti měsíců nebo pokud předložená rámcová smlouva odporuje právním předpisům nebo veřejnému zájmu, je oprávněno učinit rozhodnutí Ministerstvo zdravotnictví ČR.

Rámcová smlouva obsahuje vždy ustanovení, které se týká doby účinnosti, způsobu a důvodu ukončení smlouvy s tím, že smlouvu je možno ukončit vždy k 1. lednu následujícího roku, přičemž výpovědní lhůta musí být nejméně šest měsíců. Tato

⁵ Zákon č. 551/1991 Sb., o Všeobecné zdravotní pojišťovně České republiky. Zákon ČNR č. 280/1992 Sb., o resortních, oborových, podnikových a dalších zdravotních pojišťovnách. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

⁶ § 17 odst. 1 a násl. zákona č. 48/1997 Sb.

⁷ § 11 a násl. zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (zákon o zdravotních službách).

⁸ Zákon č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

výpovědní lhůta neplatí v případech, že v důsledku závažných okolností nelze rozumně očekávat další plnění smlouvy. Dále rámcová smlouva musí obsahovat způsob provádění úhrady poskytovaných hrazených služeb, práva a povinnosti účastníků smlouvy, pokud nejsou stanoveny zákonem, obecné podmínky kvality a účelnosti poskytování hrazených služeb, podmínky nezbytné pro plnění smlouvy, kontrolní mechanismus kvality poskytovaných hrazených služeb a správnosti účtovaných částek, jakož i povinnost vzájemného sdělování údajů nutných ke kontrole plnění smlouvy o poskytování a úhradě hrazených služeb, a v neposlední řadě způsob a důvody ukončení smlouvy. Ministerstvo zdravotnictví ČR stanoví vyhláškou Seznam zdravotních výkonů s bodovými hodnotami.⁹ Hodnoty bodu, výše úhrad hrazených služeb a regulační omezení se vždy na následující kalendářní rok dohodnou v dohodovacím řízení zástupci Všeobecné zdravotní pojišťovny České republiky a ostatních zdravotních pojišťoven a příslušných profesních sdružení poskytovatelů jako zástupců smluvních poskytovatelů. Svolavatelem dohodovacího řízení je Ministerstvo zdravotnictví ČR. Dojde-li k dohodě, posoudí její obsah Ministerstvo zdravotnictví ČR z hlediska souladu s právními předpisy a veřejným zájmem. Je-li dohoda v souladu s právními předpisy a veřejným zájmem, vydá ji Ministerstvo zdravotnictví jako vyhlášku. Nedojde-li v dohodovacím řízení k dohodě do 120 dnů před skončením příslušného kalendářního roku nebo shledá-li Ministerstvo zdravotnictví ČR, že tato dohoda není v souladu s právními předpisy nebo veřejným zájmem, stanoví hodnoty bodu, výši úhrad hrazených služeb a regulační omezení na následující kalendářní rok Ministerstvo zdravotnictví ČR vyhláškou. Vyhláška se použije, pokud se poskytovatel a zdravotní pojišťovna za podmínky dodržení zdravotně pojistného plánu zdravotní pojišťovny nedohodnou o způsobu úhrady, výši úhrady a regulačních omezeních.

Vyhláška stanoví hodnoty bodu, výši úhrad hrazených služeb a regulační omezení pro smluvní poskytovatele ve vybraných oborech nebo odbornostech¹⁰ a v rámci neodkladné péče také pro poskytovatele nesmluvní. Tyto parametry jsou

⁹ Vyhláška č. 324/2014 Sb., o stanovení hodnot bodu, výše úhrad hrazených služeb a regulačních omezení pro rok 2015. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

¹⁰ Vyhláška č.185/2009 Sb., o oborech specializačního vzdělávání lékařů, zubních lékařů a farmaceutů a oborech certifikovaných kurzů. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

konkretizovány v jednotlivých jejich přílohách vyhlášky.¹¹ V příloze č. 1 pro hrazené služby poskytované poskytovateli lůžkové péče, v příloze č. 2 pro hrazené služby poskytované poskytovateli v oboru všeobecného praktického lékařství a v oboru praktického lékařství pro děti a dorost, v příloze č. 3 pro specializovanou ambulantní péči, v přílohách č. 4, 5, 6 a 7 pro ambulantní zdravotní služby v různých odbornostech a v příloze č. 8 pro hrazené služby poskytované poskytovateli zdravotnické dopravní služby. Přílohy č. 9 až 13 obsahují výčty souvisejících s předchozími přílohami. Příloha č. 14 obsahuje koeficienty změny počtu pacientů zdravotních pojišťoven podle krajů České republiky a příloha č. 15 obsahuje léčivé přípravky vyjmuté z platby případovým paušálem.

Zdravotní pojišťovny jsou oprávněny kontrolovat využívání a poskytování hrazených služeb a jejich vyúčtování zdravotní pojišťovně z hlediska objemu, kvality, včetně dodržování cen u poskytovatelů a pojištěnců.¹² Kontrolní činnost provádí prostřednictvím informačních dat a činností revizních lékařů, kteří jsou oprávněni posuzovat odůvodněnost léčebného procesu, předepisování léčivých přípravků, potřebu lázeňské a rehabilitační péče. Dále jsou oprávněni kontrolovat poskytnuté hrazené služby odpovídající hrazeným službám vyúčtovaným zdravotní pojišťovně, zda byly vyúčtovány pouze ty výkony, léčivé přípravky, zdravotnické prostředky a vyžádaná péče, která je zdravotní pojišťovna povinna uhradit a zda rozsah a druh hrazených služeb odpovídají zdravotnímu stavu pojištěnce. Pokud kontrola odhalí neoprávněnost nebo nesprávnost vyúčtování zdravotních služeb, zdravotní pojišťovna takové služby neuhradí. Proti takovému rozhodnutí je poskytovatel oprávněn podat písemné námitky, ať už se jedná o regulaci objemu úhrad zdravotních služeb, preskripce nebo vyžádané péče. Dále podle rámcové smlouvy může vyvolat ústní jednání, a pokud se nepodaří při tomto jednání odstranit rozpory a dosáhnout dohody, lze vyvolat smířčí jednání. Poslední možností, jak lze řešit spor mezi poskytovatelem zdravotních služeb a zdravotní pojišťovnou, je podání žaloby u soudu. V této souvislosti lze zmínit judikát Nejvyššího soudu ČR ze dne 27. 4. 2011, sp. zn. 25 Cdo 3507/2008, podle kterého nelze trvat na regulaci a je třeba zdravotní služby uhradit, pokud poskytovatel zdravotních služeb prokáže, že při dodržení dohodnutého objemu zdravotních služeb

¹¹ Vyhláška č. 475/2012 Sb., o stanovení hodnot bodu, výše úhrad hrazených služeb a regulačních omezení pro rok 2013. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

¹² § 42 zákona č. 48/1997 Sb.

by nemohl poskytnout zdravotní služby na náležité odborné úrovni.¹³ Nález Ústavního soudu ČR ze dne 13. 9. 2011, Pl. ÚS 2785/2008 rozšířil shora uvedené rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR s tím, že se týká nejen objemu poskytování zdravotních služeb, ale také předepisování léčivých přípravků a stanovených limitů pro vyžádanou péči, tzn. specializované a komplementární zdravotní služby (zobrazovací metody, laboratorní metody, aj.), přičemž jsou-li stanovené průměrné náklady překročeny, regulace se neuplatní, pokud poskytovatel zdravotních služeb prokáže, že s ohledem na skladbu pojištěnců a další okolnosti by nemohl poskytnout zdravotní služby na náležité odborné úrovni, pokud by měl stanovené limity dodržet.¹⁴ Důkazní břemeno je však na poskytovateli zdravotních služeb, ten musí prokazovat odůvodněnost poskytované zdravotní péče, nákladovost zdravotní péče, tzn., že nebyla poskytována nehospodárně či nadbytečně.

Regulace úhrad poskytovatelům z pohledu Ústavního soudu

Otázkou regulace úhrad poskytovatelům od zdravotních pojišťoven se Ústavní soud zabýval v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 19/13.¹⁵ Na návrh skupiny senátorů zrušilo plénum Ústavního soudu nálezem ze dne 22. 10. 2013 v řízení podle čl. 87 odst. 1 písm. b) Ústavy vyhlášku Ministerstva zdravotnictví č. 475/2012 Sb., o stanovení hodnot bodu, výše úhrad hrazených služeb s regulačními omezení pro rok 2013 (dále jen „úhradová vyhláška“),¹⁶ pro rozpor s čl. 1 odst. 1 Ústavy a čl. 1 spolu s čl. 26 Listiny základních práv a svobod. Za neústavní navrhovatelé označili i mimo jiné i to, že poskytovatel zdravotních služeb je sankcionován, pokud překročí stanovený objem hrazené zdravotní péče. Poskytovatel zdravotních služeb je tak neodůvodněně postihován za to, že poskytuje zdravotní péči, předepisuje léčivé přípravky a zdravotnické prostředky v rozsahu vyšším než je stanoveno v úhradové vyhlášce. Ústavní soud shledal nepředvídatelnost a prostor pro libovůli při uplatnění regulačních srážek, pokud poskytovatel překročí objem poskytnuté zdravotní služby stanovený úhradovou

¹³ § 4 odst. 5 zákona č. 372/2011 Sb. „Náležitou odbornou úroveň se rozumí poskytování zdravotních služeb podle pravidel vědy a uznávaných medicínských postupů, při respektování individuality pacienta, s ohledem na konkrétní podmínky a objektivní možnosti.“

¹⁴ MACH, Jan a kol. *Univerzita medicínského práva*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing a.s., 2013, s.191-193.

¹⁵ Nález Ústavního soudu ze dne 30. 6. 2013, sp. zn. Pl. ÚS 36/11.

¹⁶ Úhradová vyhláška č. 475/2012 Sb., o stanovení hodnot bodu, výše úhrad hrazených služeb a regulačních omezení pro rok 2013. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

vyhláškou, tj. objem vyšší oproti roku 2011 (referenční období). Poskytovatel poskytuje zdravotní péči v zájmu zdraví svých pacientů a tím plní svou povinnost. Rozsah péče není schopen odhadnout a ani ovlivnit, tzn. v jakém rozsahu bude péče poskytnuta a zda nebude poskytnuta ve větším rozsahu, než byla vyžádána. Pokud takový stav nastane, je poskytovatel zdravotních služeb sankcionován ze strany zdravotní pojišťovny. Porušení práva podnikat a práva na ochranu zdraví a bezplatnou péči shledal Ústavní soud v omezení výše úhrad při překročení objemu poskytnuté zdravotní péče. Poukázal avšak současně na to, že poskytovatelé jsou nuceni při překročení objemu v kalendářním roce poskytnout zdravotní péči i za situace, kdy úhrada nepokrývá ani jen nezbytné náklady. Pokud ztráta vzniká nezbytným důsledkem nastavení úhrad, je taková úprava s rozporem čl. 26 Listiny. Ust. § 17 vyhlášky je tak v rozporu s čl. 1 a s čl. 26 odst. 1 Listiny, neboť zakládá neodůvodněnou nerovnost mezi smluvními a nesmluvními poskytovateli z hlediska výše úhrad za poskytnutou neodkladnou péči.

Základním problémem úhradové vyhlášky je podle Ústavního soudu nerozlišování překročení limitů v důsledku skutečného nadužívání služeb a v důsledku plnění povinností ze strany poskytovatele, přičemž absentuje jakýkoli nárok na kompenzaci. Úhradová vyhláška je tak v rozporu s právem na podnikání a zároveň ohrožuje právo na ochranu zdraví, neboť nutí poskytovatele, aby ve vlastním ekonomickém zájmu omezovali poskytovanou zdravotní péči. Poskytovatelé nemohou předvídat celkový rozsah zdravotních služeb, které budou v průběhu roku nuceni poskytnout, a stejně tak nemohou ovlivnit, zda nedojde k jejich významnému navýšení v důsledku mimořádných událostí, typicky například hromadných nehod, epidemií, přírodních katastrof apod. Vyhláška nepřiznává dotčeným subjektům, tj. poskytovatelům zdravotních služeb, ani jen dodatečný nárok na kompenzaci takto vzniklé ztráty. I když totiž lze v některých směrech připustit vyšší efektivnost limitace výše úhrad jinými způsoby kontroly hospodárného vynakládání prostředků veřejného zdravotního pojištění, neexistuje žádný důvod, aby stanovení výše abstrahovalo od možnosti překročení stanoveného objemu zdravotní péče, ke kterému nedojde jen v důsledku plýtvání či jejího nadužívání, nýbrž také v důsledku řádného plnění zákonných povinností ze strany poskytovatele zdravotních služeb. Základním problémem předmětné úpravy je absence nároku dorovnání či kompenzací, které by dopadal na tuto situaci.

Judikatura soudů v současné době přiznává nárok na úhradu neodkladné péče i v případech, kdy byl dohodnutý finanční limit v daném období již vyčerpán,¹⁷ přičemž to, že tak činí nad rámec, a nikoli na základě úhradové vyhlášky, vypovídá samo o sobě o jejím deficitu. Právě z tohoto důvodu napadená povinnost neobstála v tomto kroku proporcionality, a tudíž je v rozporu s právem dotčených poskytovatelů na podnikání dle čl. 26 Listiny. Pokud se o všem pojištěnec obrátí na svou pojišťovnu s dotazem, na jakou zdravotní službu má ze zákona právo, odpověď ve většině případů je, že má právo na veškerou zdravotní péči a bezplatnou zdravotní péči. Na jedné straně Ministerstvo zdravotnictví ČR vydává zákony posilující práva pacientů, a na druhé straně tatáž instituce vydává úhradovou vyhlášku, která znemožňuje realizaci těchto zákonů. Vyhláškou stanovené limitace pro nedostatek garancí jakéhokoli dorovnání nutí jednotlivé poskytovatele zdravotních služeb k tomu, aby ve vlastním ekonomickém zájmu omezovali poskytovanou zdravotní péči nebo se jejímu poskytování i v maximální možné míře vyhýbali.

Vyvstává otázka, kdo ponese odpovědnost za případné poškození zdraví nebo úmrtí s ohledem na zásadu „ušetřit“, neboť soud se o finanční stránku, resp. o ekonomickou situaci dotčeného poskytovatele zdravotních služeb nebo regulace ze strany zdravotních pojišťoven, nezajímá. Rozhodně by taková argumentace u soudu ze strany poskytovatele zdravotních služeb nebyla úspěšná.

Zásada předvídatelnosti, zásada důstojnosti a zákaz svévole

Předvídatelnost není jen pojmem právním, setkáváme se s ní v každodenním životě, jedná se o subjektivní podvědomí o možných budoucích událostech. Každý člověk předvídá budoucí události a přisuzuje jim určitou míru pravděpodobnosti, s jakou mohou tyto události nastat. Následně činit kroky, kterými je možno se na takovou možnou budoucí událost připravit. Předvídatelnost je nedílnou součástí obezřetného lidského chování.¹⁸ V právní terminologii půjde o kritérium odpovědnostního vztahu, neboť souvisí s příčinnou souvislostí, zaviněním a prevenční povinností. Oblasti, v nichž dochází ke zneužití zásad a práva tam, kde má orgán veřejné moci prostor pro správní uvážení v rozsahu jeho povinností. Postupuje v souladu se zákonem, pokud

¹⁷ Srovnej náleze Pl. ÚS 2785/08 ze dne 13. 9. 2011 nebo rozsudek NS ČR 25 Cdo 3507/2008 ze dne 27.4.2011.

¹⁸ McDowell. B. Foreseeability in contract and Tort: The Problems of Responsibility and Remoteness. *Case Western Reserve Law Review*, 1985, Vol. 36, s. 290.

koná to, co mu zákon přikazuje. Opačný princip jako u soukromých osob, které mohou činit vše, co jim zákon nezakazuje.

Každý předpis vychází z určitých principů právní úpravy. Co se týká veřejných prostředků, s nimiž musí být nakládáno hospodárně, účelně a efektivně, je zcela v souladu s principy právního státu.¹⁹ Co není však v souladu s ústavněprávními principy, je nastavení podmínek úhrady zdravotních služeb pro občany. Ty by měl stanovit vždy zákon, nikoliv podzákonný právní předpis, což je porušením čl. 31 Listiny. Nález Ústavního soudu ze dne 27. 11. 2012, sp. zn. Pl. ÚS 1/2012, konstatoval, že z čl. 1 odst. 1 Ústavy České republiky vyplývá zákaz svévole a libovůle výkonné i zákonodárce moci. Stát by neměl činit opatření, která jsou výrazem svévole a libovůle a nejsou ničím logicky odůvodněná. Je na Ústavním soudu, zda je, či není projevem svévole a libovůle vydavatele úhradové vyhlášky, stanovení regulačních omezení a uplatnění regulačních srážek.²⁰ Pokud není pro určitý typ veřejných výdajů stanovena přesná forma v souladu se zákonem a právními předpisy, je to příklad svévole. Ze strany zdravotních pojišťoven dochází mnohdy k neobjektivnímu rozhodování při uplatňování regulačních omezení a srážek poskytovatelům zdravotních služeb, neboť jim právní prostředí ponechává prostor ke svévoli. Což má dopad i na lidskou důstojnost každého z nás, i na poskytovatele zdravotních služeb.

Lidská důstojnost a poskytovatel zdravotních služeb

Lidská důstojnost je pojem právní i filozofický, zahrnuje aspekty ochrany člověka před špatným a jemu nedůstojným zacházením v momentě, kdy nemůže sám o sobě rozhodovat. Nad takovými právy, jako je právo na lidskou důstojnost, rovnost nebo svobodu myšlení a vyznání, řada filozofů soustředila svůj zájem již od dob antiky. Ti také přispěli k ochraně lidské důstojnosti společně s náboženskými a kulturními zdroji v kontextu lékařské etiky. Pro účely tohoto článku zmíním některé z nich. Marcus Tullius Cicero za důstojnost (*dignitas*) pokládá autoritu osoby, která si zaslouží pozornost a úctu a která je hodna respektu. Její pověst a postavení by měly být spojeny s vynikajícími vlastnostmi dotyčné osoby. Současně předpokládá určitou důstojnost

¹⁹ Zákon č. 320/2001 Sb., o finanční kontrole ve veřejné zprávě a o změně některých zákonů (zákon o finanční kontrole). In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

²⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 27. 11. 2012, sp. zn. Pl. ÚS 1/2012.

každého člověka a lidskou vzájemnost.²¹ Tomas Hobbes hodnotí důstojnost člověka jako tržní hodnotu v návaznosti na původ, postavení, moc, sílu, bohatství, talent, výkon, schopnosti, stejně jako se přisuzuje cena jiným věcem. Závisí na potřebě a na úsudku společnosti, komu tuto hodnotu – vážnost a čest – přiřadí.²² Immanuel Kant definuje důstojnost (Würde) jako respekt, který on sám má k ostatním nebo který jiní mohou chtít od něj. To znamená, že jde o hodnotu, která není pouhou cenou tržní. V souladu s učením Immanuela Kanta lze důstojnost považovat za úctu vyžadující vnitřní hodnotu lidské bytosti vlastní. On sám popisuje důstojnost tak, že lidství samotné je důstojnost. Druhá formulace jeho kategorického imperativu zní: „*Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.*“ Nelze opominout i dnešní diskuse nad Kantovým přístupem k autonomii člověka, uznání autonomie lidské vůle na základě praktického mravního vědomí, svědomí a smyslu pro povinnost. I z toho učení však vyplývá, že autonomie člověka nemůže existovat odděleně od lidství. Subjektivní stránka rozumové přirozenosti musí být propojena i s její objektivní hodnotou, s rozpoznáním zákona, který musí být aplikován stejně i na všechny ostatní. Morální síla autonomie tkví právě v inherentní důstojnosti, kterou máme, protože jsme lidé. Právě Kantovo praktické přisouzení statutu mravního subjektu sobě i všem ostatním souzní s respektem k lidské bytosti. Každá lidská bytost je povinna přiznat důstojnost lidství každé jiné lidské bytosti.²³

Lidská důstojnost je tedy vnímána velmi rozdílně. Cicero vnitřní důstojnost předpokládá a klade důraz na ty vlastnosti osoby, které si zaslouží úctu a které důstojnost rozvíjí a stvrzují, tzn. jedná se o důstojnost odvozenou, získávanou a rozvíjející se. Hobbes chápal důstojnost jako hodnotu člověka přisuzovanou z venku, podle vlastností a schopností dotyčné osoby. Kant pojímá důstojnost jako vrozenou, přirozenou, vnitřní, inherentní hodnotu, která je lidské bytosti vlastní, tzn. má ji každý člověk, a proto je člověkem. Monoteistická náboženství (judaismus, křesťanství, islám) staví důstojnost na tom, že Bůh stvořil člověka k jeho obrazu a podobě (Geneze 1,26-27: „Bůh řekl: Učinme člověka, aby byl našim obrazem podle naší podoby... Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím.“ V křesťanství je důstojnost člověka umocněna tím, že v Kristu se spojil v jednu osobu Bůh a člověk. V posledních desetiletích katolická církev věnuje důstojnosti mimořádnou pozornost.

²¹ CICERO, M. T. *O povinnostech*. Praha: Melantrich, 1940.

²² HOBBS, T. *Leviathan*. Praha: Melantrich, 1941.

²³ KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda, 1990.

Důstojnost je stavěna na principu vzájemné pomoci a vzájemné odpovědnosti, na němž stojí naše kultura a civilizace. V lékařských kodexech z oblasti islámu je důstojnost připodobněnám dnešních dnů „při vykonávání své profese budu mít v úctě Boha; budu mít respekt k lidskému životu ve všech stádiích a za všech okolností a budu dělat vše pro to, abych jej zachraňoval od smrti, nemoci, bolesti a úzkosti; budu podporovat důstojnost lidí.“²⁴

Stavovskou povinností každého lékaře je péče o zdraví každého člověka bez rozdílu, v souladu se zásadami lidskosti, v duchu úcty ke každému lidskému životu se všemi ohledy na důstojnost lidského jedince.²⁵ Úkolem lékaře je chránit zdraví a život, mírnit utrpení, a to bez ohledu na národnost, rasu, barvu pleti, náboženské vyznání, politickou příslušnost, sociální postavení, sexuální orientaci, věk, rozumovou úroveň a pověst pacienta či osobní pocity lékaře.²⁶ Lékař se musí zdržet všech nedůstojných aktivit, které přímo nebo nepřímo znamenají propagaci nebo reklamu jeho osoby a lékařské praxe a ve svých důsledcích jsou agitační činnosti, cílenou na rozšíření klientely.²⁷

Snahy o změnu postoje, resp. vztahu lékaře a nemocného od paternalismu k partnerství je přínosem, nicméně lékař má zkušenosti a znalosti, která je staví do pozice mocnějšího. Lékař se však má vzdát paternalitních pozic v postojích vůči nemocnému a respektovat ho jako rovnocenného partnera se všemi občanskými právy i povinnostmi, včetně zodpovědnosti za své zdraví.²⁸ Lékař nesmí zneužít ve vztahu k nemocnému jeho důvěru a závislost jakýmkoliv způsobem.²⁹ Lékař musí respektovat důstojnost člověka, resp. pacienta nacházejícího v jakémkoliv zdravotním stavu či ve stavu pod vlivem psychického rozpoložení, v bezvědomí nebo umírajícího. Je třeba mít na mysli, že důstojnost hraje důležitou roli v pocitu vnímání svého onemocnění, kdy jeho ztráta může vést k většímu utrpení nemocného. Lékař k jeho pocitům přispívá značnou měrou, a právě při onemocnění těžkou chorobou je tento postoj o to důležitější, kdy dochází ke znehodnocení sebe sama ve vlastních očích díky svému zhoršenému zdravotnímu stavu i vlastnímu sebeobviňování. Mezi námi nejvýše postavenými hodnotami jsou zdraví, štěstí, krása, láska, povolání, resp. výkon a energie, a opakem je nemoc, umírání. A na tomto opačném pólu vnímá onu nepotřebnost pro společnost,

²⁴ MUNZAROVÁ, Marta. *Zdravotnická etika od A do Z*. Praha: Grada Publishing, 2005.

²⁵ § 1 odst. 1, Etický kodex České lékařské komory.

²⁶ § 1 odst. 2, tamtéž.

²⁷ § 2 odst. 16, tamtéž.

²⁸ § 3 odst. 3, tamtéž.

²⁹ § 3 odst. 5, tamtéž.

zátěž, překážku pro rodinu a příbuzné a ostatní osoby. Na druhé straně ovšem potřebuje povzbuzení, ocenění, souznění, vyžadující podporu a úctu, neboť jeho život se zcela změnil a jeho hodnoty se pohybují v jiné dimenzi, do závislosti na ostatních.

³⁰A to je pocit ztráty důstojnosti.³¹ Důstojnost se týká jak nemocných, tak i osob, které o ně pečují. U nemocných s těžkou chorobou a těch, kteří umírají, je důstojnost terčem útoků. Pocit ztráty důstojnosti patří mezi nejpodstatnější důvody nemocných o žádost o eutanázii v Holandsku.³² V roce 2010 lékaři vyhověli žádosti nemocných především tam, kde nebyla naděje na zlepšení a nebyly již jiné možnosti léčby, a také v případech, kdy se jednalo o ztrátu důstojnosti (sic! „loss of dignity“ – v 61% případů).³³

V Univerzální deklaraci lidských práv OSN (dále jen „deklarace“) je v preambuli stanoveno: „barbarské činy, které urážely svědomí lidstva,“ v období nacismu a druhé světové války. Valné shromáždění Spojených národů ji přijalo v naději na nový obraz světa, v němž bude přiznána „inherentní důstojnost a stejná a nezczizitelná práva všem členům lidské rodiny,“ jakožto tato je „základem svobody, spravedlnosti a míru na světě.“ V čl. 1 deklarace se podává: „Všechny lidské bytosti se rodí svobodné a sobě rovné, pokud jde o důstojnost a práva...“ Důstojnost je patrná ze všech článků deklarace.

Z Úmluvy na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny (dále jen „Úmluva o biomedicíně“) je zřejmé, že důstojnost je základem všeho ostatního, což je patrné i z preambule, která okazuje na výše uvedenou deklaraci, ač značná pozornost je v Úmluvě o biomedicíně věnována především respektu k autonomii jedince. Jedná se o informovaný souhlas, dříve vyslovené přání, nakládání s orgány a tkáněmi aj. Čl. 1 Úmluvy o biomedicíně podává, že „smluvní strany budou chránit důstojnost a svébytnost všech lidských bytostí a každému bez rozdílu zaručí úctu k integritě jeho bytosti a ostatní práva a základní svobody při aplikaci biologie a medicíny.“ Z Ženevské deklarace ustanovení o lidské důstojnosti představuje v jistém slova smyslu modernizaci Hippokratovy přísahy „V okamžiku, v němž budu přijat jako člen lékařské profese: Slavnostně slibuji, že zasvětim svůj život službě lidskosti. Své povolání budu vykonávat se svědomím a důstojností...“ Z Helsinské

³⁰ PTÁČEK, Radek, BARTŮNĚK, Petr a kolektiv. *Etika a komunikace v medicíně*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, a.s., 2011, s. 51-55.

³¹ VIEWEGH, Josef. *Psychologická hlediska péče o dlouhodobě nemocné a umírající*. 1. vydání. Brno: Ústav pro další vzdělávání středních zdravotnických pracovníků, 1981.

³² MUNZAROVÁ, Marta. *Eutanazie, nebo paliativní léčba?* 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2005.

³³ KNMG. *The role of physician in the voluntary termination of life*. Utrecht, 2011.

deklarace pramenila nejen ochrana života, zdraví a soukromí, ale především i „důstojnosti každého jednotlivce, který je předmětem výzkumu.“ Lékaři v intencích Hippokratova učení a silné tradice jsou v postavení, kdy především zachraňují životy.³⁴

Lidská důstojnost při poskytování zdravotních služeb

Podle § 28 odst. 3 písm. a) zákona o zdravotních službách má pacient právo na úctu, důstojné zacházení, na ohleduplnost a respektování soukromí při poskytování zdravotních služeb v souladu s charakterem poskytovaných služeb.³⁵ Do nabytí účinnosti zákona o zdravotních služeb se ochrana práv pacientů odvíjela zejména z Listiny základních práv a svobod, Úmluvy o biomedicíně a obecných ustanovení občanského zákoníku. Podle § 11 zákona č. 40/1964 Sb., občanského zákoníku (dále jen „OZ“) má fyzická osoba má právo na ochranu své osobnosti, zejména života a zdraví, občanské cti a lidské důstojnosti, jakož i soukromí, svého jména a projevu osobní povahy. V oblasti poskytování zdravotních služeb se pacienti často domáhají práv zakotvených v § 11 OZ. Zakotvená práva pacientů v § 28 zákona o zdravotních službách jsou vnímána zdůrazněním práv garantovaných ústavním pořádkem České republiky a konce roku 2013 i § 11 OZ. Obdobná úprava je zakotvena v § 3 a v § 81 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále jen „NOZ“), dle kterých požívá ochrany zejména život a důstojnost člověka, jeho zdraví a právo žít v příznivém životním prostředí, jeho vážnost, čest a soukromí a jeho projevy osobní povahy a právo člověka žít podle svého. NOZ upravuje podrobněji, za jakých podmínek lze zasáhnout do osobnostních práv člověka. V § 91 NOZ je zakotvena zásada nedotknutelnosti člověka: „člověk je nedotknutelný.“ Toto zdůraznění patientských práv na ochranu soukromí a respekt k důstojnosti fyzické osoby při poskytování zdravotních služeb může vést k tomu, že tyto neoprávněné zásahy do osobnostních práv mohou být odškodňovány vyššími částkami, neboť právě ochrana soukromí se všemi jeho složkami je vnímána v oblasti zdravotních služeb citlivěji než v běžném životě.

Nejdůležitější biologická zákonitost je individualita každého člověka. Každý z nás je jiný a různým způsobem reaguje na změnu zdravotního stavu, onemocnění, psychickou zátěž, na návštěvu či ošetření zdravotnickým pracovníkem. Medicína je lékařskou vědou a uměním, což vystihuje termín „lege artis“. Pojem lege artis v obecně právních předpisech nenajdeme, ač v mluvě mezi zdravotnickými pracovníky se s ním běžně

³⁴ Hippokratova přísaha obsahující základní etické principy lékařského povolání.

³⁵ Ust. § 28 odst. 3 písm. a) zákona č. 372/2011 Sb.

setkáváme. Prvotní a základní povinností zdravotnického pracovníka³⁶ je postupovat *lege artis*. Čl. 4 Úmluvy o biomedicíně stanoví, že jakýkoli zákrok v oblasti péče o zdraví, včetně vědeckého výzkumu, je nutno provádět v souladu s příslušnými profesními povinnostmi a standardy. Toto ustanovení vymezuje obecné pravidlo, podle kterého zdravotničtí pracovníci musí respektovat standardy výkonu povolání. Při posuzování co je a není standardní, je třeba vycházet z obecně závazných právních předpisů, pokud pro jednotlivé odbornosti či výkony standardy definují, z odborné literatury a doporučení, která jsou vydávána odbornými společnostmi. Zejména doporučení vydávaná odbornými společnostmi jsou označena různě, např. stanoviska, guidelines, odborná doporučení, odborné postupy aj. U všech těchto vyjmenovaných forem nelze hovořit o absolutní závaznosti. V praxi to znamená, že se lze od těchto standardů odchýlit za předpokladu, že zdravotnický pracovník své odchýlení řádně odůvodní a podloží svým vlastním odborným názorem a přesvědčením.³⁷ Svůj postup musí obhájit před kolegy, zdravotnickými pracovníky, samotným pacientem, ale i jeho příbuznými či osobami blízkými,³⁸ eventuálně dalšími subjekty a orgány. Podle § 49 odst. 1 zákona o zdravotních službách je zdravotnický pracovník povinen poskytovat zdravotní služby, ke kterým získal odbornou nebo specializovanou způsobilost, v rozsahu odpovídajícím jeho způsobilosti, zdravotnímu stavu pacienta, na náležité odborné úrovni a v souladu s etickými principy. Náležitou odbornou úroveň se podle § 4 odst. 5 zákona o zdravotních službách rozumí poskytování zdravotních služeb podle pravidel vědy a uznávaných medicínských postupů, při respektování individuality pacienta, s ohledem na konkrétní podmínky a objektivní možnosti. Pojem „*lege artis*“ má ekvivalent zakotvený v zákoně o zdravotních službách v pojmu „náležitá odborná úroveň.“ Tuto povinnost najdeme i v ustanovení § 2643 občanského zákoníku, kdy poskytovatel zdravotních služeb postupuje podle smlouvy s péčí řádného odborníka, a to i v souladu s pravidly svého oboru.

Závěr

Zdravotní služby jsou poskytovány v rámci ekonomické reality té které země. Je všeobecně známo, že nelze uhradit všechny zdravotní služby, které moderní medicína umožňuje. Každá země hledá optimální finanční nástroje k tomu, aby vyvážila potřeby

³⁶ Zákon č. 95/2004 Sb., o podmínkách získávání a uznávání odborné způsobilosti a specializované způsobilosti k výkonu zdravotnického povolání lékaře, zubního lékaře a farmaceuta. In: ASPI [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

³⁷ PRUDIL, Lukáš. *Právo pro zdravotnické pracovníky*. 1. vydání. Praha: Linde Praha a.s., 2014, s. 16.

³⁸ § 22 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

pacientů ve vztahu k moderní medicíně při zachování kvality, dostupnosti, spravedlnosti a důstojnosti, a při zachování individuality každého z nich. Pokud poskytovatel zdravotních služeb poskytuje zdravotní péči svým pacientům na náležité odborné úrovni, má mu být tato péče v plném rozsahu řádně ze strany zdravotní pojišťovny uhrazena, i když překročí stanovený objem zdravotní péče v kalendářním roce. V opačném případě je takové jednání v rozporu s ústavněprávními předpisy ČR. Všichni pojištěnci mají stejnou měrou nárok na takové ošetření a léčbu, jež odpovídá objektivně zjištěným potřebám a požadavkům náležité úrovně a lékařské etiky. Mám za to, že pro lékaře je nedůstojné neustále dokazovat a prokazovat, že předepsaný léčivý přípravek pacientovi, resp. pojištěnci, skutečně předepsal a pacient si ho v lékárně vyzvedl, že pacienta poslal na vyšetření, která byla dle jeho zdravotního stavu potřebná a nutná, že vyšetřil více pacientů, protože je nechtěl odmítnout jen proto, že jsou „nadlimit.“ A stejně tak pokládám za nedůstojné ze strany pojišťovny neuhradit péči lékaři, kterou řádně a v souladu s právními předpisy svým pacientům poskytl.

I když nejsme schopni důstojnost definovat, přesto je vnímána a při poskytování zdravotních služeb zdravotnickými pracovníky dodržována, a i to je důvod mnohých poskytovatelů zdravotních služeb, že překračují limity stanovené úhradovou vyhláškou. Důstojnost by mohla anebo je nahrazována respektem k osobám, resp. k pacientům nebo k jejich autonomii. Důstojnost má každý člověk, a to proto, že je člověkem. Nelze být získána, zatracena, nemůže narůstat a nemůže se ani umenšovat. Nezáleží na schopnostech, bohatství, inteligenci, věku a zdravotním stavu. Pokud je důstojnost přisuzovaná zvenčí, odvíjí se od postavení člověka, jeho vlastností a schopností. Lidé zatracují důstojnost jiných vlastním úsudkem nebo hodnocením sama sebe.

Mám za to, že je nesmírně důležité vnímat, že důstojnost je nejen záležitost intrasubjektivní, ale i intersubjektivní.³⁹ Jedná se o setkání lidí, z nichž na jedné straně je nemocný a na druhé straně ten, kdo léčí a pomáhá. Nemocný odhaluje svou intimní stránku těla i duše, svěřuje se s důvěrou nejen se svými trápením, ale i osobními a rodinnými záležitostmi. Právě v této rovině se odehrává zážitek důstojnosti anebo její ztráty. Zkušenost vlastní důstojnosti je vždy vnímána v osobním setkání s jinými lidmi. Oblast poskytování zdravotních služeb je silně morálně determinována, např. neposkytnutí zdravotních služeb pacientovi mimo zákonem stanovených výjimek je

³⁹ PELLERGRINO, E. D. *The lived experience of human dignity* [online]. [cit. 1. 6. 2015]. Dostupné z: http://www.bioethics.gov/reports/human_dignity/chapter20.html

nemorální, nedůstojné, a to bez ohledu na ekonomické možnosti poskytovatelů zdravotních služeb.

Zdroje

BARTÁK, Miroslav. *Ekonomika zdraví*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010. ISBN 978-80-7357-503-8.

CICERO, M. Tullius. *O povinnostech*. Praha: Melantrich, 1940.

HOBBS, Thomas. *Leviathan neboli O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha: Melantrich, 1941.

KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda, 1990. ISBN 80-205-0152-5.

MACH, Jan a kol. *Univerzita medicínského práva*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing a.s., 2013, s. 191-193. ISBN 978-80-247-5113-9.

MUNZAROVÁ, Marta. *Zdravotnická etika od A do Z*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2005. ISBN 80-247-1024-2.

MUNZAROVÁ, Marta. *Eutanazie, nebo paliativní léčba?* Praha: Grada Publishing 2005. ISBN 80-247-1025-0.

PRUDIL, Lukáš. *Právo pro zdravotnické pracovníky*. 1. vydání. Praha: Linde Praha a.s., 2014. ISBN 978-80-7201-929-8.

PTÁČEK, Radek. BARTŮNĚK, Petr a kolektiv. *Etika a komunikace v medicíně*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, a.s., 2011. ISBN 978-80-247-3976-2.

VIEWEGH, Josef. *Psychologická hlediska péče o dlouhodobě nemocné a umírající*. 1. vydání. Brno: Ústav pro další vzdělávání středních zdravotnických pracovníků, 1981.

Etický kodex České lékařské komory. Stavovský předpis České lékařské komory č. 10. Věstník ČLK. 2013, roč. 2013, s. 63.

MCDOWELL, B. Foreseeability in contract and Tort: The Problems of Responsibility and Remoteness. *Case Western Reserve Law Review*, 1985, Vol. 36, s. 290.

KNMG. *The role of physician in the voluntary termination of life*. Utrecht, 2011 [online]. [cit. 28. 6. 2015]. Dostupné z: KNMG-position-paper-The-role-of-the-physician-in-the-voluntary-termination-of-life-30-08-2011.pdf

Ministerstvo zdravotnictví. *Zdraví 21. Dlouhodobý program zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva ČR. Zdraví pro všechny v 21. století*. Praha: Ministerstvo zdravotnictví, 2003. ISBN 80-85047-99-3.

PELLERGRINO, E. D. *The lived experience fo human dignity* [online]. [cit. 28. 6. 2015]. Dostupné z: http://www.bioethics.gov/reports/human_dignity/chapter20html

WHITEHEAD, M. The concepts and principles of equity and health. *International Journal of Health Services*. 1992, č. 3, str. 429-45.

Zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Zákon č. 551/1991 Sb. o Všeobecné zdravotní pojišťovně České republiky. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Zákon ČNR č. 280/1992 Sb., o resortních, oborových, podnikových a dalších zdravotních pojišťovnách. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Zákon č. 372/2011 Sb. o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (zákon o zdravotních službách). In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Zákon č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Zákon č. 320/2001 Sb., o finanční kontrole ve veřejné zprávě a o změně některých zákonů (zákon o finanční kontrole). In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Zákon č. 95/2004 Sb. o podmínkách získávání a uznávání odborné způsobilosti a specializované způsobilosti k výkonu zdravotnického povolání lékaře, zubního lékaře a farmaceuta. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Vyhláška č. 324/2014 Sb. o stanovení hodnot bodu, výše úhrad hrazených služeb a regulačních omezení pro rok 2015. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Vyhláška č. 475/2012 Sb. o stanovení hodnot bodu, výše úhrad hrazených služeb a regulačních omezení pro rok 2013. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Vyhláška č.185/2009 Sb., o oborech specializačního vzdělávání lékařů, zubních lékařů a farmaceutů a oborech certifikovaných kurzů. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Nález Ústavního soudu ze dne 30. 6. 2013, sp. zn. Pl. ÚS 36/11. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Nález Ústavního soudu ze dne 13. 9. 2011, sp. zn. Pl. ÚS 2785/08. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Nález Ústavního soudu ze dne 27. 11. 2012, sp. zn. Pl. ÚS 1/2012. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 27. 4. 2011, sp. zn. 25 Cdo 3507/2008. In: *ASPI* [právní informační systém]. [online]. Wolters Kluwer ČR [cit. 28. 6. 2015].

167221@mail.muni.cz

Sekce: Aktuální problémy právní teorie

Weyrova formální teorie práva jako skutečná právní věda?

prof. JUDr. PhDr. Miloš Večeřa, CSc.

Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Česká republika

ABSTRAKT

Normativní teorie práva, koncipovaná významným českým právním teoretikem Františkem Weyrem, usilovala o vytvoření skutečné exaktní teorie práva uplatněním normativní metodologie právního poznání, jejímž jádrem byl Kantův a Schopenhauerův kritický idealismus striktně odlišující poznání normativní od kauzálního. Základem Weyrovy teorie práva byla formálně logická konstrukce právní normy a kritická analýza pojmového aparátu vědy o právu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Teorie práva; kritický idealismus; právní norma; forma právní normy; normativita; právní povinnost

ABSTRACT

Normative theory of law, created by significant Czech legal theorist František Weyr, strived to create a genuine scientific theory of law by applying the normative methodology of legal cognition, the core of which was Kant's and Schopenhauer's critical idealism strictly distinguishing normative cognition from causal cognition. The basis of Weyr's theory of law was formally logical construction of legal norm and critical analysis of the conceptual apparatus of science of law.

KEYWORDS

Theory of law; critical idealism; legal norm; form of legal norm; normativity; legal obligation

Úvod

K nejvýznamnějším a nejoriginálnějším českým právním filosofům a právním teoretikům meziválečného období patřil zakladatel brněnské právní školy profesor František Weyr. Svým myšlenkovým vkladem vtiskl František Weyr brněnské Právnické fakultě Masarykovy univerzity v období let 1919-1939 a 1945-1948 zcela osobitý charakter položením základů Brněnské normativní právní školy, jíž byl hlavním představitelem a jejíž význam a vřelost překročily národní hranice. Svým dílem přispěl významně rovněž k rozvoji řady pozitivně právních disciplín, zejména ústavního práva, správního práva a finančního práva. Lze ho označit za mnohostranného právního myslitele renesančního ducha, který se zásadním způsobem přičinil o rozkvět české právní teorie a právní vědy. Weyrova právní teorie oslovila celou generaci právních vědců, kteří ji buď následovali, nebo se naopak vymezovali na její kritice. Ovlivnila růst řady vědeckých osobností, které Weyr svým charismatickým vlivem přivedl k vědeckému zájmu o právní teorii a k jejich odborné profilaci.¹ Pro Weyrův nepřehlédnutelný vědecký odkaz ho nazval jeho pražský současník, právník a právní filosof Vladislav Čermák „*Platónem české právní filozofie*“.²

1. Weyrovy základní právně teoretické spisy

Právně filozofické a právně teoretické úvahy směřující k vytvoření normativní právní teorie František Weyr poprvé formuloval v habilitačním spisu *Příspěvky k teorii nucených svazků* (1908). Své úvahy dále rozvíjel a v roce 1912 začal usilovně pracovat na spise *Základy filosofie právní: Nauka o poznání právnickém*³ (1920), který představoval první Weyrův soustavný výklad jeho normativní právní teorie. Ke konceptu ryzí právní vědy očištěné od všech nenormativních přístupů dospěli téměř současně a nezávisle na sobě František Weyr a vídeňský právní teoretik Hans Kelsen, zakladatel školy Ryzí nauky právní. Weyrova právní teorie, ač pod silným vlivem Kelsenovým, s nímž ho od roku 1912 pojilo osobní přátelství, šla však v řadě ontologických a noetických otázek svou vlastní cestou. Po vydání *Základů filosofie právní: Nauka o poznání právnickém* Weyr usilovně pracoval na nové práci nazvané *Teorie práva* (1936), která měla být

¹ Lze zde připomenout zejména Vladimíra Kubeše, Václava Chytila, Vladimíra Vybrala, Zdeňka Neubauera a Otu Weinbergera. Ota Weinberger, významný právní teoretik a logik, v tomto ohledu konstatoval: „*považuji za nesporné, že mé práce a názory byly inspirovány ryzí naukou právní, zejména Františkem Weyrem.*“ Viz WEINBERGER, O. Vývoj a perspektivy brněnské ryzí nauky právní. In *Místo normativní teorie v současném právním myšlení*. Brno: MU, 2003, s. 21.

² ČERMÁK, V. *O podstatě práva*. Praha: Orbis, 1940, s. 10.

³ WEYR, F. *Základy filosofie právní: Nauka o poznání právnickém*. Brno: A. Piša, 1920. 244 s.

myšlenkovým pokračováním jeho právně teoretického uvažování a shrnutím toho, čemu dosud učil.⁴ O myšlenkovém bohatství Weyrovy Teorie práva svědčí slova právního filosofa Jaroslava Kallaba, který o ní řekl: „*Je málo spisů tak naplněných myšlenkami, jak filosofickými, tak i právníckými, někdy zcela novými, někde originálně formulovanými, vždy nabádajícími k dalšímu přemýšlení, jako tento spis, v němž Weyr shrnul myšlenky aspoň dvaceti let pilné a soustavné vědecké práce*“.⁵ V roce 1946 Weyr vydal stručné, ale významné shrnutí své normativní teorie pod názvem *Úvod do studia právníckého (normativní teorie)*.⁶ Vedle těchto třech základních právně filozofických prací publikoval Weyr řadu drobnějších pojednání z oblasti teorie práva, zejména *Čtyry kapitoly z právní noetiky* (1929), *Právní věda a věda o právu* (1935) a *O metodě sociologické* (1927).⁷

2. Noetické základy skutečné teorie práva

Již v počátku své vědecké dráhy si František Weyr stanovil úkol vybudovat „*skutečnou teorii práva*“, kritickou vědu o právu,⁸ jejímž základem měl být Kantův kritický idealismus přijímaný prostřednictvím myšlenek Arthura Schopenhauera.⁹ Formování „ryzí“ nauky o právu předpokládalo přehodnocení zavedených noetických východisek dosavadní právní vědy. Nová právní věda měla být podle Weyra založena na čistotě (ryzosti) metody právní vědy orientující se pouze na formu právní normy. Uplatnění formálního a nikoliv obsahového kritéria na právní normu mělo Weyrovi umožnit položit důraz na nehodnotící a antiideologický přístup právní vědy.

Weyr proto odmítl metodologický synkretismus vládoucí v právní vědě a se svou kritickou vědou o právu spojil požadavek rozchodu s přirozenoprávními, sociologickými, historickými a podobnými koncepty práva.¹⁰ Jeho právní věda měla výlučně poznávat, nikoliv tvořit nebo hodnotit. Popisovat právo jaké je, ne jaké by mělo být. Právnícké fakulty univerzit „*musí, mají-li plnit své dosavadní speciální poslání, pěstovati...*

⁴ WEYR, F. *Teorie práva*. Brno-Praha: Orbis, 1936, s. 9.

⁵ KALLAB, J. Několik poznámek k Weyrovu spisu Teorie práva. *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. 20, 1937, s. 257.

⁶ WEYR, F. *Úvod do studia právníckého: normativní teorie*. Reprint. Brno: MU, 1994, 79 s.

⁷ Životu a dílu Františka Weyra je věnována obsáhlá monografie VEČERA, M. *František Weyr*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. 301 s.

⁸ WEYR, F. *Základy filosofie právní*. Brno: A. Píša, 1920, s. 35.

⁹ Weyrův žák, český právní filosof Vladimír Kubeš, naznačil souvislost formování brněnské a vídeňské normativní právní školy v kontextu obecného filozofického myšlení, zejména v ovlivnění hnutím novopozitivismu, s určitým časovým posunem, když vyslovil obecný závěr, že „*filosofie práva sdílí osudy filosofie obecné o nějakých třicet až čtyřicet let později*“. KUBEŠ, V. *...A chtěl bych to všechno znovu*. Brno: MU, 1994, s. 77.

¹⁰ WEYR, F. O metodě sociologické. In *Vědecká ročenka Právnícké fakulty MU*, roč. 6, 1927, s. 27 an.

*vědu pro vědu samotnou, znamená poznávati bez zřetele k určitým praktickým účelům, k jejichž dosažení jest třeba vědeckých poznatků*¹¹. Vybudování normativní noetiky Weyr chápal jako předpoklad k vybudování skutečné teorie práva.

Ve svých právně noetických úvahách, navazujících na myšlenky kritického idealismu, vyšel František Weyr z přehodnocení procesu poznávání. Poznávání je vždy vztahem mezi poznávajícím subjektem a objektem (předmětem) poznání. Tradiční právní věda si otázku tohoto poměru nekladla vycházejíc z filozofie naivního realismu. Kantův kritický idealismus však chápe poznání jako proces, ve kterém aktivně působí subjekt poznání. Předmět poznání bez účasti subjektu a jeho nazíracích forem je třeba si představit jako nepoznatelný, jako věc o sobě (*ding an sich*). Nazíracími formami je soustava formálních pojmů. Pro poznání přírody jsou to zejména pojmy prostoru, času a příčiny, pro poznání norem pojmy norma, povinnost, trest, vina a další.

Weyr tak vychází z oddělení obsahu a formy myšlení, oddělení formy poznávání a jejího předmětu. Z protikladu subjektu a objektu poznávání je vyvozován i protiklad mezi intelektem (funkcí poznávací) a vůlí (funkcí volní, chtěním, jednáním), jejichž teoretického oddělení se nauka o poznání (noetika) nemůže zříci a musí tvrdit jejich absolutní rozdíl.¹² Tímto teoretickým oddělením intelektu a vůle je umožněno ryzí teoretické vědecké poznávání. Intelekt tímto způsobem poznávající nic nechce, leda poznávání. Poznávající subjekt (a tedy i věda) nemůže tvořit předmět svého poznání. Poznávající subjekt svůj předmět poznává, jednající subjekt ho tvoří. Podmínkou normativního poznávání jsou nejen formální pojmy, ale i apriorní pravidla normativního myšlení vyplývající z normativní noetiky.

Základem právního poznávání je pro Weyra kritický idealismus striktně odlišující poznání normativní od kauzálního, svět mětí (*sollen*) a svět bytí (*sein*). Ze zásady noetické nezávislosti světa bytí a mětí je třeba dovodit 2 závěry:

- z toho, že něco jest, nemůžeme usuzovat na to, že něco bytí má,
- norma může stanovit cokoliv, a i když stanoví nemožné, je platná.

Obdobou existence (skutečnosti) v přírodovědě je v oblasti normativní platnost. Příroda existuje a norma platí. Tyto vlastnosti poznávaného předmětu, tj. existence u přírody a platnost u normy, jsou přínosy či hypotézy poznávajícího subjektu.

Formální pojmy, které jsou nazíracími formami a prostředkem normativního poznávání subjektu, nejsou podle Weyra získávány ze skutečnosti, nýbrž jsou lidskému intelektu

¹¹ WEYR, F. *Úvod do studia právního: normativní teorie*. Reprint. Brno: MU, 1994, s. 9.

¹² WEYR, F. *Teorie práva*. Brno-Praha: Orbis, 1936, s. 28.

vrozeny stejně nebo alespoň podobně jako představy a pojmy prostoru a času v přírodovědném poznání. Tyto formální pojmy jsou prostředkem k poznání každého právního řádu bez ohledu na jeho konkrétní obsah. Formální pojmy norma a povinnost jsou pojmy základní, které nelze dále členit. Ostatní formální pojmy jsou od těchto dvou pojmových pilířů odvozeny.

Důsledkem noetického přístupu právního normativismu bylo chápání právní vědy pouze jako vědy o normách (normologie), jejímž úkolem je poznání toho, co podle normy býtí má. Právní vědu proto podle Weyra nemohou zajímat otázky přesahující hranice imanentního normativního poznávání, a je třeba je prohlásit za metanormativní a z hlediska poznání transcendentní povahy. To se týká především tvorby práva, ale i otázek jeho aplikace a konkretizace vůbec. Normativní poznávání tak spočívá v hledisku **právní statiky**, přístupy právní dynamiky, tj. otázky tvorby a nalézání (aplikace) práva, jsou pro ryzí nauku právní hledisky metanormativními. Normologická metoda se tedy zabývá pouze výkladem už hotových právních norem a jejich vzájemnými vztahy v normovém souboru.

3. Právní věda jako věda o normách

Weyr i Kelsen budovali svoji teorii práva jako vědu o normách (normologii). Pojem normy se tak stal ústředním pojmem jejich teorie práva. Normologie jim měla umožnit řešení zcela konkrétních právních problémů v rámci různých právních odvětví. Mělo jít o exaktní právní vědu, jejíž základní a ústřední problematikou se stal pojem (právní) normy a teorie norem. Pro vymezení právní normy zvolil František Weyr kritérium formální a nikoliv obsahové. Ve svých základních pracích proto vymezuje právní normu **třemi znaky**.

Prvním a hlavním znakem právní normy je její **normativita**, tj. norma jako „výraz něčeho, co býtí má“, kdy takto vymezená norma mu je „formálně-logickým předpokladem možnosti normativního poznávání“.¹³ Podobně i pro Kelsena norma znamená, že něco má býtí nebo má se státi. Smyslem normy je *mětí*.¹⁴ Weyr tento svůj noetický přístup podtrhuje zdůrazněním: „Obsahem normy může býtí cokoliv. Z toho plyne, že obsah sám nerozhoduje o metodě poznávací, nýbrž jediné forma, ve které vystupuje, t. j. že předpokládáme, že onen obsah býtí má ... Vše, co jest (= bylo způsobeno), ale také vše, co není (= nebylo způsobeno), může takto býtí obsahem

¹³ WEYR, F. *Základy filosofie právní*. Brno: A. Píša, 1920, s. 18 an.

¹⁴ KELSEN, H. *Všeobecná teorie norem*. Brno, MU, 2000, s. 16-17, 41 an.

normy“.¹⁵ Je přitom podle Weyra lhostejno, zda se týká obsah normy něčeho, co není, zda někdy bylo (ale už není), či nikoliv, zda někdy bude, či zda podle přírodních zákonů je jisto, že nikdy býti nemůže. Tedy, jak v tomto směru poznamenává Vladimír Kubeš, normativní škoie pro vytyčený její úkol „*nezbylo, než abstrahovat od obsahu normy vůbec, abychom přišli k čistému pojmu normy*“.¹⁶ Weyr tak zastává shodný názor s Hansem Kelsenem, který připomíná, že normy stanovené lidskými volnými akty mají ve vlastním volním významu libovolný charakter, tj. každé libovolné chování může jimi býti stanoveno jako mající býti. „*Právní normy neplatí mocí svého obsahu. Kterýkoliv libovolný obsah může býti právem, neexistuje žádné lidské chování, jež by bylo důsledkem svého obsahu vyloučeno státi se obsahem právní normy*“.¹⁷

Druhý znak právní normy spočívá ve **spojení právní normy s představou povinnosti**, tj. představou, že to, co býti má, je někým povinováno. Oba pojmy, norma a povinnost, jsou logicky nerozlučně spojeny. Kde je norma, tam je i povinnost a kde je povinnost, tam musí být norma.¹⁸ Povinnost je přitom možno chápat objektivně nebo subjektivně. Z objektivní stránky spadá povinnost v jedno s obsahem právní normy, s její skutkovou podstatou (např. růže mají kvést). V subjektivním chápání zde jde o představu povinnostního subjektu, který má povinnost v subjektivním smyslu. Forma vyjádření povinnosti se stává i kritériem dělení právních věd. Weyrovo spojení právní normy s právní povinností představovalo obrat oproti tradiční právní nauce, která za ústřední pojem práva nepovažovala povinnosti, nýbrž práva v subjektivním smyslu. Weyr naproti tomu tvrdí, že s právní normou je vždy spojena právní povinnost a někdy i subjektivní právo, byť ne každá právní norma s sebou nese určitou povinnost. Také Hans Kelsen dovozuje, že právní povinnost se uznává za podstatnou funkci objektivního práva, kdy každá právní norma musí nutně stanovit nějakou právní povinnost. V právní povinnosti však Kelsen nespatřuje nic jiného, než právní normu v jejím vztahu ke konkrétnímu – jí samotnou stanovenému – chování jednotlivce, tj. není nic jiného, než individualizovanou normou.¹⁹ Kelsen tedy chápe právní povinnost v zásadě jako subjektivní povinnost, která je obdobou pojmu subjektivního práva. Ve snaze odlišit právní normy od norem jiných, zejména morálních, Kelsen formuloval sankční teorii právní normy, podle níž má-li někdo povinnost a nesplní-li ji, má být proti

¹⁵ WEYR, F. *Teorie práva*. Brno-Praha: Orbis, 1936, s. 34.

¹⁶ KUBEŠ, V. *Právní filosofie XX. století*. Brno: MU, 1992, s. 53.

¹⁷ KELSEN, H. *Ryzí nauka právní: Metoda a základní pojmy*. Praha – Brno: Orbis, 1933, s. 33.

¹⁸ WEYR, F. *Teorie práva*. Brno-Praha: Orbis, 1936, s. 36.

¹⁹ KELSEN, H. *Ryzí nauka právní: Metoda a základní pojmy*. Praha – Brno: Orbis, 1933, s. 28.

němu zakročeno sankcí.²⁰ Weyr ale považoval Kelsenovu teorii sankční normy za logicky pochybenou.

Třetím formálním znakem právní normy, který Weyrovi posloužil k odlišení právních norem od norem neprávních (morálních, estetických apod.), je fakt, že **právní normy pocházejí od určitého normotvorného subjektu**, jenž umožňuje chápat mnohost norem jako jednotný normový soubor. Norma se stává normou právní svou příslušností k normovému souboru, kdy jednota normového souboru je dána identitou normového (normotvorného) subjektu, který však Weyr programově explikativně nedefinuje. Právní normy jsou ty normy, které pocházejí od určitého normotvorného subjektu, a to státu jako teoreticky myšleného normotvůrce. Všechny normy přičitatelné státu jako normotvornému subjektu jsou proto normy právní.

Weyr chápe normu pouze jako zvláštní poznávací formu, která je formou normativní. Nelze však pominout, že norma, a to i norma právní, je normou i vzhledem k jejímu obsahu. Bez hlediska obsahu normy není možný ani vztah normy k lidskému chování. Ústavní právník Zdeněk Neubauer v této souvislosti připomíná, že „*jen tehdy, jsou-li poznávací formy samy předmětem poznání, není třeba daného obsahu poznání, tedy představy věci o sobě (matematika, logika, normologie)*“.²¹

Weyr se snaží tuto situaci řešit rozlišováním normy samotné a představy o normě. Podle Weyra je právní normou jednak zvláštní poznávací formou, a to formou normativní (je předmětem právní noetiky), jednak se normou rozumí vlastní pravidlo chování, které je obsahem normy (je předmětem exaktního, empirického poznání). Aby se Weyr vyhnul jím odmítanému metodologickému synkretismu (spjatosti a závislosti poznání normativního na poznání kauzálním) a přitom mohl dovodit i praktickou funkci normy (její kauzální působení), rozlišuje Weyr normu samotnou a představy o normě v lidské psychice. V této souvislosti pak dovozuje: „*Aby představa normy kauzálně existovala, je třeba, aby si obsah normy uvědomil (= poznal) povinnostní subjekt. ... Možno tedy říci, že zde předpokladem existence normy je její poznání, nebo obrazně a jinými slovy: že poznáním ze strany povinnostního subjektu tvoří se norma. Avšak jen okolnost, že představy předmětů normativního poznávání (představy norem) vznikají a zanikají podle kauzálního zákona a mohou tedy býti předmětem kauzálního poznávání, vede k mylnému názoru, že i poznávající subjekt (na rozdíl od normotvorného a povinnostního) tvoří svým poznáním teprve předmět jeho. Neboť to co on poznává, nejsou představy*

²⁰ KELSEN, H. *Pure Theory of Law*. Berkeley: University of California Press, 1967, s. 50 an.

²¹ NEUBAUER, Z. Weyrova teorie práva. *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. 20, 1937, s. 68-69.

*o normách, nýbrž normy samy. Tyto normy však nemohou vznikati a zanikati podle kauzálního zákona, nýbrž podle poznávacích pravidel normativních*²² Představy norem podle Weyra již nejsou předmětem normativního poznávání. V pojmu „představa normy“ ale není obsažen jen její psychologicko sociologický mechanismus vzniku a její motivační efekt, ale i obsah normy, čímž Weyr vlastně sám nepřímou připouští dvojí pohled na právní normu (právní norma jako forma a právní norma v představě normy povinnostního subjektu). Aby se vyhnul této námitce, Weyr přesně rozlišuje mezi pojmem normy jako takové a představou normy v lidských mozcích. Norma jako taková nemůže nikdy působit a není v žádném vztahu k vnějšmu kauzálnímu světu, vztah k němu mohou mít jen ony představy norem.²³

4. Normativní teorie práva jako skutečná teorie práva?

Normativní teorie představuje pozoruhodnou snahu o rozpracování nové logicky konzistentní právně teoretické disciplíny nazvané Františkem Weyrem teorie práva. Jeho snaha o vybudování teorie práva jako exaktní vědy představuje jeho hlavním příspěvkem právní teorii a právní vědě vůbec.

Za významný přínos Weyrova díla je třeba považovat fakt, že podrobil kritické analýze celý pojmový aparát právní vědy. Vycházel z přesvědčení, že formální pojmy, označované jím jako pojmy podstaty práva, jsou prostředkem poznávání každého právního řádu bez ohledu na jeho konkrétní obsah. Vedle základních pojmů norma a povinnosti, právní věda užívá další obecné pojmy, jako jsou právní osoby, zákon, rozsudek, soud, správní úřad, správní akt a mnoho dalších. Tyto pojmy, které jsou obsahové z hlediska obecné právní vědy, nejsou obsahovými z hlediska obecné teorie práva. Nevypovídají podle Weyra samy o něčem, co býti má, nýbrž normotvůrce jich užívá, chce-li stanovit normy. Teorie práva musí proto být kritickou, tj. kriticky sledovat způsob užívání těchto obecných pojmů. Její kritické úsilí se zastaví pouze tam, kde činnost normotvůrce znamená vlastní stanovení konkrétního obsahu právní normy. Vůči obsahu norem (má býti A, nemá býti B apod.) přestává kritika ze strany právní teorie a nastává jen její interpretační funkce.²⁴

Normativní teorie se při analýze pojmů programově zaměřila na jejich formu, prostřednictvím níž se má poznávající subjekt zmocnit jejich obsahu. Mezi formou a obsahem je však třeba zdůraznit jednotu jejich vzájemného podmiňování.

²² WEYR, F. *Teorie práva*. Brno-Praha: Orbis, 1936, s. 31.

²³ WEYR, F. *Úvod do studia právního: normativní teorie*. Reprint. Brno: MU, 1994, s. 23.

²⁴ WEYR, F. *Teorie práva*. Brno-Praha: Orbis, 1936, s. 13.

Abstrahování obsahu od formy jako noetického východiska kritického poznání relativizuje obsažnost pojmů. Forma a obsah neexistují izolovaně. Forma představuje způsob existence obsahu. Je vyjádřením vztahů prvků obsahu. Přes toto zpochybnění metodologického přístupu normativní teorie je nicméně třeba ocenit pozornost normativní teorie věnovanou systemizaci právních pojmů.

Se systemizací pojmů souvisí i Weyrova snaha o redukci některých dualismů v právní vědě. Normativní teorie tak kupř. zpochybnila tradiční dualismus objektivního a subjektivního práva, veřejného a soukromého práva, mezinárodního a vnitrostátního práva, dispozitivních a kogentních norem, konstitutivních a deklaratorních právních aktů apod.²⁵ Pokud právní norma není ničím jiným, než formou vyjádření závaznosti, která je daná státem jako normotvůrcem, pak z toho normativní teorie vyvozuje totožnost státu a jeho právního řádu. Juristicky nemůžeme proto na státu vidět nic jiného než jeho právní řád.²⁶

Noetická východiska normativní teorie, konstruující systém normativního poznávání, jsou postavena na předpokladech, které však neplatí absolutně. Nelze pominout fakt závislosti normativního poznání na poznání kauzálním, jakož i poznání teleologickém, které později připustil pod vlivem Karla Engliše i František Weyr. Poznávající subjekt musí při poznávání právní normy nutně transcendovat do světa kauzality, tedy poznávat obsah normy ve spojitosti s jevy světa kauzálního a teleologie. Stejně tak uskutečňování formálních podmínek platnosti norem děje se podle zákonů kauzality. Netážeme se s normativci pouze *quid iuris* (co platí podle práva), ale rovněž *quam ob rem?* (z jakého důvodu). Právní věda se nemůže vzdát ani svého podílu na vědecké tvorbě práva jako konstrukci reálně možných a efektivních modelů právních vztahů, kdy v normě je třeba spatřovat i zevšeobecnění předprávních skutečností existujících v reálných společenských vztazích a předcházejících vzniku práva. Interpretaci práva nelze oddělit od procesu nalézání práva a jeho aplikace. Právní norma má nutně určitou praktickou funkci, která se projevuje v daném časoprostoru.

Přes kritiku Weyrovy normativní teorie, která se ozývala již v době meziválečné a zaznívá i v současnosti, je třeba ocenit, že normativní teorie nestavěla své základy na boření jiných teorií, ale na snaze poskytnout právní vědě metody použitelné pro exaktní poznávání práva.

²⁵ Viz k tomu podrobněji WEINBERGER, O., KUBEŠ, V. *Brněnská škola právní teorie: normativní teorie*. Praha: Karolinum, 2003, s. 43.

²⁶ WEYR, F. *Úvod do studia právního: normativní teorie*. Reprint. Brno: MU, 1994, s. 43.

Z významných přínosů Weyrovy Brněnské normativní právní školy, znamenajících i určitý mezinárodní přesah, lze zejména uvést:

- formulovala stupňovitou výstavbu právního řádu,
- položila důraz na pojem povinnosti oproti sankci či oprávnění,
- dala silný impuls k rozvíjení logiky norem a strukturní teorie práva,
- zřetelně odlišila úvahy do lege lata a de lege ferenda.

Brněnská normativní právní škola poukázala obecně na potřebu rozpracování právně teoretických otázek právní vědy.

Zdroje

ČERMÁK, V. *O podstatě práva*. Praha: Orbis, 1940, 306 s.

KALLAB, J. Několik poznámek k Weyrovu spisu *Teorie práva*. *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. 20, 1937, s. 257-277.

KELSEN, H. *Všeobecná teorie norem*. Brno, MU, 2000, 470 s. ISBN 8021023252.

KELSEN, H. *Pure Theory of Law*. Berkeley: University of California Press, 1967, 356 s. ISBN 9781584775782.

KELSEN, H. *Ryzí nauka právní: Metoda a základní pojmy*. Praha–Brno: Orbis, 1933, 55 s.

KUBEŠ, V. *...A chtěl bych to všechno znovu*. Brno: MU, 1994, 194 s. ISBN 8021009101.

KUBEŠ, V. *Právní filosofie XX. století*. Brno: MU, 1992, 138 s. ISBN 80-210-0491-6.

NEUBAUER, Z. Weyrova teorie práva. *Časopis pro právní a státní vědu*, roč. 20, 1937, s. 65-88.

VEČEŘA, M. *František Weyr*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. 301 s.

WEINBERGER, O., KUBEŠ, V. *Brněnská škola právní teorie: normativní teorie*. Praha: Karolinum, 2003, 440 s. ISBN 8024604809.

WEINBERGER, O. Vývoj a perspektivy brněnské ryzí nauky právní. In *Místo normativní teorie v soudobém právním myšlení*. Brno: MU, 2003, s. 9-21.

WEYR, F. *Úvod do studia právního: normativní teorie*. Reprint. Brno: MU, 1994, 79 s. ISBN 8021009152.

WEYR, F. *Teorie práva*. Brno-Praha: Orbis, 1936, 388 s.

WEYR, F. O metodě sociologické. *Vědecká ročenka Právnícké fakulty MU*, roč. 6, 1927, s. 26-82.

WEYR, F. *Základy filosofie právní*. Brno: A. Píša, 1920, 244 s.

Milos.Vecera@law.muni.cz

Právní teorie laskavým pohledem učitele správního práva

JUDr. Petr Kolman, Ph.D.

Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Česká republika

ABSTRAKT

Konferenční text si klade nejprve výzkumnou otázku určení místa a významu teorie práva v systému právní vědy, resp. především vědy veřejného práva (se zvláštním zřetelem na vědu správního práva).

Hypotézou je, zda teorie práva neslouží jen k pověstnému science for science, ale je užitečným podporovatelem vědy veřejného práva ku řešení široké palety problémů, se kterými se veřejné právo potýká.

Dále si autor klade otázku – zda může být „nejlepší teoretik“ současně nejlepším praktikem pro výuku na VŠ?

KLÍČOVÁ SLOVA

Právní teorie; kvalita výuky; vysoké školy; význam právní teorie

ABSTRACT

Conference paper at first lays down the research question to determine the place and importance of theory of law in the system of jurisprudence. The hypothesis is that the theory of law is not just the notorious science for science, but useful support of public law which faces to wide variety of problems.

Further, the author raises the question – whether the "best theoretician" could be the best practitioner for university education at the same time?

KEYWORDS

Legal Theory; Quality of college teaching; University; the Importance of Legal Theory

Za důležitou výzkumnou otázku pokládám určení místa a významu teorie práva v systému právní vědy, resp. především vědy veřejného práva (se zvláštním zřetelem na vědu správního práva).

Hypotézou je, zda teorie práva neslouží jen k pověstnému *science for science*, ale je užitečným podporovatelem vědy veřejného práva k řešení široké palety problémů, se kterými se veřejné právo potýká. Správní právo (jako dlouholetý pilíř veřejného práva) můžeme označit jako jeden z nejvýznamnějších subsystémů českého právního řádu. Jeho posláním je upravovat postavení a chování subjektů práva ve vztazích, které vznikají a uskutečňují se v souvislosti s realizací výkonné moci ve státě ve sféře veřejné správy.¹

Stručně řečeno správní právo je ta část právního řádu, která upravuje veřejnou správu.² Vlastně každý stát světa má správní právo, neboť všechny mají veřejnou správu.³ Jean Rivero definuje správní právo jako soubor právních norem, oddělených od soukromého práva, které upravují správní činnosti veřejných orgánů.⁴ Předseda NSS J. Baxa v laskavé nadsázce SP definoval jako *typické úřednické právo, tvoří je úředníci, protáhnou je legislativním procesem, zákon se k nim vrátí a oni jej pak aplikují*.⁵

S pojmem *správní právo* logicky úzce souvisí tzv. věda správního práva⁶ jako jedna z podmnožin právní vědy. Vědu správního práva můžeme společně s P. Průchou definovat jako vědu systémovou, tedy systémově se zabývající jak obsahem, tak formou správního práva jako právního odvětví.⁷

Teorie práva (TP) – TP můžeme stručně označit jako systematicky rozvíjený obor (moderní, post-moderní, post-industriální⁸) právní vědy. Rozvoj teorie práva

¹ Srov. blíže PRŮCHA, P. *Správní právo, obecná část*. 7. vydání. Brno: MU Brno a nakl. Doplněk, 2007.

² HENDRYCH, D. a kol. *Správní právo, obecná část*. 6. vydání, C.H.Beck, Praha, 2006, str. 16.

³ Tamtéž.

⁴ RIVERO, J. *Droit administratif*. 3. vydání. Paris: Dalloz, 1990, str. 24.

⁵ BAXA, J. Spravedlnost je někdy drahá. Týdeník (rozhovor s J. Baxou) *Profit*. 2010, č. 5. Baxa dále na adresu SP dodává: *Kromě toho je postiženo resortismem – každé ministerstvo si své zákony připravuje samo a není tady síla, která by tvorbu zákonů nějak sjednotila. Kromě celkového bobtnání právního řádu a jeho zvyšující se nepřehlednosti vznikají zbytečné interpretační rébusy*.

⁶ Studenty leckdy nesprávně zaměňována za správní vědu.

⁷ PRŮCHA, P. *Správní právo, obecná část*. 7. vydání. Brno: MU Brno a nakl. Doplněk, 2007.

⁸ O tom v jaké době vlastně žijeme, vede řada filozofů, právních teoretiků a sociologů (a samozřejmě nejen jich) vleklé a komplikované spory, vzhledem k dávnému ubi societas ibi ius má tento sporný diskurs dle mého soudu i přímý vliv na to, jakým přídatným jménem je správné označit stávající právní vědu.

jako relativně svébytné disciplíny můžeme datovat do počátků 19. století.⁹ Do této doby bylo obecné myšlení o právu součástí filozofie. Hlavním motorem vzniku nového samostatného oboru byl bezpochyby *právní pozitivismus*. Pozitivismus¹⁰ nehledá odpověď na otázku co je prapodstatou věcí, pozitivismus velí hledat a chápat (analyzovat) empirická fakta, tj. data která se dají verifikovat na základě lidské zkušenosti (praxe, prožitků). Tedy zkoumání faktů právní reality získaných empirickým výzkumem. Když se zde zmiňujeme o počátcích **právní teorie**, je vhodné pro informační komplexnost dodat, že období zrodu **právní teorie** je spjato s tzv. Obecnou naukou právní (*Allgemeine Rechtslehre*), která učinila svým metodologickým východiskem právě výše citovaný právní pozitivismus¹¹.

Právní vědu můžeme charakterizovat jako souhrn vědních disciplín, jež usilují o proniknutí od jevových stránek k podstatě práva jako normativního systému.¹²

Erudovanému čtenáři netřeba připomínat, že právní věda se tímto úkolem zaobírá velmi dlouhodobě, vždyť kořeny tohoto „bádání“ možno nalézt již v dobách antických, ve starém Řecku byla právní věda součástí tzv. univerzální filozofie, rozepisovat se o významu práva římského by též nebylo ničím jiným než zmíněným nošením nočních ptáků do Athén.

Spolu např. s M. Večeřou můžeme právní vědu charakterizovat a katalogizovat jako vědu společenskou, kterou zahrnujeme mezi vědy humanitní v jejich širším chápání. Rozlišení věd společenských a přírodních, které překonává antické vnímání vědy jako univerzální, s sebou nese a vyjadřuje i jisté metodologické konsekvence.¹³ Vedle takového pojetí právní vědy se v historii objevila i celá řada specifických koncepčních a metodologických přístupů řadících právní normativní systém mezi přírodní jevy a právní vědu mezi přírodovědné obory.¹⁴

⁹ Srov. např. BOGUSZAK, J., ČAPEK, J., GERLOCH, A. *Teorie práva*. Praha: ASPI Publishing, 2004, str. 14.

¹⁰ Něco dokazatelného, proto skutečného, vzletněji řečeno něco pravdivého.

¹¹ HARVÁNEK, J., a kol. *Právní teorie*. Brno: Iuridica Brunensia, 1995, str. 28.

¹² Srov. např. MADAR, Z. *Slovník českého práva*. 2. rozšířené a doplněné vydání. Praha: Linde, 1999, str. 1050.

¹³ Večeřa, M. in GERLOCH, A., MARŠÁLEK, P. (eds.): *Problémy interpretace a argumentace v soudobé právní teorii a právní praxi*. Sborník příspěvků z vědeckého kolokvia kateder teorie práva, Praha: Eurolex Bohemia, 2003, str. 33.

¹⁴ Viz např. BOUTROUX, E. *Natural Law in Science and Philosophy*. New York: Macmillan Company, 1914.

V horizontální rovině se právní věda člení dle systému práva na jednotlivé vědní disciplíny (např. vědu správního práva nebo vědu trestního práva).

Jinak řečeno - dle stupně obecnosti lze právní vědy klasifikovat na:

- 1) obecné
- 2) speciální

ad 1) obecné - **Teorii práva** můžeme chápat jako nejobecnější právně-vědní disciplínu, která se zabývá tím, co přesahuje rámec jednotlivých parciálních odvětví práva.

ad 2) speciální – zabývají se jednotlivými oblastmi práva: např. výše zmíněné vědy správního práva, trestního práva či obchodního práva.

Tážeme-li se na postavení, které v právní vědě zaujímá právní teorie, jistě je to postavení **klíčové**, což samozřejmě úzce souvisí s výše zmíněnou vlastností TP, tedy její maximální obecností v porovnání s ostatními právními disciplínami. O toto zásadní postavení se do jisté míry dělí s právní filozofií (resp. filozofií práva). Tato dělba dle mého soudu však není toho charakteru, že by právní filozofie „spotřebovala“ parciální segment dominance právní teorie v právní vědě, ale spíše jde o relaci vzájemného doplňování a obohacování. Stěžejním úkolem právní filozofie je zkoumání otázek původu, podstaty a smyslu působení práva ve společnosti.¹⁵ V. Veverka konstatuje, že vztah právní filozofie k teorii práva byl vždy až na výjimky *velmi blízký*, zvláště když uvážíme, že v právní filozofii jako samostatném právním oboru byly vždy profilujícím tématem smysl a funkce *pozitivního práva* i dokonce v kontextu se soudobým jusnaturalismem odůvodňujícím určité splývání s pozitivním právem.¹⁶

Zbytkový princip – v kontextu předkládaného a zejména vzhledem k otázce vztahu právní filozofie a právní teorie je vhodné zmínit tento „zbytkový“ (remanentní či zůstatkový)¹⁷ princip. Je založený na hypotéze, že **teorie práva** slouží převážně k *empirickému (zkušenostnímu)* zkoumání práva, takže do právní

¹⁵ Od dob Platona se formovala v sektoru tzv. obecné filozofie a spolu s filozofií státu se profilovala v součást etiky.

¹⁶ VEVERKA, V. a kol. *Základy teorie práva a právní filozofie*. Praha: Codex, 1996, str. 264.

¹⁷ Výše citovaný právní teoretik doc. Veverka používá pojem „zbytkový“.

filozofie náleží všechny otázky a úvahy o právu, odečteme-li teoretické závěry, argumentaci, soubory dat atd. z empirického zkoumání práva.¹⁸

Místo teorie práva v systému právní vědy – základní teze:

Podívejme se na celou věc teleologicky:

Tedy za A. si ve zkratce (heslovitě) naznačíme předpoklady (resp. problémové okruhy) a posléze hovoříme o úkolech a cílech právní teorie.

A. - předpoklady:¹⁹

- 1) Ubi societas, ibi ius
- 2) Jaká je společnost, takové je právo²⁰
- 3) Právo není disciplína exaktní, ale argumentativní (Knapp²¹ nebo B. H. Levy²²)
- 4) Nejsme schopní poznávat skutečnost, ale jen její projevy (Kant²³)
- 5) Manipulace s právem probíhá ve více rovinách – tvorba, interpretace, aplikace, argumentace
- 6) Právo je předmětem zkoumání i dalších (resp. partikulárních vědních oborů) Např. právní filozofie, vědy správního práva nebo vědy občanského práva. S jejich existencí je třeba počítat. Vzájemně si předávají poznatky s právní teorií, a proto se recipročně obohacují.

Stěžejní úkoly právní teorie:

- 1) vymezení pojmu práva a důvodů jeho závaznosti (grundnorma – Kelsen,²⁴ společenská smlouva – Rousseau,²⁵ Boží vůle – T. Akvinský,²⁶ přirozenost – Seto,²⁷ cíl – K. Engliš²⁸ ...)

¹⁸ Srov. VEVERKA cit. dílo – str. 265.

¹⁹ Zde děkuji za konzultaci a inspiraci doc. JUDr. R. Polčákovi, Ph.D., z Ústavu práva a technologií PrF MU.

²⁰ ŠKOP, M. Spor přirozeného a pozitivního práva: Hra o člověku. In: PŘIBÁŇ, Jiří a HOLLÄNDER, Pavel (eds.). *Právo a dobro v ústavní demokracii: Polemické a kritické úvahy*. Sociologické aktuality, Praha: SLON-Sociologické nakladatelství, 2011. Via citace in MORÁVEK, J. *Model práva*. Praha: Linde, 2013, str. 53.

²¹ KNAPP, V. *Teorie Práva*. Praha: C.H. Beck, 1995.

²² LEVY, Beryl Harold. *Anglo-American philosophy of law: an introduction to its development and outcome*. Transaction Publishers, 1991, ISBN 0887383440, str. 96.

²³ KANT, I. *Kritik der praktischen Vernunft*. Erlangen: Harald Fischer, 1986.

²⁴ KELSEN, H. *Všeobecná teorie norem*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2000.

²⁵ ROUSSEAU, J. J., CRANSTON, N.V. *The Social Contract*. London: Penguin Books, 1968.

²⁶ AKVINSKÝ, T. *An Introduction to the Metaphysics of St. Thomas Aquinas*. Gateway Editions, 1997.

²⁷ SETO, T. A. *General Theory of Normativity*. Los Angeles: Loyola Law School, 2003.

²⁸ ENGLIŠ, K. *Kritika normativní teorie*. 203 a násl. in Brněnská škola právní teorie. Praha: Karolinum, 2003.

- 2) definice právních pojmů a metod – společně pro všechny ostatní právní disciplíny – cíl: umožnit systematické zkoumání, aplikaci a vývoj práva + popis metodologických a koncepčních rozdílů (např. mezi pozitivistickou a přirozenoprávní metodologií – Weyr,²⁹ Kelsen,³⁰ Rawls³¹)
- 3) definice postupů, metod a technik právotvorby a forem, v nichž se právo tvoří (NPA, norm. smlouva, precedens...) – Habermas³²
- 4) vývoj metod pro použití práva v obtížných situacích³³
- 5) odhad budoucího vývoje existence a efektivity práva a návrhy řešení pro zachování jeho funkce – postmoderna – Derrida,³⁴ Benjamin,³⁵ Pascal,³⁶
- 6) vývoj moderních a perspektivních metod právního vzdělávání (kritická právní teorie – Tushnet,³⁷ Příbáň³⁸...)

Závěr první části:

Na heslovitém půdorysu naznačených úkolů vidíme obrovský význam právní teorie, jelikož takové důležité úkoly může (vy)řešit jen věda klíčového významu.

Radikálnější oponent by s poukazem na vyšší míru efektivity a racionality právní vědy mohl proti existenci právní teorie (resp. proti jejímu zásadnímu významu) namítnout, že řadu úkolů a odborných problémů by si jednotlivé „dílků“ právní disciplíny mohly řešit samy a posléze si své poznatky intenzivněji transferovat. Já tomuto oponuji: Hlavní *raison d'être* právní teorie v dnešní době spatřuji, mimo výše zmíněných úkolů a cílů, v obecném (resp. nejobecnějším) pojetí TP, tedy že jde o určitou teoretickou hradbu bránící vědeckému nešvaru spočívajícím v tom, že mnohdy pro jednotlivé stromy není vidět celý les (v našem případě právo).

²⁹ WEYR, F. *Pojem normy*. 55 a násl. in Brněnská škola právní teorie. Praha: Karolinum, 2003.

³⁰ KELSEN, H. *Všeobecná teorie norem*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2000.

³¹ RAWLS, J. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

³² HABERMAS, J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy (Studies in Contemporary German Social Thought)*. The MIT Press, 1998.

³³ „Při řešení obtížných praktických právních otázek téměř vždy používáme doktrinárních poznatků a odborné publikace se tak stávají i důležitou oporou stran v argumentaci před soudy.“ cit. dle POLČÁK, R. in HARVÁNEK, J. a kol. *Teorie práva*. 1. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 271.

³⁴ DERRIDA, J. *Síla zákona*. Praha: OIKOYMENH, 2002.

³⁵ BENJAMIN, W. *Zur Kritik der Gewalt und andere Aufsätze*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1965.

³⁶ PASCAL, B. *Myšlenky*. Praha: Mladá fronta, 2000.

³⁷ TUSHNET, M, A. *Court divided*, W. W. Norton & Company, 2005.

³⁸ PŘIBÁŇ, J. *Sharing the Paradigms? Critical Legal Studies and the Sociology of Law, in An Introduction to Law and Social Theory*. Oxford: Hart Publishing, 2002.

S tím souvisí i potřeba plnohodnotného zapojení právních teoretiků do výuky (v našem případě veřejného) práva na českých vysokých³⁹ školách,⁴⁰ které se hodlám věnovat v následující části konferenčního příspěvku.

Část druhá:

Hypotéza – Může být „nejlepší teoretik“ *nejlepším praktikem* pro výuku na VŠ?⁴¹

Za prvé: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR chce univerzitám posílat čím dál tím více peněz, podle jejich vědeckého výkonu. Pozorovat a čím dál tím více hodnotit se bude (zjednodušeně řečeno) například to, jestli je škola úspěšná ve vědě nebo zda na výzkumu spolupracuje se zahraničními vědci. To zní určitě sympaticky a rozumně, proč podporovat z veřejných peněz nějaké líné a špatné univerzity bez patřičného vědeckého výkonu?

Za druhé: MŠMT, vláda, média a de facto i takřka celá studentská a rodičovská veřejnost volají po tom, aby výuka na českých VŠ byla co nejvíce praktická. Zadání je jasné - „vychovat“ dostatek kvalifikovaných praktických odborníků pro trh práce. Není žádným tajemstvím, že i studenti práv (ale platí to i pro ostatní obory) si v ČR dlouhodobě stěžují na přílišnou teoretičnost studia. *Učte nás něco, co nám bude v životě k praktickému užítku (psát smlouvy, podání ke správním úřadům, rozsudky, naučte nás jak efektivně vymáhat dluhy, etc.), ne nějaké teorie, které Vám otisknou, milí kantoré, v recenzovaných či dokonce impaktovaných časopisech, které si pak vykážete do vědeckých statistik. Údaje zapsané v RIVu a docentury nás nezajímají, my chceme praxi (anebo aspoň zábavu, jak si žádá 21. století... a jeho příkaz „ubavit se ke smrti“). Námětem na další úvahu by bylo, že studenti a studentky práv (či jejich sociální okolí) žádají mnohdy i eticky sporné „praktické dovednosti“ – např. jak zbavit klienta (nebo kamaráda) pokuty za dopravní přestupek nebo kterak si (výrazněji) snížit daňový základ či např. oddálit vynesení soudního rozsudku či správního rozhodnutí.*

Rovněž tyto požadavky (s výjimkou těch neetických) pokládám za legitimní, nota bene i já jako student jsem v devadesátých letech minulého století vnímal své studium jako příliš teoretické, a cítil jsem, že pro mnohé poznatky předávanými

³⁹ Zde lhostejno zda veřejných či soukromých.

⁴⁰ K této otázce se vyslovuji v předešlé kapitole.

⁴¹ Zde pro výuku veřejného práva, nicméně jedná se přirozeně o problém širší.

tehdejšími docenty a profesory budu hledat, gentlemany řečeno, těžko nějaké reálné praktické uplatnění.

Oba tyto výše ve velké stručnosti načrtnuté požadavky jsou zcela oprávněné, pouze je otázkou, jak jich plnohodnotně dosahovat současně. Ze zadání jasně plyne (což jsme i zmínili v hypotéze), že **nejlepším praktickým učitelem by měl být vědec – teoretik**, což je sice krásné, avšak v praxi těžko uskutečnitelné. Osobně to mohu potvrdit ze svého dvanáctiletého působení na právnické fakultě (a na jiných školách to nebude a není jiné), že učitel perfektně naplňující obě kritéria je velkou vzácností. A to na fakultách pracují v drtivé míře lidé nadprůměrně inteligentní. Není už v zadání obsažen *kulatý čtverec*? Nejde o vadnou hypotézu?

Závěr části druhé – duální řešení

Řešení do budoucna je průzračné, ale současně velice nákladné. Na VŠ (a tedy i k zabezpečení kvalitní výuky veřejného práva) by měli vedle sebe působit – *praktičtí učitelé-lektoři* sice s méně vědeckými tituly a třeba i marginální publikační činností (či publikující v populárních médiích nezapsaných v RIVu), avšak o to se silnějším propojením s praxí, směřující studenty k oněm praktickým dovednostem. A vedle nich „učitelé-vědci“ naplňující teoretický rozměr, zejména vývoj moderních a perspektivních metod právního vzdělávání (kritická právní teorie – Tushnet,⁴² Příbání⁴³) a komplexně uchopující výuku veřejnoprávních disciplín. O významu právní teorie píšeme výše.

Obávám se ovšem, že na toto duální komplexní řešení u nás dlouho nebudou peníze, takže ještě pár (desítek) let bude platit typicky české a moravské, kdy každý dělá tak trochu všechno...

Zdroje

BOGUSZAK, J. – ČAPEK, J. – GERLOCH, A. *Teorie práva*. Praha: ASPI Publishing, 2004.

⁴² TUSHNET, M, A. *Court divided*. W. W. Norton & Company, 2005.

⁴³ PŘIBÁNÍ, J. Sharing the Paradigms? Critical Legal Studies and the Sociology of Law. In: *An Introduction to Law and Social Theory*. Oxford: Hart Publishing, 2002.

ENGLIŠ, K. *Kritika normativní teorie*. In: Brněnská škola právní teorie. Praha: Karolinum, 2003.

GERLOCH, A., MARŠÁLEK, P. (eds.). *Problémy interpretace a argumentace v soudobé právní teorii a právní praxi*. Sborník příspěvků z vědeckého kolokvia kateder teorie práva, Praha: Eurolex Bohemia, 2003.

HARVÁNEK, J., a kol. *Právní teorie*. Iuridica Brunensia, Brno, 1995.

HENDRYCH, D. a kol. *Správní právo, obecná část*. 6. vydání, Praha: C.H.Beck, 2006.

KNAPP, V. a kol. *Tvorba práva a její současné problémy*. Praha: Linde, 1998.

MADAR, Z. *Slovník českého práva*. 2. rozšíř. a doplněné vydání, Linde Praha, 1999.

KELSEN, H. *Všeobecná teorie norem*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2000.

ROUSSEAU, J. J., CRANSTON, N. V. *The Social Contract*. London: Penguin Books, 1968.

AKVINSKÝ, T. *An Introduction to the Metaphysics of St. Thomas Aquinas*. Gateway Editions, 1997.

SETO, T. A. *General Theory of Normativity*. Los Angeles: Loyola Law School, 2003.

PRŮCHA, P. *Správní právo, obecná část*. 7. vydání, Brno: MU Brno a nakl. Doplněk, 2007.

RAWLS, J. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

HABERMAS, J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy (Studies in Contemporary German Social Thought)*. The MIT Press, 1998.

DERRIDA, J. *Síla zákona*. Praha: OIKOYMENH, 2002.

ŠÍN, Z. *Tvorba práva*. 1. vydání, Praha: C.H. Beck, 2003.

VARVAŘOVSKÝ, P. *Základy práva*. Praha: ASPI Publishing, 2004.

VEVERKA, V. a kol. *Základy teorie práva a právní filozofie*. Praha: Codex, 1996.

Nástroje k dokonalé legislativní tvorbě

Mgr. Jiří Plachý

Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Česká republika

ABSTRAKT

Součástí legislativního procesu vládních návrhů právních předpisů je obligatorní užití specifických nástrojů, které prostřednictvím analýz hodnotí dopady zavedení budoucí právní úpravy do právního řádu. Nedílnou součástí legislativního procesu v České republice se stal nástroj, který analyzuje dopady právní regulace (RIA). Na tento nástroj navazuje hodnocení korupčních rizik (CIA) a nově se zavádí hodnocení nové právní úpravy na rovnost mužů a žen (GIA). Závěrem příspěvku je zmíněn nástroj hodnotící vliv připravované právní úpravy na soutěžní prostředí (CAT). Příspěvek se zabývá analýzou zmiňovaných nástrojů a zároveň upozorňuje na některé nedostatky, které praxe v souvislosti s jejich užitím přináší.

KLÍČOVÁ SLOVA

Metoda hodnocení regulace; Hodnocení korupčních rizik; RIA; CIA; CAT.

ABSTRACT

The basic requirement of a democratic rule of law is a requirement for the creation of good law and a single legal order. These requirements can be met in several ways. One of them is the use of new tools that are included in the legislative process of lawmaking. Those instruments provides an analysis of the current situation and propose new solutions for removing the shortcomings encountered in the current state. This forms the basis for better regulation. This paper analyzes in detail these instruments, analyze their usage and highlights their shortcomings in its practical application.

KEYWORDS

Regulatory Impact Assessment; Corruption Impact Assesment; Gender impact assessment; Competition Assessment Toolkit.

Úvod

Základním požadavkem demokratického právního státu je požadavek na tvorbu dobrého práva a na jednotný právní řád. Tyto požadavky lze naplnit několika způsoby. Jedním z nich je užití nových nástrojů, které jsou zahrnovány do legislativního procesu tvorby právních předpisů. Uvedené nástroje přináší analýzou současného stavu a navrhují nová řešení odstraňující nedostatky vyskytující se v současném stavu. Tím vytváří předpoklad pro kvalitnější právní předpis.

Nedílnou součástí legislativního procesu v České republice se stal nástroj, který hodnotí dopady právní regulace na chování adresátů právních norem. Na to navázal v roce 2013 další nástroj, který přináší hodnocení korupčního prostředí a rizik spojených v důsledku zavedení nové právní úpravy. V současné době je připravováno zavedení nového nástroje, který bude hodnotit vliv nové právní úpravy na rovnost mužů a žen. Posledním nástrojem, o kterém se zmíním, a není součástí legislativního procesu v podmínkách České republiky, je nástroj hodnotící vliv nové právní úpravy na soutěžní prostředí.

Užití těchto nástrojů přichází obvykle před zahájením přípravy tvorby nového právního předpisu nebo před jeho novelou. Zvláště u nástroje hodnotící dopady právní regulace je podstatné, aby hodnocení bylo provedeno před zahájením legislativních prací. Prostřednictvím analýz z těchto nástrojů je možné vyvarovat se některým budoucím rizikům, které by mohla nová právní úprava způsobit.

Tento příspěvek podrobně rozebírá zmiňované nástroje, analyzuje jejich užití a zároveň upozorňuje na jejich nedostatky při jejich aplikaci v praxi.

Nástroj hodnocení dopadu regulace – RIA

Proces hodnocení dopadu regulace tzv. *Regulatory Impact Assessment* dále jen „RIA“ je souhrnná proporcionální analýza vytvořená prostřednictvím soustavy metod vedoucí k zhodnocení pozitivních a negativních dopadů nové právní úpravy na chování adresátů. Cílem RIA je srozumitelně popsat důvody pro zavedení nové právní úpravy a zhodnotit alternativy, jakým způsobem se nová právní úprava stane nebo nestane součástí právního řádu. Při posuzování RIA se v podmínkách České republiky postupuje podle tzv. *Obecných zásad pro hodnocení dopadů regulace* schválených vládou.¹

Analýza RIA se vypracovává před zahájením legislativních prací u nové právní úpravy, kde předkladatelem bude vláda. Zpravidla se vyhotovuje před sestavením Plánu legislativních prací na

¹ Obecné zásady pro hodnocení dopadů regulace schválené usnesením vlády č. 922 ze dne 14. 12. 2011.

příslušný rok, aby na základě výsledku analýzy se mohla budoucí právní úprava (ať již nový právní předpis nebo jeho novela) zanést do tohoto plánu. RIA obsahuje základní identifikační údaje o navrhované právní úpravě,² popis existujícího stavu a definici problému, identifikaci dotčených subjektů, cíl návrhu právního předpisu, zhodnocení rizika, varianty řešení, vyhodnocení nákladů a přínosů varianty, návrh výsledného řešení a odůvodnění varianty přípravy legislativního návrhu. Závěrečné hodnocení RIA je budoucím podkladem pro obecnou část důvodové zprávy k právnímu předpisu. Údaje získané z analýzy RIA slouží jako podklad pro politické rozhodnutí o budoucí právní úpravě. RIA má ukázat, jakým způsobem bude taková úprava efektivně fungovat, a zda výsledkem změny bude legislativní řešení.

V legislativní praxi vyvolává RIA jisté obtíže, proto se stává, že její vyhotovení je obcházeno předkládáním legislativních návrhů prostřednictvím poslaneckých iniciativ, na které se zpracování RIA nevztahuje. A v případě, že RIA musí být vyhotovena, mívá se účinkem a je vnímána jako administrativní „zlo“, které se většinou vytváří současně s právní úpravou, tedy až v průběhu legislativního procesu a její úroveň je nedostatečná.³ Důkazem toho je skutečnost, že vyhotovitel v analýze často při definici problému odkazuje na úkol vytvořit novou právní úpravu na základě plánu legislativních prací, aniž by definoval a analyzoval problém vyskytující se v právní úpravě na základě skutkového a právního stavu. Problém právní úpravy musí být dostatečně definován a náležitě popsán věcným způsobem. Vyhotovitel uvede pouze, že je nutno odstranit nedostatky z praxe, ujednotit právní úpravu, sladit úpravu s jiným předpisem, apod. Za tímto účelem předkladatelé málo využívají statistická data, hodnotící zprávy, informace z konferencí, zpráv odborníků, vysokoškolských pedagogů. Často lze využívat různé zdroje a prameny na úrovni EU, tzv. Zelené knihy apod.⁴

Obecné zásady pro hodnocení dopadu regulace výslovně požadují věnovat zvláštní pozornost zamezení vytváření nové nadbytečné regulace. Smyslem je najít alternativní řešení než cestou legislativní změny právní úpravy. K tomu autor dodává, že nová právní úprava by neměla být učiněna, jestliže se vyskytne ojedinělý poruchový případ. Je nutné zvážit jiné regulativy než regulaci prostřednictvím normativního právního aktu. Je nutné pečlivě odůvodnit, zda definovaný problém vycházející ze společenských potřeb bude zapotřebí řešit úpravou legislativy. V tomto ohledu je vhodné porovnat vztah cíle regulace ke zvolené technice regulace, která nemá být nad rámec nutného. Proto se bere v úvahu cíl a nejvhodnější způsob jeho dosažení. S tím souvisí právě otázka, zda

² Především obsahuje název předpisu, identifikaci předkladatele, předpokládaný termín předložení vládě, příp. označení implementačních právních předpisů apod.

³ Například v roce 2013 Komise RIA při Úřadu vlády doporučila k dopracování 74 % závěrečných zpráv RIA.

⁴ Srov. Výroční zpráva Komise RIA za rok 2003 [online]. [cit. 24-06-2015]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/lrv/ria/aktualne/Vyrocní-zprava-Komise-RIA-za-rok-2013.pdf>

neexistuje jiná varianta řešení. Je důležité hledat nejprve varianty řešení, přičemž legislativní řešení regulace problému může být třeba až poslední z možností. Existují jiné regulativy např. morálka, náboženství apod. *J. Kyselá* poukazuje na aparát výkonné moci, který je schopen zvažovat důkladně i jiné alternativy, jelikož má širší instrumentarium, než má moc zákonodárná, a může tak právní vztahy usměrnit prostřednictvím správní praxe. Zvažováno má být, podle *J. Kyselý*, v této situaci také možné „nicnedělání“.⁵ Lze uzavřít, že místo vlády práva (rule of law) nastupuje vládnutí právem (rule by law), aniž by byly doceněny další možnosti ovlivňování společenských procesů nebo chování jednotlivců.⁶ V této souvislosti *U. Karpen* doporučuje, aby zákonodárce odolal pokušení zasáhnout a ponechal prostor soudní praxi nebo samotné aktivitě občanů, jelikož regulace zákonem je vždy zásahem do osobní svobody.⁷

Z pohledu autora je hlavním nedostatkem analýzy RIA nedostatečné vymezení variant řešení způsobu regulace a zhodnocení nákladů a přínosů u každé varianty. Varianty řešení by se měly vztahovat na jednotlivé instituty v nové právní úpravě nebo na skupiny institutů a nikoliv komplexně na celou právní úpravu. V praxi vyhotovitel ve velkém množství případů hodnotí varianty řešení ve vztahu k celé navržené právní úpravě, což má větší smysl i logiku. Zpracovávat a hodnotit varianty k jednotlivým institutům je časově a administrativně náročné. Zpravidla jsou navrhovány pouze dvě varianty. Nulová varianta je zachování současného stavu a další variantou je novela předpisu nebo nový právní předpis. Předkladatel by měl navrhnout co nejvíce variant. Vždy stojí za zvážení, zda je například nutná rozsáhlá novela nebo by účinně zafungoval nový právní předpis. V některých případech může být zvažováno, zda vložení nové právní úpravy (dosud v našem právní řádě neupravené) není vhodné upravit v nějakém stávajícím právním předpise, apod. Varianty musí zohlednit obsah věcného řešení, způsob implementace a vynucování.

Na vytyčené varianty navazuje identifikace a vyčíslení nákladů a přínosů u každé varianty. Při vyhodnocení nákladů a výnosů se provádí kvalitativní a kvantitativní analýzy. Metodika⁸ požaduje, aby předkladatel vždy vyjádřil náklady peněžně nebo alespoň číselně. To může být pro tvůrce analýzy problém. U některé připravované právní úpravy se může skutečně jevit problémem vyčíslení takové údaje. Někdy takové údaje nemá tvůrce ani v dispozici a za tímto účelem musí vytvořit rozsáhlou analýzu nebo složitým způsobem si data opatřit. Někdy uvedené údaje nemusí odpovídat realitě, a jelikož jsou obligatorně vyžadovány, musí je předkladatel opatřit. *D. Trmka* uvádí, že je vhodné se vyjadřovat v peněžních jednotkách a poukazuje na to, že existuje mnoho technik, jak

⁵ KYSELA, Jan. Výkonná moc. In GERLOCH, Aleš et al. *Teorie a praxe tvorby práva*. Praha: ASPI, 2008, s. 43.

⁶ KYSELA, Jan a WINTR, Jan. Rozsah a dynamika právní regulace. In: VEDRAL, Josef. et al. *Legislativní proces (teorie a praxe)*. Vyd. Praha: Ministerstvo vnitra, 2011, s. 51.

⁷ Citováno z KYSELA, Jan, op. cit. 2008, s. 44.

⁸ Obecné zásady pro hodnocení dopadů regulace.

získat takové peněžní údaje a zmiňuje např. techniku „*kolik byste byli ochotni zaplatit, kdyby...*“ a dále uvádí, že „*přínosem RIA není přesnost kalkulací, ale právě to, že nutí úředníky odpovědné za přípravu regulace zabývat se, jaký vliv bude tato regulace mít vliv v reálném světě, a vejít v kontakt s lidmi vně státní správy*“.⁹ S tímto argumentem nelze souhlasit. Pokud by přesnost kalkulací neodpovídala realitě, mohou úředníci realitu zkreslovat. Vyvstává tedy otázka, zda je nutné uvedené náklady vyčíslit, jestliže by stačila úvaha úředníka o vlivu regulace v reálném světě. Na to navazuje další fakt, že pokud předkladatel již na začátku uvažuje, že učiní novelu právního předpisu u nové právní úpravy, má tendence tuto skutečnost promítnout i do zpracování analýzy tak, aby uvedený záměr byl výsledkem vyhodnocení jako nejlepší varianta řešení.

RIA se vytváří pouze *ex ante*, a tedy podle metodiky, před legislativním řešením (v legislativní praxi až v průběhu legislativního procesu). Nastává otázka, zda je vhodné rovněž hodnocení *ex post*? Nebylo by vhodné přezkoumat také efektivitu učiněného legislativního opatření, které odstranilo původně definovaný problém? Vyhodnotit reálné náklady a výnosy, které skutečně vznikly a porovnat je s analýzou vytvořenou *ex ante*.¹⁰ Takový postup se jeví především jako nezbytný při zavedení právních úprav, které jsou reformní povahy a mají stěžejní vliv na chod společnosti a výkon práv a povinností subjektů.¹¹ J. Vedral poukazuje, že není správné přesouvat zhodnocení následků právní regulace na moc soudní, která je již tak přetížena¹² a navíc odkázaná na nahodilost podání návrhu k soudu na zrušení návrhu právního předpisu.¹³ Hodnocení *ex post* by mělo probíhat ve stejném duchu jako *ex ante*. To znamená provést a zhodnotit analýzu nákladů a zjistit, zda právní úprava vytvořená z analýzy RIA splňuje svůj účel a smysl, tedy zda vydefinované problémy odstranily nedostatky a bylo to ekonomicky výhodné natolik, že učiněné opatření převýšilo výnosy nad náklady a nedochází k nadměrné zátěži adresátů vyplývající z nové právní úpravy.

Nástroj hodnocení korupčních rizik – CIA

Povinnou náležitostí důvodových zpráv u vládních návrhů právních předpisů je, vedle závěrečné zprávy z analýzy hodnocení dopadů regulace RIA, nástroj na zhodnocení korupčních rizik, který byl začleněn do legislativních pravidel vlády v roce 2013 na základě strategie vlády v boji proti

⁹ TRNKA, Daniel. Zlepšování regulace v České republice. In GERLOCH, Aleš, KYSELA, Jan. (eds.). *Tvorba práva v České republice po vstupu do Evropské unie*. Praha: ASPI, 2007, s. 106.

¹⁰ GROSPÍČ, Jiří. Regulatorní a legislativní problémy ve světle hodnocení OECD a Evropské asociace pro legislativu. *Časopis Právník*. 2005, č. 9, s. 953.

¹¹ Například nový občanský zákoník.

¹² HOLLÄNDER, Pavel. Kolaps „soudcovského státu“: běží odpočítávání? In: HLOUŠEK, Vít, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.). *Dělba soudní moci v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 16.

¹³ VEDRAL, Josef. K příčinám nynějšího stavu právního řádu a k možnostem vlády při jeho (re)formování. In GERLOCH, Aleš, KYSELA, Jan. (eds.). *Tvorba práva v České republice po vstupu do Evropské unie*. Praha: ASPI, 2007, s. 96.

korupci.¹⁴ Hodnocení korupčních rizik tzv. *Corruption Impact Assesment* dále jen „CIA“ je preventivním nástrojem, jehož cílem je zvýšení efektivity boje s korupcí. Zaměřuje se na omezení nebo odstranění korupčního potenciálu u navrhovaných právních předpisů. Výsledkem je analýza přinášející rozbor korupčních rizik ukazující možná korupční úskalí navrhovaného právního předpisu. Zhodnocení CIA ukáže, zda navrhovaný předpis nevyvolává nebezpečí zvýšení korupce, neusnadňuje korupční jednání, nebo neznesnadňuje odhalení korupčního jednání.¹⁵ To znamená, že CIA analyzuje všechny aspekty navrhované právní úpravy, které mohou způsobit korupční jednání.

CIA se zpracovává u vládních legislativních materiálů na základě metodiky, která blíže upravuje postup zhodnocení korupčních rizik podle Legislativních pravidel vlády a vydaná Radou vlády pro koordinaci boje s korupcí.¹⁶ V analýze CIA se v úvodní části zkoumá, zda budoucí právní předpis neúměrně nerozšiřuje kompetence orgánů veřejné správy, zda orgány veřejné správy jsou schopné kontrolovat a vynuocovat nová opatření, dále se věnuje vymezení orgánů rozhodovat o právech a povinnostech, tzn. zda lze určit konkrétní osobu odpovědnou za jednotlivé rozhodnutí, zda je nastaveno fungování opravných prostředků a fungování kontrolních mechanismů, zejména odpovědnost konkrétního úředníka za dané rozhodnutí. V analýze musí být stanoven počet subjektů nebo stupňů, které v rámci orgánu o dané věci rozhodují, existence nebo neexistence možnosti identifikovat podklady na základě nich je možné rozhodovat podle navrženého předpisu. Právní předpis se rovněž zhodnotí z pohledu transparentnosti a otevřenosti dat, zejména jeho vliv na dostupnosti informací podle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů, na dostupnost zveřejňování údajů o problematice vyplývající z návrhu předpisu, možnosti zveřejňování informací způsobem umožňující dálkový přístup apod.

Práva a povinnosti upravené ve velké většině právních norem nesou korupční rizika a z důvodu administrativní zátěže při tvorbě předpisu není vhodné, aby každý právní předpis podléhal hodnocení CIA v plném rozsahu. CIA by měla být důsledně využívána především u tvorby zákonů a méně již u prováděcích předpisů zajišťujících technický charakter provedení zákona. Řešením je nejprve předem určit v plánu legislativních prací na příslušný kalendářní rok, u jakých připravovaných předpisů se CIA provede. Následně by bylo vhodné prostřednictvím několika základních otázek v tzv. kontrolním listě zjistit, zda u navrhovaného právního předpisu existuje

¹⁴ Srov. čl. 9 odst. 2 písm. i) Legislativních pravidel vlády.

¹⁵ Blíže Návrh metodiky hodnocení korupčních rizik vypracovaný Radou vlády pro koordinaci boje s korupcí vypracovaný na základě usnesení vlády ze dne 29. 2. 2012, č. 128.

¹⁶ Původní záměr bylo na základě usnesení vlády ze dne 29. 2. 2012, č. 128 začlenění metodiky hodnocení přímo do legislativního procesu. Usnesením vlády ze dne 14. 11. 2012, č. 820 byl tento úkol zrušen a zároveň byla novelizována Legislativní pravidla vlády o doplnění povinné náležitosti důvodové zprávy – zhodnocení korupčních rizik.

faktor rizika korupce. V případě, že z kontrolního listu s otázkami vyplyne alespoň jeden faktor identifikující riziko korupce, bylo by nutné provést důsledně analýzu CIA. Podobným způsobem se postupuje u posledního popsaného nástroje analyzující dopady na hospodářskou soutěž (viz níže).

CIA zpracovávaná v rámci legislativního procesu v České republice podle autora nesplňuje uvedený záměr. Současná analýze spíše popisuje situaci kontrolních mechanismů a procesních prostředků, tedy teoreticky se popíše průběh procesu, uvede možnost opravných prostředků, možnost dohledatelnosti osob odpovědných za rozhodnutí, možnost přístupu k informacím apod. Analýza CIA by měla spíše analyzovat v právním předpise příležitosti korupce páchané subjekty v souvislosti se správním řízením s častým a rozsáhlým správním uvážením nebo zkoumáním výjimek ze splnění povinností, získávání povolení k určité činnosti apod. Konkrétně je nutné vyhledat bariéry, přes které by bylo možné projít prostřednictvím korupce, zejména jde o bariéry přístupu k veřejným statkům a k veřejným výdajům, u výskytu šedé ekonomiky, možnosti čerpání dotací nebo finančních prostředků podle pravidel veřejné podpory. Důležité je zkoumat, jakým způsobem stanovené rigidní povinnosti zatíží adresáty norem, kteří se budou snažit uvedenou povinnost obejít a zda takovým způsobem obcházení nebude korupční jednání. V takovém případě je nutné zajistit, aby navržený předpis umožnil spuštění nějakého kontrolního mechanismu nebo zajistil transparentní výkon práv a povinností. Jestliže dojde k výskytu možnosti vzniku korupce, je nutné nalézt řešení, které eliminuje či snižuje korupční riziko. Smyslem je navrhnout takové mechanismy, které odstraní, omezí nebo předchází korupčním rizikům. Právě analýza CIA by měla výše uvedené obsahovat a měla by být prováděna jako část RIA.

Nástroj hodnocení dopadů regulace na rovnost mužů a žen – GIA

Hodnocení dopadů na rovnost mužů a žen tzv. *Gender impact assessment*, dále jen „GIA“, se v legislativním procesu objevuje od roku 2010 při hodnocení dopadů navrhované právní úpravy, kdy toto hodnocení se provádí stručně v rámci obecné části důvodové zprávy.¹⁷ Změnou v Legislativních pravidlech vlády v roce 2012¹⁸ bylo hodnocení nahrazeno zhodnocením současného stavu a dopadů navrhovaného řešení ve vztahu k zákazu diskriminace. Mezi GIA a zákazem diskriminace existuje rozdíl, proto je v současné době zpracovávána nová metodika, prostřednictvím které se bude provádět opět hodnocení dopadů na rovnost mužů a žen a nikoliv jen dopady na zákaz diskriminace. Dopady na rovnost žen a mužů mohou být mnohem širší než

¹⁷ Usnesení vlády č. 36 ze dne 11. 1. 2010.

¹⁸ Usnesení vlády č. 820 ze dne 14. 11. 2012.

pouze ve vztahu k diskriminaci. I při rozdílných dopadech na ženy a muže, kdy jedno z pohlaví může být znevýhodněno, nemusí docházet k diskriminaci (např. nastavení určitých standardů v dopravě může znevýhodňovat rodiče s kočárky, tedy převážně matky, byť se nejedná o diskriminaci dle právního řádu ČR).¹⁹

Budoucí metodika by měla obsahovat návod k vypracování analýzy, přičemž zhodnocení vysvětlí příčiny případných rozdílů, očekávaných dopadů nebo očekávaného vývoje, s využitím statistických a jiných údajů členěných na muže a ženy, jsou-li tyto údaje k dispozici.

Nástroj hodnocení dopadů regulace na hospodářskou soutěž – CAT

V roce 2009 přijala Rada OECD doporučení, aby vlády členských zemí posoudily veřejné politiky, které nepřiměřeně omezují hospodářskou soutěž a vytvořili institucionální mechanismy pro provádění těchto opatření.²⁰ Jedním z těchto opatření je metodika pro identifikaci zbytečných regulačních omezení ve vztahu hospodářské soutěži tzv. *The Competition Assessment Toolkit*, dále jen „CAT“. Metodika CAT se používá nejen jako politický nástroj celkového hodnocení pro ekonomiku jako celek nebo pro specifická odvětví za účelem rozvoje a přezkumu veřejných politik státu, ale rovněž v souvislosti s legislativním procesem při posuzování dopadů regulace u připravovaných právních předpisů nebo jejich novel.

V legislativním procesu přípravy právního předpisu není v současné době CAT v České republice využíván, ačkoli jeho aplikace se jeví jako nezbytná. Určitý náznak užití tohoto nástroje lze vyzorovat u implementace práva EU, prováděné na základě metodických pokynů schválených usnesením vlády.²¹ V těchto pokynech je uvedena stěžejní zásada týkající se odstranění rozporů s pravidly hospodářské soutěže. Při implementaci práva EU se odstraňují rozpory s pravidly vnitřního trhu, zejména odstranění diskriminace v souvislosti s volným pohybem osob, zboží, služeb a kapitálu a odstranění s pravidly hospodářské soutěže.²² Gestor připravující novou právní úpravu je povinen zohlednit uvedenou zásadu v legislativním procesu.

¹⁹ Přípravovaný materiál: Podnět Rady vlády pro rovné příležitosti žen a mužů ke sjednocení způsobu hodnocení dopadů na rovnost žen a mužů v Jednacím řádu vlády, Legislativních pravidlech vlády, Obecných zásadách pro hodnocení dopadů regulace (RIA) a ke sběru statistických dat členěných dle pohlaví. Úřad vlády ČR - Ministr a předseda Legislativní rady vlády. Elektronická knihovna vlády. Neveřejná část.

²⁰ Rozhodnutí Rady OECD ze dne 22. 10. 2009, C (2009)130. Recommendation of the Council on Competition Assessment.

²¹ Metodické pokyny schválené usnesením vlády dne 12. 10. 2005, č. 1304 (dále jen „Metodický pokyn“).

²² Čl. 19 Metodických pokynů.

Příkladem využití CAT v legislativním procesu v podmínkách ČR by mohla být například novela zákona o spotřebních daních²³, která stanovuje distributorovi pohonných hmot povinnost složit kauci. Prostřednictvím této navrhované právní regulace může docházet k narušení soutěžního prostředí tím, že složení kauce může představovat určitou bariéru vstupu na trh. Takové zavedení může mít dopad na spotřebitele.

Tento nástroj má široký dosah na fungování ekonomiky, jelikož zjišťuje existenci bariér na trhu a s tím související fungování podnikatelského prostředí, růstu produktivity, zaměstnanosti a podpory investic. Zdravá konkurence je klíčovým faktorem pro růst produktivity a technologického pokroku. Vládní politika a právní regulace může oslabit konkurenci a vstup dalších soutěžitelů na trh. Omezení vstupu na trh představuje bariéru, která ztíží, nebo znemožní fungování např. menším podnikatelům na trhu a je principiálně pro hospodářskou soutěž negativní. Zavedení bariér vstupu na trhu obecně může ve svém důsledku vést až k oligopolizaci trhu. Takový trh je poté náchylnější k utajeným jednáním (koluzím), což může mít negativní dopad jak na spotřebitele, tak na vývoj celého odvětví. Trh s menším počtem soutěžitelů navíc může být méně alokačně i výrobně efektivní.²⁴

CAT je nástrojem, který má zjistit, zda nedochází vlivem regulace k omezení hospodářské soutěže a zároveň napomáhá najít alternativní způsob, jak dosáhnout stejného cíle s minimálním narušením hospodářské soutěže. CAT by měl být využíván při hodnocení dopadů regulace k hospodářské soutěži. Analýza by měla být prováděna u těch právních předpisů, kde dochází k bránění hospodářské soutěže zejména určováním cen, kvalitou, omezením reklamy, zvýhodněním některého soutěžitele apod.

Metoda CAT vychází z odpovědí souboru čtyř stěžejních otázek na kontrolním seznamu tzv. *Competition Checklist*, které ukáží, zda navrhovaná právní úprava má potenciál narušit hospodářskou soutěž. První okruh otázek se zaměřuje na to, zda navrhovaná právní úprava omezuje počet nebo rozsah dodavatelů. K tomu dochází v případech, kdy jsou udělována výlučná práva nebo omezení schopnosti dodavatele k poskytnutí zboží nebo služby, vytváření licencí nebo povolení jako zákonného požadavku provádění specifické činnosti, nebo u výrazného zvýšení nákladů na vstupy nebo výstupy dodavatele. Druhý okruh se týká omezení schopnosti dodavatelů konkurovat zejména zákonným nastavením ceny daného zboží nebo služby, nebo stanovením normy pro kvalitu

²³ Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 353/2003 Sb., o spotřebních daních, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony v oblasti pohonných hmot a biopaliv projednaný vládou dne 25.2.2015, č.j. OVA 99/15. Konkrétně novela zákona č. 311/2006 Sb., o pohonných hmotách a čerpacích stanicích pohonných hmot a o změně některých souvisejících zákonů ustanovení § 6i, které zní: „Distributor pohonných hmot je povinen poskytnout kauci ve výši 20 000 000 Kč.“

²⁴ Stanovisko Úřadu pro ochranu hospodářské soutěže k novele zákona o spotřebních daních.

výrobků, které poskytují výhodu některým dodavatelům nad ostatními apod. Třetí sada otázek se zabývá možným snížením motivace dodavatelů soutěžit způsobem, že budou povinni zveřejňovat své výstupy, ceny, náklady apod. Poslední typ otázek se zaměřuje na omezování spotřebitelů, zejména v rozhodování od koho zboží nebo službu koupí, snížením mobility spotřebitelů u dodavatelů zvýšením nákladů v důsledku změny dodavatele.²⁵

V Mexiku musí každý sekundární právní předpis přezkoumat mexický soutěžní úřad s potenciálními dopady na soutěž. V Koreji je soutěžní úřad zodpovědný za kontrolu vybraných nových předpisů. Maďarský soutěžní úřad je přímo povinen předložit své připomínky k novým právním předpisům. V jiných zemích je povinná alespoň konzultace se soutěžním úřadem u těch právních předpisů, které by mohl zakládat významný potenciál narušení soutěže.²⁶

U většiny předpisů posouzení CAT nebude potřeba, ale v některých případech mohou indikátory otázek naznačit, aby byla provedena důslednější analýza. Pokud se totiž ukáže, že *Competition Checklist* zodpoví kladně alespoň na jednu sadu otázek na konkrétní ustanovení navrhované právní úpravy. Toto ustanovení podléhá bližší analýze, která se snaží nalézt alternativu snižující riziko protisoutěžního omezení. Jestliže se to nepodaří, je nutné vymezit oba veřejné zájmy, kde na jedné straně bude zájem na fungující soutěži a na druhé straně prosazovaný veřejný zájem uvedený v navrhovaném ustanovení (např. zamezení daňového úniku) a oba veřejné zájmy porovnat a učinit kalkulaci nákladů a výnosů. To by mělo ukázat, zda přijetí navrhovaného opatření je výhodnější než zamezení volného vstupu na trh a fungující hospodářské soutěži. Ve Velké Británii je CAT povinnou součástí zprávy RIA od roku 2002 a Evropská komise jej využívá od roku 2005.

V případě uvedeném shora týkající se zavedení kaucí na pohonné hmoty platí, jestliže je dané pravidlo objektivně zdůvodnitelné jiným veřejným zájmem, například zamezením daňovým únikům, je na místě odborná kalkulace, jež by dostatečně ilustrovala vybalancování zájmu na volném vstupu na trh (zájem na fungující soutěži) a zájmu na předcházení škodám, například daňovým únikům. Neboť obecně platí, že pravidla uplatněná na trhu, jdoucí proti hospodářské soutěži, musejí být: a) jediným možným způsobem jak chránit jiný veřejný zájem, a b) musí být uplatněna pouze v míře nutné k zajištění onoho jiného veřejného zájmu, nikoli v míře vyšší.²⁷

²⁵ Srov. Competition assessment toolkit – Guidance [online]. OECD [18. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/daf/competition/45544507.pdf>

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Připomínka Úřadu pro ochranu hospodářské soutěže uplatněná v rámci mezirezortního připomínkového řízení k novele zákona o spotřebních daních.

Závěrem této kapitoly je vhodné dodat, že zavedení tohoto nástroje do legislativního procesu se jeví jako nezbytností za účelem ochrany hospodářské soutěže na trhu výrobků a služeb proti jejímu vyloučení, omezení, jinému narušení nebo ohrožení a zároveň na ochranu spotřebitele.²⁸

Závěr

Uvedené nástroje RIA a CIA slouží pro přípravu vládních legislativních materiálů. V budoucnu nejspíš přibude i další nástroj GIA. Tyto nástroje nepokrývají zcela veškerou tvorbu legislativy, jelikož absentují u zákonodárné iniciativy, a to konkrétně u poslaneckých návrhů. V některých případech dochází k tomu, že navržený legislativní materiál předložený vládou je v Poslanecké sněmovně přetvořen natolik, že význam RIA a CIA ztrácí smysl. Uvedené nástroje nesmí legislativní proces zatěžovat a narážet na legitimní požadavky hospodárnosti a efektivity státní správy a na zvyšování byrokratické zátěže. Prováděné analýzy prostřednictvím nástrojů nesmějí být vnímány jako administrativně složité a odborně náročné natolik, aby očekávaný výsledek neodpovídal vynaloženému administrativnímu úsilí tvorby analýzy. K tomu, aby se nástroje CIA, GIA a CAT staly nedílnou součástí legislativního procesu v České republice, je otázkou dlouholetého procesu, osvěty, vzdělávání apod. Je otázkou, zda legislativní proces těmito nástroji nadále zatěžovat a zda není vhodné najít jiné alternativy nebo proces vytváření těchto analýz zjednodušit. Například u CIA by bylo řešením zavést zákon o lobbingu. Jiné řešení poskytuje nástroj CAT, které poukazuje na zodpovězení čtyř základních otázek a v případě negativní odpovědi alespoň u jedné z otázek je možné provést hlubší analýzu. Právě nástroj CAT absentuje v legislativním procesu v podmínkách ČR a bylo by vhodné, aby tento důležitý nástroj byl náležitě využíván. Závěrem lze dodat, že uvedené nástroje mají své opodstatnění a přinášejí užitek k dobré tvorbě práva a naplnění principu demokratického právního státu.

Zdroje

publikace

HOLLÄNDER, Pavel. Kolaps „soudcovského státu“: běží odpočítávání? In: HLOUŠEK, Vít, ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.). *Dělna soudní moci v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, 292 s. ISBN 80-210-3318-5.

KYSELA, Jan. Výkonná moc. In: GERLOCH, Aleš et al. *Teorie a praxe tvorby práva*. Praha: ASPI, 2008, 422 s. ISBN 978-80-7357-362-1.

²⁸ Srov. ust. § 1 zákona č. 143/2001 Sb., o ochraně hospodářské soutěže a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

KYSELA, Jan a WINTR, Jan. Rozsah a dynamika právní regulace. In: VEDRAL, Josef. et al. *Legislativní proces (teorie a praxe)*. Vyd. Praha: Ministerstvo vnitra, 2011, 547 s. ISBN 978-80-7312-074-0.

TRNKA, Daniel. Zlepšování regulace v České republice. In GERLOCH, Aleš, KYSELA, Jan (eds.). *Tvorba práva v České republice po vstupu do Evropské unie*. Praha: ASPI, 2007, 387 s. ISBN 978-80-7357-287-7.

VEDRAL, Josef. K příčinám nynějšího stavu právního řádu a k možnostem vlády při jeho (re)formování. In GERLOCH, Aleš, KYSELA, Jan (eds.). *Tvorba práva v České republice po vstupu do Evropské unie*. Praha: ASPI, 2007, 387 s. ISBN 978-80-7357-287-7.

Časopisecká díla

GROSPÍČ, Jiří. Regulatorní a legislativní problémy ve světle hodnocení OECD a Evropské asociace pro legislativu. *Právník*. 2005, č. 9, s. 953.

Ostatní

Rozhodnutí Rady OECD ze dne 22. 10. 2009, C (2009)130. Recommendation of the Council on Competition Assessment.

Competition assessment toolkit – Guidance [online]. *OECD* [18. 5. 2015]. Dostupné z:

<<http://www.oecd.org/daf/competition/45544507.pdf>>.

Srov. Výroční zpráva Komise RIA za rok 2003 [online]. [cit. 24-06-2015]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/lrv/ria/aktualne/Vyrocnizprava-Komise-RIA-za-rok-2013.pdf>

Metodické pokyny k implementaci práva EU schválené usnesením vlády č. 1304 ze dne 12. 10. 2005.

Obecné zásady pro hodnocení dopadů regulace schválené usnesením vlády č. 922 ze dne 14. 12. 2011.

257125@mail.muni.cz

**Rozpočtové zákonodarstvo v rozhodnutiach nemeckého spolkového
ústavného súdu a ústavných súdov spolkových krajín**

Mgr. Dominik Baco

Univerzita v Ljubljane, Právnická fakulta, Slovinsko

ABSTRAKT

Príspevok vychádza z tézy, že rozpočtové zákony, tak ako aj iné zákony, podliehajú kontrole s ústavnými normami. Autor vo svojom príspevku analyzuje niektoré z rozhodnutí nemeckého spolkového ústavného súdu a ústavných súdov jednotlivých spolkových krajín, ktoré sa zaoberali posúdením ústavnosti rozpočtových zákonov. V závere príspevku autor upozorňuje na niektoré teoretické i praktické nedostatky konceptu rozpočtového zákonodarstva i jeho ústavnej kontroly a predstavuje iné možné teoretické a praktické východiská.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Spolkový ústavný súd; rozpočet; úver; verejný dlh

ABSTRACT

The article focuses on the thesis according to which the budget law is subject to constitutional review as well as any other law. The author is analysing some of those decisions of German federal and state constitutional courts concerning the constitutionality of budget laws. In the conclusion of this article, the author calls attention to some theoretical and practical deficiencies of the budget law concept and its constitutional control. Afterwards, some alternative theoretical and practical views are presented.

KEYWORDS

German Federal Constitution Court; budget law; loan; state debt

Prvým východiskovým fenoménom nášho príspevku je fenomén rozpočtového zákonodarstva. Klasik idey parlamentarizmu Baxa pripúšťa, že pokiaľ ide o zákon, ktorým sa schvaľuje štátny

rozpočet, nejde o zákon po obsahovej, ale len po formálnej stránke.¹ Ak totiž s pojmom zákon stotožňujeme najmä generálne a abstraktné právne normy,² zákon o štátnom rozpočte úplne rezignuje na svoju generálnosť a pri svojej limitovanej abstraktnosti, obmedzenej spravidla na najbližší rok, do popredia vystupuje najmä to, že ide o akt parlamentu. Na zvýraznenie autorstva parlamentu sa však v politickej aj právnej vede zdá sa udomácnilo používanie pojmu zákon, aby ani akt, ktorý nie je zákonom čo do obsahu, neprišiel o svoje spojenie s parlamentom. V zmysle určitej myšlienkovkej skratky prítomnej v politickej aj v právnej vede je zákon tým najvyšším prejavom moci v štáte, a pokiaľ sa parlament považuje za nositeľa moci, činnosť parlamentu by mala mať formu zákona. Pravda, politická idea parlamentarizmu sa s ťažiskovou ideou právnej vedy týkajúcou sa zákonodarstva prekrýva, ale nestotožňuje.

Druhým východiskovým fenoménom nášho príspevku je myšlienka ústavnej kontroly zákonov, rozvinutá najprv v decentralizovanej podobe u Hamiltona v 78. liste federalistov³ či neskôr v centralizovanej podobe u Kelsena⁴. V našom príspevku sa pozrieme na niektoré črty prítomné v ústavnom prieskume zákonov o štátnom rozpočte, a to najprv na príklade dvoch nemeckých spolkových krajín a napokon i na príklade nemeckého spolkového ústavného súdu.

1 Rozpočtový optimizmus a rozpočtový realizmus

Nemeckú ústavnú úpravu rozpočtového zákonodarstva, tzv. finančnú ústavu, či už na spolkovej úrovni alebo na úrovni niektorých spolkových krajín možno pritom všeobecne označiť za **rozpočtovo optimistickú**, a to pre kritériá výnimočnosti a viazanosti, za ktorých splnenia vôbec možno prijať úver na krytie rozpočtového deficitu.

Naproti tomu, na úrovni Európskej únie sú tzv. maastrichtské kritériá prejavom **rozpočtového realizmu**. Realisticky sa v nich totiž predpokladá existencia rozpočtového deficitu, z ktorého potom nepriamo vyplýva aj možnosť prijať štátny úver na jeho krytie. Prínos maastrichtských kritérií však spočíval v tom, že rozpočtový deficit nemohol prekročiť 3 % hrubého domáceho produktu.⁵ Na tomto mieste treba tiež povedať, že jedným z maastrichtských kritérií je aj obmedzenie výšky verejného dlhu na 60 % hrubého domáceho produktu, pričom toto kritérium

¹ BAXA, Bohumil. *Parlament a parlamentarism. Díl I. Parlament; jeho vývoj, složení a funkce*. Praha: Nakladatel Jan Košata, 1924. s. 197.

² PAVČNIK, Marijan. *Die Rechtsnorm*. In: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 1997, roč. 83, č. 4. s. 472.

³ HAMILTON, A., MADISON, J., JAY, J. *Listy federalistov*. Bratislava: Kalligram, 2002. s. 574.

⁴ KELSEN, Hans. *General Theory of Law and State*. Harvard University Press: Cambridge. 1945, s. 268.

⁵ Protokol č. 13 o kritériách konvergence k Zmluve o fungovaní Európskej únie [online]. [cit 05-06-2015]. Dostupné na: http://europa.eu/pol/pdf/consolidated-treaties_sk.pdf

má taktiež dôsledok na možnosti štátu prijať úver: akési sprísnenie práve tohto kritéria už na 50% tvorí aj obsah slovenského ústavného zákona o rozpočtovej zodpovednosti.⁶

Rozpočtový optimizmus nemeckej ústavnej úpravy, či už na spolkovej úrovni alebo na úrovni jednotlivých spolkových krajín spočíval v požiadavke jedného formálneho a dvoch materiálnych kritérií, za ktorých splnenia môže štát prijať úver. Konkrétne, základný zákon už v čase svojho prijatia v roku 1949 v prvej vete čl. 115 obsahoval formálne kritérium, v zmysle ktorého prijatie úveru musí byť schválené zákonom. Dvomi materiálnymi kritériami boli podľa tohto ustanovenia výnimočnosť okolností, za ktorých možno prijať úver a viazanosť úveru na krytie investičných výdavkov.⁷

Prvou spolkovou krajinou, v ktorej rozpočtový zákon čelil ústavnému prieskumu, bolo Sársko. Išlo o prieskum rozpočtového zákona z roku 1967 a rozhodnutie z júla 1969. Druhou spolkovou krajinou bol Hamburg. Išlo o prieskum rozpočtového zákona z roku 1983 a rozhodnutie z mája 1984. Rekordérom v oneskorení bol však Spolkový ústavný súd, ktorý o rozpočtovom zákone z roku 1981 rozhodol v roku 1989, hoci ústavná sťažnosť bola parlamentnou menšinou podaná v septembri 1982.⁸

Pre všetky uvedené rozhodnutia platilo, že ústavné súdy v nich síce konštatovali prípustnosť návrhov na vykonanie abstraktnej kontroly ústavnosti, v konečnom dôsledku sa však vyslovili v prospech ústavnosti rozpočtových zákonov. Ústavné súdy sa totiž nepúšťali do náročného výkladu špecifických pojmov finančnej ústavy, akými boli kritéria výnimočnosti a viazanosti na investície a konštatovali, že právomoc v oblasti rozpočtového zákonodarstva je záležitosťou parlamentov.⁹

2. Rozhodnutia ústavných súdov spolkových krajín

Po zjednotení Nemecka sa množstvo konaní prieskume rozpočtových zákonov na úrovni spolkových krajín znásobilo. V nasledovnom prehľade sú uvedené jednotlivé spolkové krajiny spolu s rokmi, v ktorých boli vynesené rozhodnutia ústavných súdov: Porýnie – Falcko (1996), Dolné Sasko (1997) Berlín (2003), Severné Porýnie – Vestfálsko (2003), Hessensko (2005), Meklenbursko-Predné Pomoransko (dve rozhodnutia z toho istého dňa z roku 2005) a napokon opäť Severné Porýnie – Vestfálsko (2007).¹⁰

⁶ Čl. 5 ods. 1 ústavného zákona č. 493/2011 Z. z. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [29-05-2015].

⁷ Prvá veta čl. 115 základného zákona, s jedným formálnym a dvoma materiálnymi kritériami znela po nemecky nasledovne: „*In Wege des Kredites dürfen Geldmittel nur bei außerordentlichem Bedarf und in der Regel nur für Ausgaben zu verbenden Zwecken und nur auf Grund eines Bundesgesetzes beschafft werden*“.

⁸ NEIDHARDT, Hilde. *Staatsverschuldung und Verfassung. Geltungsanspruch, Kontrolle und Reform staatlicher Verschuldungsgrenzen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010. s. 49.

⁹ *Ibid.* s. 54.

¹⁰ *Ibid.* s. 75-76.

Za pozornost pritom stoja najmä obe rozhodnutia zo Severného Porýnia – Vestfálska, nakoľko sa v nich vyslovil nesúlad s ustanoveniami finančnej ústavy. Zaujímavo si však počínal aj ústavný súd Meklenburska-Predného Pomoranska, ktorý v jednom prípade vyslovil nesúlad rozpočtového zákona s ustanoveniami finančnej ústavy a v druhom prípade mu postačovalo vysloviť nesúlad rozpočtového zákona z formálnych dôvodov, keďže v procese prijímania rozpočtového zákona boli porušené ustanovenia ústavy týkajúce sa legislatívneho procesu.

2.1 Rozhodnutia ústavného súdu spolkovej krajiny Severné Porýnie-Vestfálsko

V Severnom Porýní-Vestfálsku došlo dvakrát (v rokoch 2003 a 2007) k tomu, že krajský ústavný súd vyslovil nesúlad rozpočtového zákona s krajskou ústavou. Keďže porušené boli materiálne ustanovené kritériá finančnej ústavy, pozrieme sa na myšlienkový postup krajského ústavného súdu v odôvodneniach uvedených rozhodnutí. Predmetným ustanovením krajskej ústavy, ktorý obsahoval formálne kritérium aj materiálne kritériá výnimočnosti a viazanosti na investície bol čl. 83 druhá veta.¹¹

V rozhodnutí z roku 2003 išlo o posúdenie ústavnosti prijatia úveru v rozpočtových zákonoch na roky 2001 a 2002. V predmetnom rozhodnutí krajský ústavný súd vyslovil nesúlad preskúmaného zákona pre porušenie kritéria viazanosti úveru na výšku investícií.¹² V rozhodnutí z roku 2007 išlo o posúdenie ústavnosti prijatia úveru v rozpočtovom zákone na roky 2004 a 2005. Dôvodom na vyslovenie protiústavnosti bolo aj tentoraz prekročenie výšky prijatého úveru pre nedodržanie kritéria jeho viazanosti na výšku investícií.¹³

2.2 Rozhodnutia ústavného súdu spolkovej krajiny Meklenbursko-Predné Pomoransko

Krajský ústavný súd v Meklenbursku-Prednom Pomoransku v roku 2005 vyslovil nesúlad rozpočtového zákona s ústavou pre nedodržanie materiálnych kritérií finančnej ústavy. V ďalšom rozhodnutí z toho istého dňa krajský ústavný súd vyslovil nesúlad rozpočtového zákona s ústavou pre nedodržanie formálnych ustanovení ústavy o procese prijímania zákonov.

¹¹ Ústava spolkovej krajiny Severné Porýnie – Vestfálsko [online]. [cit. 07-06-2015]. Dostupné na: https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=2320020927105939563

¹² Rozhodnutie Verfassunggerichtshof für das Land Nordrhein-Westfalen, Nemecko z 2. septembra 2003, č. VerfGH 6/02 [online]. [cit. 07-06-2015]. Dostupné na: <http://www.vgh.nrw.de/entscheidungen/2003/index.php>

¹³ Rozhodnutie Verfassunggerichtshof für das Land Nordrhein-Westfalen, Nemecko z 24. apríla 2007, č. VerfGH 9/06 [online]. [cit. 07-06-2015]. Dostupné na: <http://www.vgh.nrw.de/entscheidungen/2007/index.php>

V rozhodnutí z roku 2005 vyslovil krajinový ústavný súd v Meklenbursku-Prednom Pomoransku nesúlady zákona, ktorým sa po druhý krát menil rozpočet na rok 2003 s čl. 65 ods. 2 krajinovej ústavy,¹⁴ a to pre nedodržanie kritéria viazanosti výšky úveru na výšku investícií.¹⁵ V tomto rozhodnutí však krajinový ústavný súd zároveň musel skonštatovať, že protiústavnosť zákonov nemá vplyv na práva a povinnosti, ktoré vznikli na základe ústavne nekonformného ustanovenia zákona.¹⁶

Vo svojom druhom rozhodnutí z toho istého dňa vyslovil krajinový ústavný súd protiústavnosť zákona o rozpočte na roky 2004 a 2005.¹⁷ Dôvody nesúlady však tentoraz nebolo potrebné hľadať vo finančných ustanoveniach krajinovej ústavy, ale v ustanoveniach o legislatívnom procese. Podľa čl. 55 ods. 2 krajinovej ústavy majú totiž byť krajinové zákony prerokované v dvoch čítaniach.¹⁸ Náhle pozmeňovacie návrhy, bez ich riadneho odôvodnenia tak krajinový ústavný súd považoval za porušenie uvedeného ustanovenia krajinovej ústavy.

3 Rozhodnutie spolkového ústavného súdu

Aj spolkový ústavný súd sa znova zaoberal prieskumom rozpočtového zákona s ústavou. Väčšina druhého senátu sa vyslovila za to, že zákon o štátnom rozpočte je v súlade so základným zákonom. V odôvodnení svojho rozsudku totiž väčšina druhého senátu vyzvala poslanecký zbor na zmenu príslušných ustanovení spolkovej „finančnej ústavy“, teda tých ustanovení základného zákona, ktoré sa zaoberajú rozpočtovým právom.¹⁹ Nemecká právna teória používa pre takéto typy rozhodnutí pojem „Appelentscheidung“.²⁰ Vo svojich odlišných stanoviskách sa sudca Landau pokúsil o interpretáciu pojmu investícií a sudcovia Di Fabio a Melinghoff sa pokúsili o interpretáciu pojmu hospodárskej rovnováhy.

¹⁴ Ústava spolkovej krajiny Meklenbursko-Predné Pomoransko [online]. Dostupné na:

https://www.landtag-mv.de/fileadmin/media/Dokumente/Druckerzeugnisse/LT_Verfassung_01-2012.pdf

¹⁵ Rozhodnutie Landesverfassungsgericht Mecklenburg-Vorpommern, Nemecko, zo dňa 7.7.2005, č. LVerfG 7/04 [online]. [cit. 07-06-2015]. Dostupné na: <http://www.landesverfassungsgericht-mv.de/presse/aktuelle/download/LVFG7-04.pdf>

¹⁶ Ibid. s. 24.

¹⁷ Rozhodnutie Landesverfassungsgericht Mecklenburg-Vorpommern, Nemecko, zo dňa 7.7.2005, č. LVerfG 8/04 [online]. [cit. 07-06-2015]. Dostupné na: <http://www.landesverfassungsgericht-mv.de/presse/aktuelle/download/LVFG8-04.pdf>

¹⁸ Ústava spolkovej krajiny Meklenbursko-Predné Pomoransko [online]. [cit. 07-06-2015]. Dostupné na: https://www.landtag-mv.de/fileadmin/media/Dokumente/Druckerzeugnisse/LT_Verfassung_01-2012.pdf

¹⁹ Rozhodnutie Bundesverfassungsgericht, Nemecko, zo dňa 9. júla 2007, č. 2BvF 1/04 [online], body odôvodnenia 142-143. [cit. 07-06-2015]. Dostupné na: http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2007/07/fs20070709_2bvff000104.html

²⁰ NEIDHARDT, Hilde. *Staatsverschuldung und Verfassung. Geltungsanspruch, Kontrolle und Reform staatlicher Verschuldungsgrenzen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010. s. 177.

Spolkový zákonodárca k zmene finančnej ústavy pristúpil a nové ustanovenia sa prvý raz uplatnia v rozpočtovom roku 2020. Nová finančná ústava síce deklaruje výnimočnosť prijatia úveru, a teda hlási sa k rozpočtovému optimizmu. Došlo však k precizovaniu pojmov, do ktorých výkladu sa spolkový ústavný súd nepúšťal pre možný zásah do kompetencie parlamentu. Novou pojmovou inšpiráciou sa stala švajčiarska právna úprava, vnášajúca do rozpočtových záležitostí prvok tzv. vyrovnávacieho konta.²¹ Spolkový zákonodárca sa pritom musel vyrovnat' aj s charakterom Nemecka ako federálneho štátu. Len málo zmenená však zostala procedúra ústavného prieskumu rozpočtových zákonov. V zostávajúcich častiach príspevku predstavujeme nedostatky procedúry ústavného prieskumu ako aj námety na zmenu.

4 Nedostatky ústavného prieskumu zákonov o rozpočte

K nedostatkom ústavného prieskumu rozpočtových zákonov v podmienkach nemeckého ústavného vzoru bez pochyb patrí to, že iniciatíva takéhoto konania je záležitosťou parlamentnej menšiny a teda súčasťou politického boja. Navyše, parlamentná menšina môže v ďalšom období stratiť záujem na konaní pred ústavným súdom a môže tak vziať svoj návrh späť.²² Čo je však vo všeobecnosti na úrovni ústavy demokratické, je v podmienkach ústavy reprezentatívnej demokracie zároveň aj politické.

Na strane samotného arbitra je nedostatkom prieskumu rozpočtových zákonov narušenie zásad deľby moci v štáte, ako aj nedemokratická povaha ústavného súdu. Spolkový ústavný súd sa pri rešpektovaní demokratickej legitimacy parlamentov vzmohol len na zdôrazňovanie dôležitosti odôvodnení rozpočtových zákonov.²³ Samostatným problémom na strane ústavného súdu je aj určitá neaktuálnosť rozhodnutia o nesúlade s ústavou, spojená s neefektívnosťou takého rozhodnutia.²⁴ V konečnom dôsledku tak nie je rozdiel medzi opatrnosťou spolkového ústavného súdu a odvážnosťou ústavných súdov spolkových krajín.

5 Námety na zmenu ústavného prieskumu zákonov o rozpočte

Inšpiráciu pre hľadanie východísk z neefektívnej povahy súdneho prieskumu rozpočtových zákonov sme našli v praxi nemeckých ústavných súdov, ktoré prizývali ako znalcov do konaní

²¹ NEIDHARDT, Hilde. *Staatsverschuldung und Verfassung. Geltungsanspruch, Kontrolle und Reform staatlicher Verschuldungsgrenzen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010. s. 286 a 358.

²² Ibid. s. 141-142.

²³ Ibid. s. 124.

²⁴ Ibid. s. 151-169.

predsedov najvyšších kontrolných úradov.²⁵ Prax nemeckých ústavných súdov na spolkovej aj krajinskej úrovni sme potom spojili s teoretickými východiskami o povahe súdneho konania, ktoré vo svojom diele precízne spracoval Macur.

V Macurovom diele sa možno stretnúť s polemickými úvahami nad Merklovým formalistickým rozlišovaním medzi súdnictvom a správou. Merkl síce za zásadný rozdiel medzi orgánmi správy a súdnictva považuje závislosť správnych orgánov na jednej strane a nezávislosť súdov na druhej strane. To, v ktorej veci však bude na konanie príslušný súd a v ktorej správny orgán však v konečnom dôsledku Merkl prenecháva pozitívnej právnej úprave.²⁶ Macur kritizuje to, že Merkl nevidí podstatu rozdielu medzi správou a súdnictvom v tom, že súdny proces je procesom, na ktorom sa zúčastňujú tri subjekty a správny proces je procesom, na ktorom sa zúčastňujú dva subjekty: „*Základním a typickým modelem procesněprávních vztahů v soudním řízení je tedy vztah „trojuhelníkový“, trojstranný, který obsahuje jak mocenskou, vertikální složku, tak složku horizontální, vyjádřenou vztahem vzájemně si rovných sporných stran.*“²⁷

Macur sa venoval výhradne civilnému právu procesnému, a tak sa jeho charakteristika súdneho konania vzťahuje najmä na civilný proces, s určitým presahom do správneho súdnictva. Domnievame sa však, že jeho charakteristiku súdneho konania ako činnosti, na ktorej sa podieľajú tri subjekty, možno univerzálne vzťahovať na charakteristiku akéhokoľvek súdneho konania, teda aj toho trestného a ústavného.

Upriameme však pozornosť na to, že samotnému súdnemu konaniu predchádza fáza zhromažďovania dôkazov, či prípadne aj právnych argumentov, pre túto činnosť možno použiť označenie „vyšetrovanie“ a pre dva subjekty zúčastnené na tejto činnosti možno použiť označenie „vyšetrovateľ“ a „vyšetrovaný“. Pred začatím civilného súdneho konania je táto činnosť výhradnou záležitosťou žalobcu, prípadne jeho právneho zástupcu. Pred trestným súdnym konaním je už táto činnosť aj právne nazvaná ako vyšetrovanie a je klasickou činnosťou policajta a prokurátora. V tzv. správnom súdnictve podľa nášho názoru dochádza k inverzii obžalovacej zásady známej z trestného konania. Zatiaľ čo v trestnom konaní musí prokurátor výsledky vyšetrovania iniciatívne sám predložiť súdu, výsledky konania o priestupku alebo inom správnom delikte čelia súdnemu prieskumu na základe iniciatívy vyšetrovaného subjektu v správnom konaní. Podľa nášho názoru je práve vývoj v oblasti správneho súdnictva vhodným modelom pre ústavné súdnictvo, pretože v správnom súdnictve sa spája nekriminálny charakter s inverznou obžalovacou

²⁵ Zmienka o ustanovení predsedov najvyšších kontrolných úradov ako znalcov sa nachádza v odôvodnení rozhodnutia spolkového ústavného súdu a v odôvodnení rozhodnutí krajinského ústavného súdu spolkovej krajiny Meklenbursko-Predné Pomoransko.

²⁶ MERKL, Adolf. *Allgemeines Verwaltungsrecht*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1969, s. 42.

²⁷ MACUR, Josef. *Správní soudnictví*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1986, s. 118.

zásadou pre ústavné súdnictvo, aspoň pokiaľ ide o porušenie finančných ustanovení ústavy by to mohlo znamenať inšpiráciu v tom zmysle, že predmetom konania pred ústavným súdom by už nebola súladnosť zákona o rozpočte s finančnými ustanoveniami ústavy, ale opodstatnenosť či správnosť záverov vyšetrovania, ktorými sa vyslovilo porušenie ustanovení finančnej ústavy. Ako vhodný vyšetrovateľ sa pritom javí najvyšší kontrolný orgán, resp. najvyšší orgán auditu a ako vhodný vyšetrovaný subjekt sa pritom javí finančný výbor parlamentu.

Sankciou vyslovenou vo vyšetrovacom konaní by mohlo byť úsporné opatrenie vo vzťahu k ďalšiemu rozpočtovému obdobiu. Rozpočtový výbor parlamentu by sa s navrhovaným sankčným opatrením mohol buď stotožniť, alebo ho napadnúť na ústavnom súde. Až do rozhodnutia ústavného súdu by však bol budúci rozpočet neplatný v časti, v ktorej by nezohľadňoval uložené sankčné opatrenie. Demokratický prvok by bol podľa nás zachovaný aspoň v tej miere, že rozpočtový výbor parlamentu, ktorý požíva demokratickú legitimitu, by mohol na ústavnom súde napadnúť výsledky vyšetrovania najvyššieho orgánu auditu vo vzťahu k prijatému rozpočtu.

6 Záver

Rozpočtová právomoc parlamentu sa pred niekoľkými storočiami konštituovala ako protiváha moci monarchu. V situácii, keď je protiváhou vlády len časť parlamentu, protiváha vlády by mala byť vykonávaná súdom. Na základe analýzy niektorých rozhodnutí nemeckého spolkového ústavného súdu a ústavných súdov spolkových krajín vo veciach rozpočtu sme však dospeli k určitým námetom na zefektívnenie súdneho prieskumu rozpočtových zákonov. Toto zefektívnenie by podľa nás mohlo spočívať v tom, že ústavné súdy by na základe žaloby rozpočtového výboru parlamentu vykonali prieskum rozhodnutia najvyššieho orgánu auditu, ktorým sa uložilo úsporné opatrenie vo vzťahu k ďalšiemu rozpočtovému roku.

Zdroje

Monografie

BAXA, Bohumil. *Parlament a parlamentarism. Díl I. Parlament; jeho vývoj, složení a funkce*. Nakladatel Jan Košata: Praha, 1924, 345 s.

HAMILTON, A., MADISON, J., JAY, J. *Listy federalistov*. Bratislava: Kalligram, 2002, 699 s. ISBN 80-7149-455-0.

KELSEN, Hans. *General Theory of Law and State*. Harvard University Press: Cambridge, 1945, 516 s.

NEIDHARDT, Hilde. *Staatsverschuldung und Verfassung. Geltungsanspruch, Kontrolle und Reform staatlicher Verschuldungsgrenzen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010. 447 s. ISBN 978-3-16-150436-5.

MACUR, Josef. *Správní soudnictví*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1986. 205 s.

MACUR, Josef. *Občanské právo procesní v systému práva*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1975. 305 s.

MERKL, Adolf. *Allgemeines Verwaltungsrecht*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1969, 400 s.

PAVČNIK, M. *Die Rechtsnorm*. In: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. 1997, roč. 83, č. 4. s. 463-482. ISSN 0001-2343.

Rozhodnutia nemeckých súdov:

Rozhodnutie Verfassunggerichtshof für das Land Nordrhein-Westfalen, Nemecko z 2. septembra 2003, č. VerfGH 6/02 [online]. Dostupné na:

<http://www.vgh.nrw.de/entscheidungen/2003/index.php>

Rozhodnutie Verfassunggerichtshof für das Land Nordrhein-Westfalen, Nemecko z 24. apríla 2007, č. VerfGH 9/06 [online]. Dostupné na:

<http://www.vgh.nrw.de/entscheidungen/2007/index.php>

Rozhodnutie Landesverfassungsgericht Mecklenburg-Vorpommern, Nemecko, zo dňa 7. 7. 2005, č. LVerfG 7/04 [online]. Dostupné na:

<http://www.landesverfassungsgericht-mv.de/presse/aktuelle/download/LVFG7-04.pdf>

Rozhodnutie Landesverfassungsgericht Mecklenburg-Vorpommern, Nemecko, zo dňa 7. 7. 2005, č. LVerfG 8/04 [online]. Dostupné na:

<http://www.landesverfassungsgericht-mv.de/presse/aktuelle/download/LVFG8-04.pdf>

Rozhodnutí Bundeversfassungsgericht, Nemecko, zo dňa 9. júla 2007, č. 2BvF 1/04 [online].

Dostupné na:

http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2007/07/fs20070709_2bvf000104.html

Právne predpisy

Protokol č. 13 o kritériách konvergencie pripojený k Zmluve o Európskej únii a k Zmluve o fungovaní Európskej únie [online]. Dostupné na:

http://europa.eu/pol/pdf/consolidated-treaties_sk.pdf

Ústavný zákon č. 493/2011 Z. z. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

Ústava spolkovej krajiny Severné Porýnie – Vestfálsko [online]. Dostupné na:

https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=2320020927105939563

Ústava spolkovej krajiny Meklenbursko-Predné Pomoransko [online]. Dostupné na:

https://www.landtag-mv.de/fileadmin/media/Dokumente/Druckerzeugnisse/LT_Verfassung_01-2012.pdf

Základný zákon Spolkovej republiky Nemecko [online]. Dostupné na:

<https://www.bundestag.de/grundgesetz>

baco.dominik@gmail.com

Soudní rozhodnutí versus judikát a jejich zveřejňování

JUDr. Lukáš Králík, Ph.D.

Česká republika

ABSTRAKT V ČEŠTINĚ

Soudní rozhodnutí nebo judikát či judikatura jsou pojmy, které se vyskytují v českém právním názvosloví dlouhodobě. Odkazů na “konstantní”, “ustálenou” či “dlouhodobou” judikaturu je ve všech českých právních textech nepočítaně.

Navazujícím problémem jsou samotná zveřejňování soudních rozhodnutí. V praxi jsou stále většinou používána soudní rozhodnutí v upravené formě, která jsou publikována v oficiálních, neoficiálních listinných sbírkách. Převažující formou se v poslední době stala publikace elektronická.

KLÍČOVÁ SLOVA

Judikát; judikatura; soudní rozhodnutí; publikace soudních rozhodnutí; zveřejňování

ABSTRACT

Judicial decision or judicature are the concepts that occur in the Czech legal terminology for a long period of time. We can find references to "constant," "steady" or "long-term" jurisprudence in all countless Czech legal texts.

The consequential problem is the publications of court decisions themselves. The most common form while applying judicial decisions in day-to-day practice is to use edited version of decision, which is published in the official or unofficial paper collections. The predominant form has recently become an electronic publication.

KEYWORDS

Court ruling; jurisprudence; court collections; publishing of judicial decisions

1. Pojem „judikát“

Pojem „judikát“, „judikatura“, „soudní judikatura“ či „soudní rozhodnutí“ se stal nenahraditelnou součástí české právní terminologie a to ve všech jejích koutech od obecných textů, právnícké literatury či samotných textů soudních „výstupů“.¹ Používám záměrně prozatím pojem výstup, protože právě k určení správného a korektního termínu z pohledu teoretickoprávního má směřovat vyznění tohoto textu. Zmíněné termíny jsou používány *promiscue a* z kontextu je více než zřejmé, že autoři mají na mysli stejný význam, i když používají tato různá jazyková vyjádření.

Všechny výše uvedené právnícké termíny jsou používány tak hojně a „dlouhodobě“, že jsme si možná přestali klást triviální, ale základní otázku. Co vlastně tyto pojmy znamenají, co vyjadřují a jaká má být jejich sémantická náplň? I když se nejedná o klasický institut z pohledu teorie práva, je absence moderní definice termínu „judikát“ alespoň z hlediska doktrinárního z mého pohledu velkým dluhem. Navíc je samotný pojem judikatura asi nejčastěji používán ve spojení s adjektivy, které mají vyjádřit opakovanou a dlouhodobou rozhodovací praxi soudních instancí jako „konstantní“ či „ustálená“ nebo „dlouhodobá“ judikatura.

O to více může být překvapivé, že v soudobých učebnicích teorie práva či jiných právních textech nelze najít ambici definovat termín judikát či judikatura. Jedním důvodem může být právě jakýsi zaběhlý úzus, kdy jsou tyto termíny používány tak standardně, že se staly určitými notoriety *sui iuris a* není proto třeba je složitě teoretickoprávně definovat. Dalším důvodem může být obvyčejné nerozlišování rozdílů v sémantice těchto pojmů.

Účelem této statě není vypořádání se precedenčním charakterem soudních rozhodnutí či judikatury v našem právním řádu, ale nastavení jasných pravidel z hlediska čistoty, přehlednosti a jednoznačnosti právní terminologie. Bylo by vhodné se pokusit vrátit ke kořenům a mít ambici na nové a jasné definování těchto velmi využívaných pojmů.

V navazujícím tématu uveřejňování soudních rozhodnutí, s ohledem na to, že v české a kontinentální tradici, kde precedent není primárním pramenem práva, je třeba řešit názorové spory jaké judikáty a v jakém množství publikovat. Případně také pak, zda institut vydávání oficiálních sbírek soudních rozhodnutí není již přežitý.

¹ Termín „judikát“ je citován např. 5273x v databázi právních informací ASPI, poddatabázi Judikatura, 1272x v poddatabázi Literatura, 29x v poddatabázi Předpisy (vše ve stavu k 28. 5. 2015), dále 6360x databázi právních informací Beckonline, poddatabázi Judikatura, 1838x v poddatabázi Literatura a 86x v poddatabázi Předpisy (vše ve stavu k 1. 6. 2015). Pojem „judikatura“ je používán ještě hojněji a to např. jen v poddatabázi Judikatura ASPI celkem 65535x.

2. Užívání a výskyt zmíněných termínů

Pokud bychom se zaměřili na výskyt pojmu judikát či judikatura, je třeba zdůraznit, že není možno dohledat v našem právním řádu legální definici těchto pojmů. Na úrovni zákonných předpisů tento pojem není v jejich textech pojem používán, natož definován. V modernější historii jsou dohledatelné pouze dva výskyty těchto termínů (jako vložený text novel) v samotném textu zákona a to pouze po velmi krátkou dobu, než opět zmizely.² Dalšími předpisy na zákonné úrovni s výskytem tohoto termínu byly pouze mezinárodní akty přijaté a vyhlášené ve sbírce zákonů.³ V rovině podzákonných předpisů jsou také pouze opět dva dohledatelné předpisy. Ve vnitřním a kancelářském řádu vydaném ministerstvem spravedlnosti se hovoří o dokumentaci judikatury a evidenci judikatury.⁴ Na tomto příkladu se zjevně ukazuje, že soudní praxe, resp. státní správa soudů považuje pojmy judikatura a soudní rozhodnutí za synonyma.

Naopak, jeden z podzákonných textů ministerstva spravedlnosti jako orgánů státní správy soudnictví již výslovně hovoří korektněji pouze o „rozhodnutích“.⁵ Z kontextu je zřejmé, že se může jednat pouze o rozhodnutí soudů a ne o rozhodnutí jiných orgánů (např. správních). V této souvislosti se můžeme vypořádat s jedním ze zmíněných termínů, které se používají jako synonyma ve stejném významu a to je termín „soudní rozhodnutí“. Pokud se tento pojem užívá v souvislosti s rozhodovací praxí soudů, je zřejmé, že je určitým pleonasmem, neboť rozhodnutí soudů může být pouze soudním rozhodnutím.

Na ústavní úrovni lze konstatovat, že od roku 1918 se v našem právním řádu používá v ústavním textu pouze pojem „rozhodnutí“ bez adjektiva „soudní“. Současný hlavní kodex soukromého práva výslovně pracuje s výrazem „*ustálená rozhodovací praxe*“, což je jistě výrazově neutrálnější a vhodnější.⁶ Je třeba v této souvislosti zdůraznit, že samotná adjektiva jako ustálená, konstantní a dlouhodobá se i čistě praktického pohledu spíše vztahují k celé masě soudních rozhodnutí (veškerým výstupům ze soudů) a ne pouze k publikovaným judikátům a je proto i vhodnější volit slova jako „konstantní rozhodovací praxe či činnost.“

² Viz zákon č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, v § 32a odst. 4 písm. b) a § 32f odst. 1 termín „*znalost judikatury*“ (vložen novelou č. 14/2002 Sb. a to od 1.3.2012 do 30.6.2013) a zákon č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích v § 136 odst. 1 písm. a).

³ Vyhlášení Evropské úmluvy o lidských právech (publ. pod č. 209/1992 Sb.) a Lisabonská smlouva (sdělení č. 111/2009 Sb.).

⁴ Vydaný pod č. 505/2001 Org. (MS)

⁵ Instrukce Min. spr. č. j. 20/2002 – SM, „o evidenci judikatury“.

⁶ § 11 odst. 2 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

3. Definice pojmu „judikát“ či „judikatura“

Jelikož jsme si výše dokázali, že na zákonné či ústavní úrovni náš právní řád neobsahuje legální definici diskutovaných pojmů, je třeba se obrátit k jurisprudenci. Nebude zřejmě překvapením, že ani učebnice právní teorie tohoto i minulého století neoplývají ambicí na zmíněnou definici.

I jeden z největších klasiků teorie práva druhé poloviny 20. století ve svém pojednání rezignoval na jakoukoliv definici a používá tyto pojmy v různých variacích a rozlišných kontextech. Dokonce na jednom místě přichází právě s pojmem „*soudní judikatura*“, což z hlediska kontextu, kdy hledáme shody či rozdíly mezi pojmy judikát versus soudní rozhodnutí, ale vycházíme z výše vyřčené zkušenostní premisy, že tyto pojmy jsou používány jako synonyma, nedává přílišný smysl.⁷ Pokud má judikatura být používána ve stejném kontextu jako soudní rozhodnutí a *de facto* je tak chápána jako synonymum soudního rozhodnutí, pak adjektivum soudní je zjevně nadbytečné ve spojení s pojmem judikatura. Judikatura je totiž vždy rozhodnutím soudů a ne např. správních orgánů. Z kontextu je ale zřejmé, že autor považoval publikovaná rozhodnutí za jednu z částí soudní judikatury, tudíž evidentně nedával rovnítko mezi pojmy judikatura a publikovaná či editovaná rozhodnutí, v některých případech byl používán pojem „soudní výklad“ jako synonymum pro judikaturu.

Vzhledem k předešlé argumentaci by bylo vhodné zasadit tyto pojmy do jazykového kontextu. Výraz *Iudicare* znamená v latině soudit, *Iudex* je soudce a *Iudicium* rozsudek. Z těchto pojmů vychází i starší české výrazy jako judiciální (soudní, soudcovský) a judikát, který je brán jako synonymum pro rozsudek.⁸ Je tedy evidentní, že z historického i jazykového výkladu se původně užíval pojem judikát a judikatura jako synonymum rozsudku, resp. soudních rozhodnutí.

Podle současných encyklopedických právnických hesel by měl judikát v širším smyslu znamenat soudní rozhodnutí a ve smyslu užším rozhodnutí vyššího soudu, které má význam pro další rozhodování. Judikaturou jsou pak nazývány judikáty vydaným stejným soudem nebo se vztahující ke stejné oblasti práva.⁹ Není třeba zdůrazňovat zásadní rozdíl mezi instituty precedentu a judikátu. Pravděpodobně jedním z mála pokusů o definici a určitě pokusem nejkompexnějším je ten, který judikát charakterizuje jako rozhodnutí zpravidla vyššího soudu, které obsahuje obecný nebo zobecnitelný výklad určité normy nebo principu nebo dokonce sám vytváří takový princip nebo normu. Základním předpokladem, aby se (soudní) rozhodnutí stalo judikátem, je jeho publikace.¹⁰

⁷ KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C.H. Beck, 1995. s. 49.

⁸ Viz *Ottův slovník naučný*, 13. díl. Reprint. Praha: Argo, Paseka, 1998. s. 651.

⁹ PECINA, Tomáš. Judikát [online]. [cit. 1. 6. 2015]. Dostupné z: <http://iuridictum.pecina.cz/w/Judikát>

¹⁰ KÜHN, Z. Role judikatury v českém právu. In: Bobek, M., Kühn, Z. a kol. (eds.) *Judikatura a právní argumentace*. 2. vydání. Praha: Auditorium, 2013, s. 108.

Judikáty také nejsou rozhodnutí, které nepřesahují svým významem skutkové okolnosti konkrétní kauzy.

S touto definicí není možno než souhlasit. Je možno dodat, že obecně bývá ambice judikátu výklad *tzv. neurčitého právního pojmu*. Judikátem by v původním významu nemělo být rozhodnutí, které nepřináší žádnou přidanou hodnotu, nedefinuje žádný zobecněný právní názor či výklad, tedy jakousi *tzv. normativní větu* ve smyslu právního textu jako takového a ne pouze omezenou na užití v textu právního předpisu. Neměla by to být i rozhodnutí, které řeší právní otázky u konkrétních právních institutů přímo legálně definovaných, nebo u kterých není sporu o jejich výklad. Dále by to také neměla být rozhodnutí, které pouze opakuje či kompiluje předcházející starší judikáty (rozhodnutí).

Na druhou stranu je jistě relevantní namítat, že právě k častému zaklínání ustálenou a konstantní judikaturou či raději soudní rozhodovací praxí jsou praktická a velmi využitelná právě ta rozhodnutí, která v sobě zahrnují určitou kompilaci právních názorů či výkladů. Z tohoto pohledu by i takové texty naplňovaly výše uvedenou definici judikátu. Není třeba ani rozporovat názor, že judikátem mohou být i prvoinstanční rozhodnutí. Takové uvažování by mělo být považováno v moderní právnické obci za samozřejmé. Není rozhodující, na jakém stupni byl názor vysloven, ale jakou má přesvědčovací výkladovou schopnost a sílu se prosadit.

K samotné definici je třeba shrnout především to, že primárním prvkem judikátu je jeho výkladový zobecněný přesah a druhým základním a nenahraditelným charakterem je právě ona publikace takového textu rozhodnutí.

Bez samotné publikace by se judikát neměl ani nazývat judikátem, ale pouze závažným a významným soudním rozhodnutím. Tím hlavním kritériem je totiž jeho všeobecná dostupnost a rozšířenost mezi právnickou obcí. Nelze přeci odkazovat na dlouhodobou ustálenou judikaturu, pokud nemáme takové texty ani k dispozici a nemůžeme si pak ověřit výklady, které z nich mají vyplývat a jsou citovány. Nejabsurdnější jsou případy, kdy je citován judikát nebo spíše soudní rozhodnutí, a není možno ho ani dohledat nebo se nachází v interní databázi většinou vrcholného soudu. Jakou přesvědčovací schopnost pak může mít takový názor? Náležitě uveřejnění a především rozšíření povědomí o existenci takového rozhodnutí a jeho konkrétní dohledatelnosti na určitém místě je nezbytnou součástí definice judikátu.

Kromě výše uvedených dvou primárních vlastností judikátů, bez kterých by nebyl judikátem, ale pouhým soudním rozhodnutím, bych rád navíc přidal a definoval další nutné podmínky či vlastnosti soudního rozhodnutí, které by mělo ambici „postoupit“ či „kvalifikovat se“ do vyšší ligy či přímo extraligy citovaných zdrojů.

Třetí základní vlastností judikátu musí taktéž jeho jistá „známost“ či „opakovanost“ a „citovanost“ (i když tyto slova nezní elegantně). Pokud má soudní rozhodnutí plnit tuto vyšší funkci, je třeba, aby bylo v povědomí právnické obce a pravidelně se o něm diskutovalo. Mělo by také být citováno v jiných rozhodnutích či právních textech a to pokud možno dlouhodoběji a opakovaně. Bez těchto podmínek nevidím plné uplatnění kteréhokoliv rozhodnutí ve funkci (rolí) judikátu.

Poslední, čtvrtou charakteristiku, kterou bych přisoudil judikátu a tím ho odlišil od „obyčejného“ soudního rozhodnutí, je editace rozhodnutí. Zjednodušeně řečeno, judikát je možno také odlišit od klasického soudního rozhodnutí právě tím, že jeho text byl odborně zpracován a upraven. Právní názor ve formě právní věty (nebo i bez ní) a další citační indexy byly uměle vytvořeny a přidány. Naopak zbytek textu, který nesouvisel s daným vyjádřeným názorem, byl případně i potlačen či vynechán při jeho publikaci.

Tento prvek souvisí úzce s fenoménem *tzv. právních vět*. Není bohužel prostor právě v tomto odborném textu se tomuto zajímavému institutu podrobněji věnovat, neboť toto téma si zaslouží samostatný příspěvek. Stručně řečeno, právní názor či výklad obsažený v soudním rozhodnutí je vyjadřován pomocí těchto uměle vytvořených anotací, které mohou být přímo vykopírovány ze samotného textu odůvodnění či vytvořeny dodatečně.

V dnešní době se ale může stát citovaným judikátem i ten, který nebyl upraven, což je ostatně čím dál tím obvyklejší případ a to z jednoduchého důvodu elektronické publikace soudních rozhodnutí. Tudíž tato vlastnost není stoprocentně nutnou pro naplnění prvků definice.

4. Obecně k uveřejňování soudních rozhodnutí a jeho ústavní základ

Přístupnost a publikace soudních rozhodnutí je nezbytná především při argumentaci a interpretaci práva a to již jen z hlediska principu rovnosti zbraní. Stává se často, že soud argumentuje ve svém odůvodnění nepublikovanými rozhodnutími, které druhá strana nemá šanci získat a případně také předvídat rozhodnutí soudu, což odporuje principu předvídatelnosti práva a důvěry v právo a zákazu překvapivých rozhodnutí.¹¹ Stát může používat svůj soudní aparát a svůj vnitřní informační systém, v němž jsou shromážděna rozhodnutí, které mají ale k dispozici jen zase soudci sami.¹²

I první sbírky judikatury z dob rakousko-uherské monarchie i první republiky publikovaly v dřívější většině jen rozhodnutí nejvyšších soudů. Ale rozhodnutí ostatních nižších instancí nikdy nebyla

¹¹ Nález sp. zn. III. ÚS 210/2000 ze dne 9. 11. 2000 (N 166/20 SbNU 181).

¹² Obzvláště u rozhodnutí nižších soudů je velký problém, jelikož ty nejsou už vůbec, až na výjimky k dispozici. Příkladem toho, že jen právo nahlížet do spisu a získat kopii rozhodnutí je nedostatečné pro princip publicity soudních rozhodnutí, může být rozhodnutí ESLP *Szuecs v. Rakousko* ze dne 24. listopadu 1994, stížnost č. 20602/92, kdy soud shledal tuto praxi nedostatečnou, i když je přiznávána každému právnímu systému a státu diskrece, jakým způsobem zpřístupňuje soudní rozhodnutí.

pravidelně a komplexně zpřístupňována a nebyla k dispozici jiným osobám, než které měly právo nahlížet do spisu.

Ústavním základem pro zveřejňování soudních rozhodnutí může být Listina základních práv a svobod, která stanovuje, že „*státní orgány a orgány územní samosprávy jsou povinny přiměřeným způsobem poskytovat informace o své činnosti. Podmínky a provedení stanoví zákon.*“¹³ Tímto zákonem je myšlen zákon o svobodném přístupu k informacím. V původním znění stanovil výluky z informační povinnosti, kdy povinný orgán nemusí poskytovat informace o rozhodovací činnosti soudů.¹⁴ Tato pravomoc byla v praxi orgány státní správy soudů vykládána tak, že nemusí zpřístupňovat ani informace o soudních rozhodnutích. Jejich zpřístupňování se řídilo jen příslušnými procesními předpisy a jejich ustanoveními o nahlížení do spisu.

Na druhou stranu opačná argumentace může jazykově vykládat, že rozhodovací činností se má na mysli jen veškerá činnost směřující k vydání rozhodnutí, ale už ne samotné rozhodnutí a jeho vyhlášení. Výjimka se podle této teorie vztahovala jen proces deliberace soudu, tj. v průběhu řízení shromážděné informace, důkazy, poznámky, koncepty rozhodnutí atd. Právo podle čl. 17 Listiny je právem základním, tudíž výjimka z tohoto práva by měla být co nejužší.¹⁵ Rozhodným důkazem pro tuto teorii je i novela zákona o svobodném přístupu k informacím,¹⁶ která specifikovala konkrétněji výluky o rozhodovací činnosti soudů s tím, že výslovně stanovuje, že pravomocné rozsudky jsou vyjmuty z tohoto zákazu. Zákonodárce tak *de facto* potvrdil, že rozsudky, striktně řečeno v tomto případě jen pravomocné, nejsou součástí rozhodovací činnosti soudů podle tohoto předpisu.

V ústavní rovině je třeba vykládat toto objektivní ústavní právo ve spojení s dalším ústavním právem, kdy jednání před soudem má být ústní a veřejné a „*rozsudek*“ se vždy vyhláší veřejně.¹⁷ Výjimky má stanovit pouze zákon.

Pojem rozsudek je potřeba vykládat rozšiřujícím způsobem a za rozsudek podle tohoto ustanovení by se měla pokládat jakákoliv soudní rozhodnutí a ne jen ta ve formě „*rozsudku*“. Také příslušný článek Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod podporuje tento výklad, kdy v rámci

¹³ Článek 17 odst. 5 Listiny základních práv a svobod, publ. pod č. 1/1993 Sb. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

¹⁴ § 11 odst. 4 písm. b) zákona č. 106/1999 Sb. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

¹⁵ LANGÁŠEK, T. Zveřejňování rozhodnutí Ústavního soudu, In: Kysela, J. (ed.) *Zákon o ústavním soudu po třinácti letech: vznik, vývoj, problémy a úvahy de lege ferenda (sborník)*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006, s. 151-153.

¹⁶ Zákon č. 61/2006 Sb., kterým se mění zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění zákona č. 81/2005 Sb., a zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), ve znění pozdějších předpisů. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

¹⁷ Podle čl. 96 odst. 2 zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky

práva na spravedlivý proces je řečeno, že „rozsudek musí být vyhlášen veřejně“¹⁸ a za rozsudek jsou považována i rozhodnutí, která nemají formu nebo název rozsudku, což je podpořeno i judikaturou Evropského soudu pro lidská práva.¹⁹ Ten ve svých rozhodnutích rozlišuje právo na veřejnost řízení, jež může být za určitých podmínek omezeno a právo na veřejné vyhlášení rozsudku, které nemá být omezováno.²⁰

Praktickou otázkou může být i to, co je třeba rozumět pod pojmem veřejného vyhlášení, zda to je opravdu jen doslovně podle jazykového výkladu samotné přečtení rozhodnutí v soudní síni, jež je spojeno s historickým výkladem vyhlášením rozhodnutí na veřejných prostranstvích. Druhá varianta může za veřejné vyhlášení považovat i vyvěšení ve formě papírových kopií na určených nástěnkách nebo v elektronické formě na internetových stránkách. Ostatně i ve starších dobách se rozhodnutí vyvěšovala na veřejně přístupných místech, aby se s nimi mohli seznámit ostatní občané. Dalším způsobem může být založení do soudního registru, který je veřejně přístupný a každý může získat kopii.

V nejnovější rozhodovací praxi vrcholných soudů nastal další významný posun v otázce uveřejňování soudních rozhodnutí. Nejvyšší správní soud dovodil, „že pokud jde o rozsudky nepravomocné, do rozhodovací činnosti soudů je třeba pojmout i tyto rozsudky (jsou-li pravomocné rozsudky rozhodovací činností soudů, není jediný důvod, aby touto činností nebyly též rozsudky nepravomocné, ba naopak).“²¹ Ústavní soud mu dal za pravdu a zrušil v příslušném ustanovení zákona o svobodném přístupu k informacím, slovo „pravomocných“.²² Měla by se tedy uveřejňovat úplně všechna rozhodnutí, i když nejsou ještě v právní moci.²³

Pokud se na institut zveřejňování soudních rozhodnutí podíváme ze strany druhé, tj. v jakých případech je výslovně ze zákona zakázáno publikovat rozsudky, můžeme zmínit např. normy současného trestního práva, kdy ve specifických případech je vyloučeno zveřejnění rozsudku a to výslovně pouze ve „veřejných sdělovacích prostředcích.“²⁴

V dalších specifických případech mohou být naopak přímo ze zákona vyplývat právo či povinnost zveřejnit soudní rozhodnutí. Jako zákonný nárok je výslovně uvedeno právo úspěšného účastníka na zveřejnění rozsudku, kdy náklady jdou za druhou stranou.²⁵

¹⁸ Čl. 6 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, publ. pod č. 1/1993 Sb.

¹⁹ Rozhodnutí ESLP Axen v Německo ze dne 8. prosince 1983, stížnost č. 8273/78.

²⁰ Stejně tak se dají vykládat ustanovení Ústavy (čl. 96 odst. 2) a Listiny (čl. 38 odst. 2).

²¹ Rozsudek NSS ze dne 29. 4. 2009, čj. 8 As 50/2008 - 75, publ. pod č. 1880/2009 Sb. NSS.

²² § 11 odst. 4 písm. b) zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

²³ Nález sp. zn. Pl. ÚS 2/10 ze dne 30. 3. 2010 (publ. pod č. 123/2010 Sb.), - „K svobodnému přístupu k informacím“.

²⁴ Viz § 8b odst. 4 zákona č. 141/1961 Sb., trestního řádu. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

²⁵ Viz § 17 odst. 3 zákona č. 693/1991 Sb., o ochraně hospodářské soutěže, který měl již předchůdce v prvorepublikovém zákoně č. 111/1927 Sb., o ochraně proti nekalé soutěži, v jeho § 18, resp. § 40 odst. 1. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

5. Elektronická publikace soudních rozhodnutí

Státní správa soudů by mohla z hlediska principu hospodárnosti v debatě o zpřístupňování soudních rozhodnutí vznést námitku z důvodů zvýšených nákladů, které by vznikly při plošném kompletním elektronickém publikování všech soudních rozhodnutí. To ale lze vyřešit s minimálními náklady cestou právě publikováním rozhodnutí v internetových databázích na webových stránkách soudů či ministerstva spravedlnosti. Odpadly by tak náklady na zveřejňování při žádostech o poskytnutí informací podle zvláštního zákona. Vedlejší náklady tedy mohou vzniknout především v souvislosti s případným procesem anonymizace soudních rozhodnutí pro potřeby jejich zpřístupnění veřejnosti.

Uveřejňování textů soudních rozhodnutí v elektronické podobě na internetových stránkách soudů,²⁶ poté co se splní všechny zákonné požadavky na jejich správnou formu, by mělo být základní náležitostí dnešní společnosti a přispělo by ke zvýšení důvěry v rozhodovací činnost justice a celkové vyšší důvěře v právní stát.

Na rozdíl od USA, kde se publikují jen rozhodnutí mající precedenční význam (*tzv. leading cases*), u nás je normální praxí publikovat opakující se obdobné případy se stejným skutkovým a právním problémem. V našich podmínkách je naopak účelem opakující se publikace, aby se připomínalo, že soud je ve svém rozhodování konzistentní a neodchyluje se od své judikatury. Samozřejmě, v případě, že by se odchýlil od své ustálené judikatury, musí takové rozhodnutí být opublikováno. K elektronické publikaci lze na okraj zmínit argument, který byl opakovaně v soudním diskursu zmíněn v analogické oblasti, a to tématu publikace právních předpisů. Silně zaznívá názor, že v dnešní době velmi dynamických a „tekutých“ změn právního řádu se zásada neznalost práva neomlouvá, nedá vykládat jednostranně v neprospěch adresáta norem. Je povinností státu (veřejné moci), aby řádně publikoval právní předpisy.²⁷ Výslovně je zdůrazňováno, že bez použití elektronických informačních prostředků (systémů) se nelze orientovat v současném právním řádu a aplikovat řádně platné normy.²⁸

6. Tzv. „výběrové řízení na (správný) judikát“

Na rozdíl od legislativy výkonné moci nemá publikace soudních rozhodnutí svá „legislativní pravidla“, která by formulovala jasné požadavky a postupy, jak tvořit a publikovat judikaturu. Neexistují především pravidla závazná a ani jednotná. Vzhledem k tomu, že s vydáváním

²⁶ Např. směrnice č. 6/2005, o uveřejňování rozhodnutí na internetových stránkách Nejvyššího správního soudu.

²⁷ Nález Ústavního soudu ze dne 3. 6. 2009, sp. zn. I. ÚS 420/09 (publ. pod č. 131/2009 Sb NU), odstavec 24.

²⁸ Zejména nález Ústavního soudu ze dne 15. 2. 2007, sp. zn. Pl. ÚS 77/06 (publ. pod č. 37/2007 Sb.), odstavec 39 - „Legislativní přílepy a jejich ústavnost“ a dále také nález ze dne 31. 1. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 24/07 (publ. pod č. 26/2008 SbNU), separátní vótum E. Wagerové.

oficiálních sbírek výslovně počítají dnes i zákonné normy upravující poměry vrcholných soudů, je absence určitých uniformních pravidel vcelku překvapivým a nemilým jevem v našem právním prostředí.

Možnou příčinou, kromě možnosti jakéhosi legislativního opomenutí může obyčejný fakt, že zde jednoduše chybí poptávka po takových pravidlech. Obecným důvodem pro nejednotné formy publikování, neuveřejňování veškerých soudních rozhodnutí či alespoň upravených judikátů může být nechuť soudního stavu, aby byla jejich rozhodovací praxe veřejně známa a kontrolována. Velmi jednoduše by pak mohla na povrch vyplout případná kontradikce v rozhodovací činnosti stejného soudu. Strach z publikace „špatného“ judikátu podle některých názorů převládá i v nové době.²⁹ Někteří soudci Nejvyššího soudu stále protestují proti publikaci jejich rozhodnutí, dokud nejsou tato rozhodnutí probrána a schválena na společných plenárních zasedáních či kolegiích soudu. Mladší generace soudců i akademiků tedy volá po co největší publikační svobodě, otiskování a zpřístupňování pokud možno všech rozhodnutí. Hlásají názor, že je nutno nechat na odborné veřejnosti, která rozhodnutí, případně okomentované judikáty, projdou testem použitelnosti v aplikační praxi.

Proti takovému přístupu stojí naopak stále velmi významná část soudních funkcionářů a soudců vrcholného soudnictví, ale i nižších soudů (v drtivé většině starší generace), která byla odkojena jiným právnickým myšlením. Z pohledu starší, a logicky mnohem konzervativnější generace, je nutno regulovat publikaci soudních rozhodnutí. Měly by se vytvářet univerzální právní věty, kdy by byla zaručena a poskytnuta nejen soudcům, ale i ostatním praktikujícím právníkům, jakási obecná opora při aplikaci. Kolektivně schválený a „seshora posvěcený“ výběr zaručeně „správných“ judikátů by měl být zárukou řádné praxe.³⁰

Takový *tzv. textuální pozitivismus* stále převládá v mentalitě průměrných českých právníků, kdy jen psané právo a text právních předpisů je jediným zdrojem právních norem. Zároveň ale také upadla stará rakousko-uherská tradice citací, ať už v právnických učebnicích, či odborných textech, ale i ze soudních rozhodnutí. Podle některých názorů to může být znakem zásadního úpadku kvality právní kultury a jejího konceptu právních odůvodnění a právní argumentace.³¹

²⁹ KÜHN, Z. Precedent in the Czech Republic, In: HONDIUS, E. (ed.). *Precedent and the Law. Reports to the XVIIth Congress of International Academy of Comparative Law*, Bruylant: Bruxelles, 2007, s. 379.

³⁰ HASCH, K. Sbírka soudních rozhodnutí a stanovisek a její místo v praxi soudů České republiky. *Trestní právo*. 1996, roč. 1, č. 1, s. 13.

³¹ KÜHN, Z. Precedent in the Czech Republic, In: HONDIUS, E. (ed.). *Precedent and the Law. Reports to the XVIIth Congress of International Academy of Comparative Law*, Bruylant: Bruxelles, 2007, s. 384.

7. Závěr

V otázce užívání právních termínů týkajících se soudních rozhodnutí je možno shrnout jednoznačný závěr a to ten, že z hlediska řádného rozlišení pojmů by bylo nejvhodnější užívat termín „soudní rozhodnutí“ obecně pro veškeré výstupy v rozhodovací praxi soudů. Naopak termíny jako „judikát“ či „judikatura“ by bylo vhodnější ponechat speciálně pro užší skupinu upravených, publikovaných a citovaných soudních rozhodnutí. Dále by bylo možno konstatovat, že je určitým způsobem nadbytečné používat frázi „soudní judikatura.“ Taktéž výrazy jako „ustálená“, „dlouhodobá“ a „konstantní“ judikatura by bylo jistě teoretickoprávně čistější užívat pro opakovaně citovanou a dohledatelnou skupinu soudních rozhodnutí či judikátů.

Pokud shrneme poznatky o systému publikace soudních rozhodnutí v naší právní kultuře, můžeme konstatovat, že se nedá především hovořit o jednotné a standardní formě publikace. Uveřejňování judikatury probíhá formou sbírek rozhodnutí, ať už oficiálních nebo neoficiálních. Dále mohou být jednotlivé judikáty otiskovány samostatně v odborných periodících. Druhou variantou se stalo, v poslední době, uveřejnění v elektronických databázích či na internetových stránkách.

Vzhledem ke sporům, co má být zařazeno do oficiálních sbírek mezi jednotlivými soudci a případné nedostatečné informovanosti odborné veřejnosti, která je pak závislá na tom, co vyberou soudci ve svých uzavřených „výběrových řízeních na ideální judikát“, by bylo záhodno stanovit jasná „legislativní“ pravidla uveřejňování soudních rozhodnutí. Ta by měla stanovit, jaká rozhodnutí mají být publikována a zpracována do právních vět v oficiálních sbírkách a jak mohou být rozhodnutí upravována v rámci procesu.

I jednotlivá soudní rozhodnutí např. vytvářejí určité algoritmy, jak posuzovat konkrétní sporné skutkové a právní situace, jejichž použitím by se mělo dojít k příslušnému právnímu závěru. To samé by se mohlo aplikovat na proces výběru judikátů do oficiálních sbírek. Rozhodnutím by mohly být přiřazovány určité parametry, z jejichž posouzení by nakonec objektivně vyplynula potřeba publikovat či nepublikovat judikát. Mohlo by to být např. formou přiřazením jejich aplikační závažnosti, jak to činí informační systém např. Ústavního soudu nebo Evropského soudu pro lidská práva. Nastavení jasných pravidel, jak a v jakém rozsahu mohou ostatní soudci zasahovat do textu odůvodnění či vytvořených právních vět soudcem zpravodajem, či jak mohou pověření analytičtí pracovníci soudu editovat texty odůvodnění, by zásadně prospělo transparentnosti výběru těchto „VIP“ judikátů.

Uveřejňování textů soudních rozhodnutí v elektronické podobě na internetových stránkách soudů, poté co se splní všechny zákonné požadavky na jejich správnou formu, by mělo být základní náležitostí dnešní společnosti a přispělo by ke zvýšení důvěry v rozhodovací činnost justice a celkové vyšší důvěře v právní stát.

Je potřeba vyvolat zásadní odbornou diskusi, zda koncepce oficiálních sbírek rozhodnutí, zřízených zákonem, není již v dnešní informační době poněkud přežitá. Pokud budou všechna možná rozhodnutí publikována v rámci elektronických databází a budou k nim případně vytvářeny právní věty, což už se dnes v některých případech děje, tak není moc důvodů pro to udržovat fenomén listinných sbírek naživu.

V elektronické verzi sbírek rozhodnutí by nemusela probíhat skoro žádná náročná editace, jež by zatěžovala příslušní pracovníky nebo soudce. Stačilo by splnit zákonné požadavky na anonymizaci. Texty rozhodnutí by se vyvěsily na internet a mohly by se k nim jen zpracovat základní indexační informace, což se ostatně činí už dnes.

Otázkou do odborné diskuse už je, zda by se měly vyrábět ještě právní věty. Každé rozhodnutí by v lepším případě mohlo nabízet určitou *tzv. anotaci*. Mohl by to být krátký zvlášť připojený text, vytvořený speciálními odbornými analytickými pracovníky soudů. Inspirací by mohl být např. *tzv. abstrakt*, nabízený elektronickou databází Ústavního soudu nebo institut *tzv. casenotes* v zahraničí.

Zdroje

HASCH, K. Sbíрка soudních rozhodnutí a stanovisek a její místo v praxi soudů České republiky. *Trestní právo*. 1996, roč. 1, č. 1, s. 13.

KÜHN, Z. Role judikatury v českém právu, In: BOBEK, M., KÜHN, Z. a kol. (eds.) *Judikatura a právní argumentace*. 2. vydání. Praha : Auditorium, 2013.

KÜHN, Z. Precedent in the Czech Republic, In: HONDIUS, E. (ed.). *Precedent and the Law. Reports to the XVIIIth Congress of International Academy of Comparative Law*, Bruylant: Bruxelles, 2007.

LANGÁŠEK, T. Zveřejňování rozhodnutí Ústavního soudu, In: Kysela, J. (ed.) *Zákon o ústavním soudu po třinácti letech: vznik, vývoj, problémy a úvahy de lege ferenda (sborník)*, Praha: Eurolex Bohemia, 2006.

KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C.H. Beck, 1995. s. 49.

Ottův slovník naučný, 13. díl. Reprint. Praha: Argo, Paseka, 1998. s. 651.

Zákon č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, a zákon č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

Vyhlášení Evropské úmluvy o lidských právech (publ. pod č. 209/1992 Sb.). In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

Lisabonská smlouva (sdělení č. 111/2009 Sb.). In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR.

Instrukce MIn. spr. č. j. 20/2002 – SM, “o evidenci judikatury“.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

PECINA, Tomáš. *Judikát* [online]. [cit. 1. 6. 2015]. Dostupné z: <http://iuridictum.pecina.cz/w/Judikát>

Nález sp. zn. III. ÚS 210/2000 ze dne 9. 11. 2000 (N 166/20 SbNU 181) [online]. *Ústavní soud* [vid. 1. 6. 2015]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Lísta základních práv a svobod, publ. pod č. 1/1993 Sb. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

Zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

Zákon č. 61/2006 Sb., kterým se mění zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění zákona č. 81/2005 Sb. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), ve znění pozdějších předpisů. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

Rozhodnutí ESLP Axen v Německo ze dne 8. prosince 1983, stížnost č. 8273/78.

Rozsudek NSS ze dne 29. 4. 2009, čj. 8 As 50/2008 - 75, publ. pod č. 1880/2009 Sb. NSS.

Nález sp. zn. Pl. ÚS 2/10 ze dne 30. 3. 2010 (publ. pod č. 123/2010 Sb.) [online]. *Ústavní soud* [cit. 1. 6. 2015]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR.

Zákon č. 693/1991 Sb., o ochraně hospodářské soutěže, In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 5. 2015].

Směrnice č. 6/2005, o uveřejňování rozhodnutí na internetových stránkách Nejvyššího správního soudu.

Nález Ústavního soudu ze dne 3. 6. 2009, sp. zn. I. ÚS 420/09 (publ. pod č. 131/2009 Sb. NU) [online]. *Ústavní soud* [cit. 1. 6. 2015]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Nález Ústavního soudu ze dne 15. 2. 2007, sp. zn. Pl. ÚS 77/06 (publ. pod č. 37/2007 Sb.) [online]. *Ústavní soud* [cit. 1. 6. 2015]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

Nález ze dne 31. 1. 2008, sp. zn. Pl. ÚS 24/07 (publ. pod č. 26/2008 SbNU) [online]. *Ústavní soud* [cit. 1. 6. 2015]. Dostupný na: <http://nalus.usoud.cz>

luckykralik@seznam.cz

Právo na informace jako základní lidské právo

Mgr. et Mgr. Jiří Kolman

Právnická fakulta Masarykovy univerzity a Centrum výzkumu globální změny AV ČR, v. v. i.,
Česká republika

ABSTRAKT

Při analýze otázky práva na informace u institucí EU je potřeba si vyjasnit fundamentální teoreticko-právní otázku, jestli lze toto právo považovat za základní lidské právo uplatnitelné mj. i v právu mezinárodním. V současnosti EU lavíruje mezi supranacionálním přístupem a pohledem intergovernmentálním, který se projevuje aplikací pravidel světa diplomacie (tj. mezinárodního práva). Existuje v případě unijních institucí prostor pro plnohodnotný přístup k informacím, tak jak jsme zvyklí z většiny členských zemí?

KLÍČOVÁ SLOVA

Právo na informace; základní lidská práva; právo na informace u institucí EU; správní právo EU; demokracie; mezinárodní právo veřejné; diplomacie; supranacionalita; intergovernmentalismus

ABSTRACT

When analysing free access to information of the EU institutions it is needed to clarify the fundamental theoretical question of law, if that law can be considered as a basic human right exercisable, inter alia, in international law application. Currently EU law oscillates between supranational approach and intergovernmental point of view using diplomacy rules (international law). Is there, in the case of the EU institutions, space for full access to information, as we are used to it in the case of the EU member states?

KEYWORDS

Right to information; basic human rights; freedom of information and institutions of the European Union; EU administrative law; democracy; public international law; diplomacy; supranacionalism; intergovernmentalism

1 Slovo úvodem. Proč právo na informace jako základní lidské právo?

Dnešní doba se někdy nazývá dobou informační, kdy jak bylo konstatováno v české komedii z roku 1997 režiséra Petra Zelenky *Knoflíkáři*, žijeme přímo v době informační exploze, kdy na jednu informaci se objeví hned „protiinformace“. Záplava informací, kterou není člověk schopen „vstřebávat“ a kontemplotovat, lze považovat za příčinu, kdy je člověk moderní doby „vyrván sám ze sebe“¹ a tudíž je dle některých právních a politických filozofů současná společnost náchylnější k totalitarismu či jinému nedemokratickému fungování. Znakem totalitních a většiny současných nedemokratických systémů je propaganda vládnoucího režimu (státu). Tento znak jako jeden ze základních znaků totalitarismu mimo jiné identifikovala již těsně po skončení druhé světové války právě Hannah Arendtová.

Za další negativní průvodní jev současné informační společnosti je považována „diktatura okamžitosti“ („la dictature d' instantanéité“),² na který mimo jiné poukázal i bývalý předseda Evropské komise Jacques Delors ve svém konferenčním příspěvku v roce 2010.³ Tato diktatura dle Delorse, jako jeden ze znaků globalizace, je de facto honbou za rychlými reakcemi (tj. rychlými odpověďmi formou moderních komunikačních nástrojů) způsobující ve společnosti a u politického a odborného rozhodování povrchní myšlení bez nedostatku reflexe a odpovědného rozhodování. Společnost je pak náchylnější k manipulaci. Dochází tak v dnešní době k paradoxu, kdy veřejná správa chrlí různé informace (a např. i novou právní úpravu), na druhou stranu se v této informační záplavě ztrácí přístup (svoboda) k ad hoc informacím, které jsou drženy veřejnou správou, ale nejsou institucemi dále šířeny z různých ne vždy legitimních důvodů.

Jedním z právních prostředků, jak řešit tyto „neduhy“ moderní společnosti, je kvalitní legislativa upravující právo široké veřejnosti na informace disponované veřejnou správou. Toto „informační právo“ však nelze zaměňovat s transparentností, tak jak je vnímáno některými zainteresovanými, kteří poukazují na možná rizika⁴ hrozící individuu (resp. občanovi tj. nestátní moci), a která spíše

¹ Viz zejména ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I.-III.* 2. vyd. Praha: Oikoymenth, 2013, 679 s. Dále související zevrubná recenze jejího díla in DOSTÁL, Radim. „Původ totalitarismu“ Hannah Arendtové. *Politologický časopis* [online]. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 1997, roč. 4, č. 4, s. 386-396 [cit. 5. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.politologickycasopis.cz/userfiles/file/1997/4/1997-4-6-Dostal-Puvod%20totalitarismu%20Hannah%20Arendtove.pdf>

² LAPORTE, Stéphane. *La dictature de l'instantanéité*. La Presse [online]. Montréal: La Presse, publikováno 13. 11. 2011 [cit. 5. 4. 2015]. Dostupné z: http://www.lapresse.ca/debats/chroniques/stephane-laporte/201111/12/01-4467174-la-dictature-de-linstantaneite.php?utm_categorieinterne=trafficdrivers&utm_contenuinterne=cyberpresse_B13b_stephane-laporte_3270_section_POS1

³ DELORS, Jacques. Shaping the EU of Tomorrow. In Representation of the Free State of Bavaria to the EU. *Seminar Shapping the EU of Tomorrow*. Brussels, 24. 11. 2010.

⁴ Viz např. M. Kundera in KUNDERA, Milan. *Slova, pojmy, situace*. 1. vyd. (dotisk). Brno: Atlantis, 2014, 90 s. S. 39-40, který považuje za „transparentní“ následující: „V politické a žurnalistické řeči to slovo znamená: odhalení života jednotlivců před pohledem veřejnosti. Což nám připomene André Bretona a jeho touhu žít ve „skleněném domě“ na očích všech. Skleněný dům: stará utopie a zároveň jedna nejodstrašujících stránek moderního života. Pravidlo:

spadají pod otázku legislativy upravující ochranu osobních údajů.⁵ Tudíž zde můžeme maximálně hovořit o transparentnosti veřejné správy vůči jedinci. Naopak v našem případě se nejedná o státní kontrolu jedinců, kteří by se neměli dostat pod tlak poskytovat součinnost vůči veřejnoprávní moci rychleji (např. díky moderním telekomunikačním prostředkům), než tomu bylo dříve (např. zkracováním legislativních lhůt). Naopak v případě nároků moderní doby na rychlost zpřístupňování informací veřejnou správou (např. krátké lhůty na poskytnutí odpovědi novinářům), je leckdy diskutabilní, jestli je tento požadavek legitimní a hlavně efektivní, ku příkladu z hlediska kvality poskytnutých informací.

V souladu s principy metodologie zvážení genderových aspektů ve vědecké práci, mimo jiné dle standardů Stanfordské university,⁶ autor tohoto článku konstatuje, že se při zpracování analýzy a zvážení potenciálních vlivů genderu nesetkal s genderovými aspekty, které by měly na tuto problematiku vliv.

2 Prameny a předmět práva na informace u institucí evropské unie

Autor se ve své disertační práci zaměřuje na otázku práva na informace u institucí Evropské unie. Toto právo má za úkol zpřístupnit široké veřejnosti (nejen občanům, ale i například právníckým osobám) informace, kterými disponuje veřejná unijní správa a které mohou být relevantní pro rozhodování a reflexi veřejností. Otevřený a svobodný přístup k informacím veřejné správy je jednou ze základních podmínek právního státu.

Při analýze této problematiky je potřeba si vyjasnit fundamentální teoreticko-právní otázku, jestli lze toto právo považovat za základní lidské právo uplatnitelné mimo jiné i v právu mezinárodním. V současnosti kupříkladu unijní legislativa upravující fungování institucí EU (např. Rady EU) lavíruje mezi supranacionálním (či politicky řečeno federalistickým tj. demokratickým) přístupem a pohledem intergovernmentálním, který se projevuje aplikací pravidel světa diplomacie (tj.

čím více jsou státní záležitosti neprůhledné, o to průhlednější musí být záležitosti jednotlivce; byrokracie, i když představuje veřejnou věc, je anonymní, utajená, kódovaná, nesrozumitelná, zatímco soukromý člověk je povinen odhalit své zdraví, své finance, svou rodinnou situaci, a jestliže tak rozhodl mediální verdikt, nenajde okamžik intimity ani ve své lásce, ani ve své nemoci, ani ve své smrti. Touha znásilnit intimitu bližního je odvěká forma agresivity, která je dnes institucionalizována (byrokracie se svými kartotékami, média se svými reportéry) a morálně ospravedlněna (právo na informace se stalo prvním z lidských práv).“

⁵ Problematikou ochrany osobních údajů z pohledu legislativy EU se zevrubně zabýval ve své disertační práci např. D. Novák in NOVÁK, Daniel. *Problémy ochrany soukromí a osobních údajů v právu EU* [online]. Brno, 2012 [cit. 12. 4. 2015]. Disertační práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta. Vedoucí práce Filip Křepelka. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/52154/pravf_d/ nebo ještě obsáhleji z pohledu českého a unijního práva se danou problematikou zabývá D. Novák v komentáři in NOVÁK, Daniel. *Zákon o ochraně osobních údajů a předpisy související: Komentář*. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer, 2014, 504 s.

⁶ Stanford University: Demonstrate methods of sex and gender analysis [online]. Stanford, 2013 [cit. 15. 5. 2015]. Dostupné z: <http://genderedinnovations.stanford.edu>

mezinárodního práva). Existuje v případě unijních institucí prostor pro plnohodnotný přístup k informacím, tak jak jsme zvyklí z většiny⁷ vnitrostátních právních řádů členských zemí? Nebo zde stále existují limity z důvodu setrvávajících intergovernmentálních prvků Evropské unie, které jsou doposud inherentně upravovány normami mezinárodního práva?

V případě legislativy upravující právo na informace u institucí Evropské unie se jedná o velice komplexní otázku, která je obsahem jak práva mezinárodního, tak je legislativně upraveno unijním primárním právem (např. právo veřejnosti na přístup k dokumentům EU, zásada transparentnosti) a dále je hlavně podrobněji rozpracováno právem sekundárním (např. nařízením Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 1049/2001⁸ respektive navazujícími právními předpisy) a ještě je pak specifikováno unijní judikaturou.

Dále je tato otázka rozvíjena právně nezávaznými dokumenty sloužícími k posílení demokratického fungování orgánů Evropské unie. Jako příklad lze uvést Usnesení Evropského parlamentu ze dne 6. září 2001 o schválení Kodexu řádné správní praxe, který by orgány a instituce Evropské unie, jejich správní orgány a úředníci měli dodržovat při styku s veřejností.

Problematiku zpřístupňování dokumentů vzniknuvších na půdě unijních institucí dále ovlivňují požadavky členských zemí o tom, co je možné zveřejnit, aniž by je to ohrozilo, resp. veřejný zájem, za který jsou členské státy zodpovědné v rámci svých národních právních řádů. Jedná se hlavně o dokumenty vznikající na půdě Rady Evropské unie.

Dále když se hovoří o svobodném přístupu k informacím institucí Evropské unie, většinou je tato problematika zužována na svobodný přístup k dokumentům vytvořených na základě formálního postupu (např. legislativního či správního). Bohužel z tohoto užšího pohledu vypadává velice zajímavá a podstatná problematika „polooficiálních“ dokumentů a informací, jako je leckdy samotná příprava např. správních rozhodnutí či legislativních návrhů. Jsou případy, kdy připravovaná informace je zveřejněna unijní institucí jen velice úzkému okruhu zájemců ze strany veřejnosti. Jedná se například o tzv. „předvýzvové“ schůzky (pre-call meetings) k připravovaným grantovým výzvám Evropské komise. Na tato jednání jsou pak zváni zainteresovaní aktéři (stakeholders) bez jasného výběrového klíče, který by se opíral o formální postup a pravidla. Tato absence právní úpravy může vést k netransparentnímu jednání, kdy zástupci různých zájmových skupin mohou mít daleko větší neodůvodněnou výhodu před ostatními konkurenčními skupinami.

⁷ Dle neziskové organizace Access Info Europe jedinou členskou zemí EU, která doposud nemá legislativu zpřístupňující informace veřejné správy je Lucembursko. Viz tisková zpráva Access Info Europe in QUINTANILLA, Pam Bartlett. *Luxleaks Scandal Highlights Urgent Need for Corporate Transparency* [online]. Access Info Europe, publikováno 12. 11. 2014 [cit. 15. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.access-info.org/cos/12704>

⁸ Nařízení Evropského parlamentu a rady (ES) č. 1049/2001 ze dne 30. května 2001 o přístupu veřejnosti k dokumentům Evropského parlamentu, Rady a Komise. In: *EUR-lex* [právní informační systém]. Úřad pro publikace Evropské unie [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001R1049&qid=1431895065365&from=CS>

Problematika zpřístupňování unijních informací je také obvykle zužována na informace vznikající na půdě Evropské komise, Evropského parlamentu a Rady. Ostatní unijní instituce jako například Výbor regionů, Evropský hospodářský a sociální výbor či různé agentury Evropské komise leží ve stínu zájmu nejen laické veřejnosti, ale i odborníků zabývajících se touto problematikou.

Na základě výše naznačeného se ve své disertační práci zabývám širším pojetí významu „informace“ týkajícího se nejen samotných formálních dokumentů Evropské unie, ale i informací vzniklých na základě doposud neformalizovaného legislativou neupraveného postupu či informacemi připravovanými vedoucími ke vzniku dokumentu apod. Ve své práci se rovněž zabývám jak stavem *de lege lata*, tak i analyzuji a navrhuji opatření *de lege ferenda* svobodného přístupu k informacím u institucí Evropské unie (nejen nejvýznamnějších orgánů Rady, Komise a Evropského parlamentu, ale i dalších institucí EU). Dále se v práci zabývám i způsoby a možnostmi zpřístupňování informací institucemi, jejich vymáhání žadateli a právními důvody vedoucími k omezení svobodného zveřejňování informací.

Cílem mé disertační práce je analýza současného stavu práva na informace, prameny právní úpravy a možností právní úpravy v budoucnosti, která by vedla k větší transparentnosti legislativního, správního a výkonného jednání institucí Evropské unie. Ve své disertační práci se snažím ověřit hypotézu, že formalizace postupu poskytování informací institucemi EU (nejen obsažených v oficiálních dokumentech EU) prostřednictvím nové legislativní úpravy nebo akceptací práva na informace jako základního lidského práva by se efektivněji docílilo transparentnějšího fungování (např. normotvorby) institucí EU.

3 Právo na informace jako základní lidské právo

V případě dokumentů zpřístupňujících informace veřejné správy se jedná obvykle o doporučující dokumenty, tato doporučení mají vliv na aplikační praxi v jednotlivých právních řádech.⁹

Zajímavou teoreticko-právní pasáží týkající se Doporučení k přístupu k oficiálním dokumentům Výboru ministrů Rady Evropy z roku 2002¹⁰ je v něm obsažený odkaz na mezinárodní dokumenty upravující problematiku svobodného přístupu k informacím. V doporučení se uvádí například

⁹ Z doporučujících dokumentů lze uvést hlavně dokumenty Rady Evropy a z nich hlavně příklady, které jsou dohledatelné krom webového portálu Rady Evropy většinou v naskenované podobě, resp. též v plných „kopírovatelných“ textech mimo jiné na webových stránkách bulharské neziskové organizace Access to Information Programme Foundation: Access to Information Programme Foundation. *About us*. [online]. Sofie, 2014. In: Access to Information Programme Foundation Online [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.aip-bg.org/en/about/>

¹⁰ Committee of Ministers Council of Europe. *Explanatory Memorandum to the Recommendation Rec. (2002) 2 of the Committee of Ministers to member states on access to official documents* [online]. Strasbourg, 2003. In: Access to Information Programme Foundation Online [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: http://www.aip-bg.org/pdf/explan_mem.pdf

článek 19 Všeobecné deklarace lidských práv z roku 1948,¹¹ který definuje každému „právo na svobodu přesvědčení a projevu; toto právo nepřipouští, aby někdo trpěl újmu pro své přesvědčení, a zahrnuje právo vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky jakýmikoli prostředky a bez ohledu na hranice.“ Rada Evropy v tomto ustanovení vidí i zárodek svobodného práva k přístupu k informacím veřejné správy, i když tato není výslovně v onom článku zmíněna. Kdybychom vycházeli z teze, že Všeobecnou deklaraci lidských práv, ač původně deklaratorní dokument, lze považovat za právně závazný akt na základě teorie právního obyčeje, protože na deklaraci odkázali signatáři v části 7 Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (Helsinské konference),¹² tak bychom mohli toto ustanovení považovat za jeden z prvních mezinárodněprávních aktů ošetřujících danou problematiku. Otázkou je, zda právní obyčej může vzniknout deklarací jiné deklarace, protože ani Závěrečný akt nebyl právně závazný jak z pohledu mezinárodního tak ani z pohledu národního práva.

Přes výše uvedený přehled pramenů mezinárodního práva a doporučení, tak již výše zmíněný unijní klíčový právní předpis upravující zpřístupňování dokumentů institucí EU (nařízení č. 1049/2001/EU) výslovně neodkazuje ani jinak nezmiňuje prameny mezinárodního práva a ani dokumenty mající doporučující povahu (např. Rady Evropy). Výslovný odkaz nebyl uveden ani v samotném návrhu Evropské komise. Rovněž finální dokument Evropského parlamentu¹³ obsahující pozměňovací návrhy vůči navrženému nařízení Komise v sobě neobsahuje jediný odkaz na jakýkoliv mezinárodní dokument.

Avšak materiál schválený k návrhu Evropské komise Výborem Evropského parlamentu pro občanské svobody, spravedlnost a vnitřní věci (LIBE), tzv. Cashmanova zpráva ze dne 27. října 2000 (Report 27 October 2000 on the proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council regarding public access to documents of the European Parliament, the Council and the Commission - Committee on Citizens' Freedoms and Rights, Justice and Home Affairs),¹⁴

¹¹ Všeobecná deklarace lidských práv. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 29. 7. 2014].

¹² *Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe* [online]. Helsinky, 1975. In: Organisation for Security and Co-operation in Europe [cit. 29. 7. 2014]. Dostupné z: <https://www.osce.org/mc/39501?download=true>

¹³ European Parliament. *European Parliament legislative resolution on the proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents* (COM(2000) 30 - C5-0057/2000 - 2000/0032(COD)), ze dne 3. května [online]. Evropský parlament [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2002:027E:TOC>

¹⁴ Committee on Citizens' Freedoms and Rights, Justice and Home Affairs. *Report on the proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents*, ze dne 29. října 2000 [online]. Evropský parlament [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z:

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A5-2000-0318&language=EN>

ve zdůvodnění svých pozměňovacích návrhů zmiňuje Aarhuskou úmluvu¹⁵ a dále Evropskou úmluvu o ochraně lidských práv.¹⁶

Na Aarhuskou úmluvu odkazuje Cashmanova zpráva na straně 20, kde se Aarhuská úmluva objevuje ve zdůvodnění návrhu dodatku k článku 2, který byl i nakonec s drobnou úpravou přijat a rozšířen a stal se tak součástí schválené verze nařízení v článku 2 odst. 6: „Toto nařízení se nedotýká práv na přístup veřejnosti k dokumentům v držení orgánů, která vyplývají z mezinárodních úmluv nebo z aktů, jež orgány přijaly k jejich provedení.“ Je zajímavé, že LIBE ve zdůvodnění svého návrhu („The scope of existing rights as defined under international law, as for example the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, signed in Aarhus, Denmark, on 25 June 1998, cannot and should not be limited by this Regulation“) uvádí jediný příklad (Aarhuskou úmluvu), jako kdyby si předkladatelé z LIBE nebyli jisti, zda-li existuje nějaký další příklad mezinárodního pramene. Nebo možná jen chtěli ponechat otevřená legislativní zadní vrátka v případě, kdyby takováto mezinárodní úmluva byla uzavřena v budoucnu.

Na Evropskou úmluvu o ochraně lidských práv je v Cashmanově zprávě odkazováno přímo v návrzích ke článkům 5 a 7 návrhu nařízení, které se týkaly zdůraznění povinnosti Evropské unie se řídit tímto lidskoprávním dokumentem, který mimo jiné uznává právo na informace (v rámci čl. 10 Evropské úmluvy týkající se svobody projevu) jako základní podmínku pro politickou účast občanů a fungování parlamentní kontroly. Oba tyto zmíněné návrhy LIBE však ve finální účinné verzi projednávaného nařízení nezůstaly a de facto tak v nařízení vypadla přímá návaznost na Evropskou úmluvu o ochraně lidských práv.

Závěrem této podkapitoly lze tedy konstatovat, že současná unijní právní úprava zpřístupňující dokumenty institucí EU se výslovně neodvolává na žádný pramen mezinárodního práva a ani se neodvolává na žádný doporučující mezinárodní dokument (např. Rady Evropy). Pravdou však je, že v případě českého „informačního“ zákona č. 106/1999Sb.¹⁷ je výslovně odkazováno jen na jeden dokument a to ještě formou odkazu v poznámce pod čarou. Ten se navíc týká unijního acquis směrnici Evropského parlamentu a Rady č. 2003/98/ES ze dne 17. listopadu 2003 o opakovaném použití informací veřejného sektoru. Taktéž v případě českého zákona č. 123/1998 Sb. speciálně

¹⁵ UNECE: *Úmluva o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí* [online]. Ženeva: UNECE, 1998 [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z:

<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43czech.pdf>

¹⁶ Sdělení č. 209/1992 Sb. Federálního ministerstva zahraničních věcí o Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod ve znění protokolů č. 3, 5 a 8. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 17. 5. 2015].

¹⁷ Viz Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 17. 5. 2015].

upravujícího právo na informace o životním prostředí,¹⁸ který je spolu se zákonem č. 106/1999 Sb. primárním zákonem implementující mezinárodní závazky České republiky vyplývající z Aarhuské úmluvy, tento zákon *expressis verbis* odkazuje v poznámce pod čarou jen na dvě unijní směrnice a výslovně na Aarhuskou úmluvu neodkazuje vůbec. Co se týká unijních směrnic, tak se jedná o výslovný odkaz v poznámce pod čarou na směrnici Evropského parlamentu a Rady 2003/4/ES ze dne 28. ledna 2003 o přístupu veřejnosti k informacím o životním prostředí a o zrušení směrnice Rady 90/313/EHS a dále se jedná o směrnici Evropského parlamentu a Rady 2007/2/ES ze dne 14. března 2007 o zřízení Infrastruktury pro prostorové informace v Evropském společenství (INSPIRE).

4 Slovo závěrem - aplikační dopady na právo evropské unie

Jak vidno z předchozích řádků, není jednoduché odvolat se na konkrétní ustanovení mezinárodního práva, které by bylo aplikovatelné v případě vymáhání práva na informace unijních institucí. V případě environmentálních informací specifikovaných Aarhuskou úmluvou jest toto možné, neboť je Evropská unie signatářskou stranou.

Přes výše limitující skutečnost to neznamená, že potenciální žadatel o informace je závislý jen na unijní legislativě (tj. hlavně na sekundárním právu, konkrétně na nařízení č. 1049/2001/EU), naopak nejnovější judikatura Soudního dvora Evropské unie¹⁹ například legitimizovala nárok na zpřístupňování dokumentů souvisejících s legislativou přijímanou v Radě EU v případech, kdy koná jako zákonodárny orgán. De facto tak soud judikoval, že Rada v některých svých kompetencích jedná jako národní zákonodárny orgán a není intergovernmentálním orgánem s diplomatickým pravidly (*privilegii*), jakou je zachovávání mlčenlivosti týkající se mezivládních jednání. A tudíž veřejnost má nárok vědět všechny související informace týkající se legislativního procesu.

¹⁸ Viz Zákon č. 123/1998 Sb. o právu na informace o životním prostředí, ve znění pozdějších předpisů. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 17. 5. 2015].

¹⁹ Viz hlavně Rozsudek Soudního dvora Evropské unie ze dne 17. října 2013. Rada Evropské unie proti Access Info Europe. Věc C-280/11. In: *EUR-lex* [právní informační systém]. Úřad pro publikace Evropské unie [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62011CJ0280:CS:HTML> a související analýza, kterou jsem publikoval in KOLMAN, Jiří. Právo na informace v Radě Evropské unie ve světle nedávného judikátu Access Info Europe vs. Rada. Demokracie vs. diplomacie. *Jurisprudence*. 2014, roč. 23, č. 2, s. 27-35.

Zdroje

Monografie:

ARENĐTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I.-III.* 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 2013, 679 s. ISBN 9788072984831.

KUNDERA, Milan. *Slova, pojmy, situace.* 1. vyd. (dotisk). Brno: Atlantis, 2014, 90 s. ISBN 978-80-7108-344-3.

Článek:

KOLMAN, Jiří. Právo na informace v Radě Evropské unie ve světle nedávného judikátu Access Info Europe vs. Rada. Demokracie vs. diplomacie. *Jurisprudence.* 2014, roč. 23, č. 2, s. 27-35. ISSN 1802-3843.

Elektronické zdroje:

Access to Information Programme Foundation. *About us.* [online]. Sofie, 2014. In: Access to Information Programme Foundation Online [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.aip-bg.org/en/about/>

Committee of Ministers Council of Europe. *Access to official documents. Recommendation Rec (2002) 2 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 21 February 2002 and explanatory memorandum* [online]. Strasbourg, 2003. In: Council of Europe Online Catalogue. Council of Europe [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/H-Inf\(2003\)003_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/H-Inf(2003)003_en.pdf)

Committee on Citizens' Freedoms and Rights, Justice and Home Affairs. *Report on the proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents*, ze dne 29. října 2000 [online]. Evropský parlament [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A5-2000-0318&language=EN>

Committee of Ministers Council of Europe. *Explanatory Memorandum to the Recommendation Rec. (2002) 2 of the Committee of Ministers to member states on access to official documents* [online]. Strasbourg, 2003. In: Access to Information Programme Foundation Online [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: http://www.aip-bg.org/pdf/explan_mem.pdf

DOSTÁL, Radim. „Původ totalitarismu“ Hannah Arendtové. *Politologický časopis* [online]. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 1997, roč. 4, č. 4, s. 386-396. ISSN 1805-9503 [cit. 5. 4. 2015].

Dostupné z: <http://www.politologickycasopis.cz/userfiles/file/1997/4/1997-4-6-Dostal-Puvod%20totalitarismu%20Hannah%20Arendtove.pdf>

European Parliament. *European Parliament legislative resolution on the proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents* (COM(2000) 30 - C5-0057/2000 - 2000/0032(COD)), ze dne 3. května [online]. Evropský parlament [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2002:027E:TOC>

Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe [online]. Helsinki, 1975. In: *Organisation for Security and Co-operation in Europe* [cit. 29. 7. 2014]. Dostupné z: <https://www.osce.org/mc/39501?download=true>

LAPORTE, Stéphane. *La dictature de l'instantanéité. La Presse* [online]. Montréal: La Presse, publikováno 13. 11. 2011 [cit. 5. 4. 2015]. Dostupné z: http://www.lapresse.ca/debats/chroniques/stephane-laporte/201111/12/01-4467174-la-dictature-de-linstantaneite.php?utm_categorieinterne=trafficdrivers&utm_contenuinterne=cyberpresse_B13b_stephane-laporte_3270_section_POS1

Nařízení Evropského parlamentu a rady (ES) č. 1049/2001 ze dne 30. května 2001 o přístupu veřejnosti k dokumentům Evropského parlamentu, Rady a Komise. In: *EUR-lex* [právní informační systém]. Úřad pro publikace Evropské unie [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001R1049&qid=1431895065365&from=CS>

NOVÁK, Daniel. *Problémy ochrany soukromí a osobních údajů v právu EU* [online]. Brno, 2012 [cit. 12. 4. 2015]. Disertační práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta. Vedoucí práce Filip Křepelka. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/52154/pravf_d/

NOVÁK, Daniel. *Zákon o ochraně osobních údajů a předpisy související: Komentář*. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer, 2014, 504 s. ISBN 978-80-7478-665-5.

QUINTANILLA, Pam Bartlett. *Luxleaks Scandal Highlights Urgent Need for Corporate Transparency*. [online]. Access Info Europe, publikováno 12. 11. 2014 [cit. 15. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.access-info.org/cos/12704>

Stanford University: *Demonstrate methods of sex and gender analysis*. [online]. Stanford, 2013 [cit. 15. 5. 2015]. Dostupné z: <http://genderedinnovations.stanford.edu>

Sdělení č. 209/1992 Sb. Federálního ministerstva zahraničních věcí o Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod ve znění protokolů č. 3, 5 a 8. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 17. 5. 2015].

Všeobecná deklarace lidských práv. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 17. 5. 2015].

UNECE: *Úmluva o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí* [online]. Ženeva: UNECE, 1998 [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43czech.pdf>

Zákon č.106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, ve znění pozdějších předpisů. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 17. 5. 2015].

Zákon č. 123/1998 Sb. o právu na informace o životním prostředí, ve znění pozdějších předpisů. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 17. 5. 2015].

Konferenční příspěvky:

DELORS, Jacques. Shaping the EU of Tomorrow. In Representation of the Free State of Bavaria to the EU. *Seminar Shapping the EU of Tomorrow*. Brussels, 24. 11. 2010.

Soudní rozhodnutí:

Rozsudek Soudního dvora Evropské unie ze dne 17. října 2013. Rada Evropské unie proti Access Info Europe. Věc C-280/11. In: *EUR-lex* [právní informační systém]. Úřad pro publikace Evropské unie [cit. 17. 5. 2015]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62011CJ0280:CS:HTML>

kolman.j@czechglobe.cz

Tento článek byl vytvořen za finanční podpory MŠMT v rámci programu NPU I, číslo projektu LO1415.

Ekonomická analýza práva: deliktní odpovědnost

Mgr. Vít Křížka

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

ABSTRAKT

Autor v příspěvku analyzuje smysl a účel občanského práva deliktního (tort law). Ekonomická podstata deliktního práva podle něj spočívá v internalizaci negativních externalit, které není možné odstranit soukromým vyjednáváním z důvodu vysokých transakčních nákladů. Dále se zabývá ekonomickou podstatou škody a ekonomickým vyjádřením protiprávnosti. Jednotlivé odpovědnostní modely (no liability, strict liability, rule of negligence) podrobí analýze efektivity a vysvětlí, proč považuje za nejefektivnější model rule of negligence. Na závěr uvede konkrétní případ týkající se odpovědnosti řidičů za sražení chodce na přechodu, kterým poukáže na neefektivitu striktní odpovědnosti (objektivní odpovědnosti bez možnosti liberace).

KLÍČOVÁ SLOVA

Coaseho teorém; ekonomická analýza práva; internalizace externalit; nulová odpovědnost; občanské právo deliktní; rule of negligence; striktní odpovědnost

ABSTRACT

The author in this paper analyzes the meaning and purpose of tort law. The economic substance of tort law, according to him, is to internalize negative externalities that cannot be removed by private negotiation because of high transaction costs. The paper also deals with the economic nature of the damage and the economic expression of illegality. The author subjects individual responsibility models (no liability, strict liability, negligence rule of) analysis of effectiveness and explain why he considers the most efficient model of rule of negligence. In conclusion, he is specifying the case concerning the liability of drivers for pedestrian hit at the crossing which points out the inefficiency of strict liability.

KEYWORDS

Coase theorem; economic analysis of law; internalization of externalities; no liability; rule of negligence; strict liability; tort law

Úvod

Lidé si často navzájem úmyslně i nechtěně ubližují. Motorkář srazí stařenu na přechodu. Regionální deník otiskne lživou pomluvu. Sousedovic kluk vám rozbije okno. Na tyto situace reaguje občanskoprávní úprava závazků z deliktu, kterou můžeme označit za **závazkové právo deliktní**. V anglosaském světě se jedná o tzv. **tort law**.

Známý Coaseho teorém nám říká, že soukromé vyjednávání umožňuje za určitých podmínek minimalizovat jakoukoli škodu a že lidé při vyjednávání nacházejí nejefektivnější řešení nezávisle na právu. Proč tedy vůbec potřebujeme závazkové deliktní právo? Proč v anglosaském světě potřebují tort law? Proč neponecháme tuto oblast života neviditelné ruce trhu a budeme spoléhat na lidi, že sami odškodní své závazky?

Protože koncept Coaseho teorému není v českém právní prostředí zcela známý, bude vhodné si jej nejprve podrobněji vysvětlit, aby byl nastíněný paradox existence deliktního práva zcela zřejmý.

Coaseho teorém

Držitel Nobelovy ceny za ekonomii **Ronald Coase** přišel s konceptem, který dnes známe jako Coaseho teorém, ve svém článku *The Problem of Social Cost* (1960), který vyšel v *Journal of Law and Economics*.¹ Tento článek podstatným způsobem změnil nahlížení na právo, neboť Coaseho teorém vlastně říká, velmi zjednodušeně řečeno, že nezáleží na tom, komu zákon právo přiznává, neboť právo se vždy dostane k tomu, kdo si jej nejvíce cení. Právo se zdá být zbytečné, neboť lidé stejně jednají podle daných ekonomických zákonů.

Coaseho teorém si vysvětlíme na příkladu dvou sousedů pana Rebela a manželů Tichých. Pan Rebel je vášnivým fanouškem *Led Zeppelinů* a svou vášeň si nejčastěji dopřává přes noc, zatímco manželé Tiší oceňují klidný a ničím nerušený spánek. Jejich domy umístíme na samotu do lesa. Nemají žádné další sousedy.

Pan Rebel by byl ochoten za možnost poslouchání hudby manželům Tichým zaplatit až 1.000 Kč. Takto si cení hlasité noční hudby. Manželé Tiší by za klid byli ochotní dát pouze 500 Kč. Klid pro ně nemá takovou subjektivní hodnotu jako hudba pro Rebela.

Možný užitek pana Rebela činí 1.000 Kč. Možný užitek manželů Tichých činí 500 Kč. V hypotetickém světě, kde by mohl být zároveň klid i hrát hudba, bychom mohli dospět

¹ COASE, Ronald. *The Problem of Social Cost*. *Journal of Law and Economics*, Vol. 3 (Oct. 1960), pp. 1-44.

Weyrův den právní teorie – Weyr's Day of Legal Theory

k celkovému užítku ve výši 1.500 Kč. V reálném světě ale nejvyšší možný společenský užitek činí 1.000 Kč.

	užitek pana Rebela	užitek manželů Tichých	celkový společenský užitek
hudba	1.000 Kč	0 Kč	1.000 Kč
klid	0 Kč	500 Kč	500 Kč
potenciální užitek aktérů	až 1.000 Kč	až 500 Kč	až 1.000 Kč

Jelikož si pan Rebel cení hudby více, než si manželé Tiší cení klidu, pak by bylo společensky efektivnější, aby mu bylo povoleno pouštět si každý večer své oblíbené Zeppeliny. Ustanovení § 1013 odst. 1 věta první zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku, ovšem stanoví, že vlastník se zdrží všeho, co působí, že odpad, voda, kouř, prach, plyn, pach, světlo, stín, hluk, otřesy a jiné podobné účinky (imise) vnikají na pozemek jiného vlastníka (souseda) v míře nepřiměřené místním poměrům a podstatně omezují obvyklé užívání pozemku.

Zákon tedy stanoví, že v noci musí být klid. Pro danou situaci je takové pravidlo ovšem nevhodné, neboť v případě klidu je celkový společenský užitek pouze 500 Kč, ačkoli víme, že mohl být ve výši až 1.000 Kč.

	užitek pana Rebela	užitek manželů Tichých	celkový společenský užitek
hudba	0 Kč (mohl mít 1.000 Kč)	0 Kč	0 Kč
klid	0 Kč	500 Kč	500 Kč
užitek aktérů	0 Kč	500 Kč	500 Kč

Jestliže si pan Rebel hluku ovšem váží více, pak může učinit manželům Tichým nabídku. Zaplatí jim například 700 Kč za to, že si večer bude moci pouštět hudbu. Částku 700 Kč je ochoten zaplatit, protože poslechu hudby si cení více (jeho užitek činí 1.000 Kč). I pro sousedy Tiché je částka 700 Kč akceptovatelná, neboť klidu se tolik necení (užitek z klidu činí pouze 500 Kč).

V tabulce vidíme novou situaci po obchodování s právem na poslech hudby. Pan Rebel má užitek z poslechu hudby ve výši 1.000 Kč snížený o 700 Kč, které musel zaplatit svým sousedům. Jejich nulový užitek z toho, že není klid, je ovšem o těchto 700 Kč zvyšován.

	užitek pana Rebela	užitek manželů Tichých	celkový společenský užitek
hudba	1.000 Kč – 700 Kč	0 Kč + 700 Kč	1.000 Kč
klid	0 Kč	0 Kč (mohl mít 500 Kč)	0 Kč
užitek aktérů	300 Kč	700 Kč	1.000 Kč

Vidíme tedy, že pokud sousedé mohli se svým právem na klid či hluk obchodovat, právo se skutečně dostalo do rukou toho, kdo si jej cenil více – do rukou pana Rebela. Neviditelná ruka trhu zároveň vybrala společensky nejefektivnější řešení, neboť celkový užitek činí 1.000 Kč (= 300 Kč + 700 Kč), což byl zároveň nejvyšší možný dosažitelný výsledek.

Coaseho teorém vlastně říká, že efektivní alokace zdrojů nastane bez ohledu na právní systém.² Steven G. Calabresi formuloval tuto myšlenku slovy, že veškeré chybné (neefektivní) alokace zdrojů budou zcela napraveny soukromými tržními transakcemi.³ Sám Coase uváděl, že každou externalitu (selhání trhu) lze odbourat soukromými tržními transakcemi bez ohledu na to, kdo bude nakonec odškodňován (bez ohledu na pozitivní právo).

Coaseho teorém ovšem platí za splnění několika podmínek. Sousedé museli mít možnost spolu obchodovat bez vysokých transakčních nákladů. Kdyby na mýtině nebydleli jen dva, ale šlo by o sídliště s panelovými domy, bylo by vyjednávání obtížnější, až nemožné.

Sousedé také museli vědět, že právo stojí na straně manželů Tichých. Kdyby právo bylo nejasné, pan Rebel by nebyl ochoten svým sousedům zaplatit, neboť by se domníval, že jsou to oni, kdo musí platit za klid.

Coaseho teorém tedy můžeme formulovat následovně: Pokud jsou práva jasně definována, je zajištěna jejich převoditelnost (možnost směny) a transakční náklady této směny jsou nulové či alespoň velmi malé, potom platí, že vstupní rozdělení subjektivních práv nemá vliv na věcný výsledek a tento věcný výsledek je ekonomicky efektivní.

Jde vlastně o základní požadavky kladené na soukromé právo. Snažíme se mít právo jasné a srozumitelné (požadavek právní jistoty) a zároveň umožňujeme s právy obchodovat dle naší svobodné vůle (autonomie vůle, svoboda kontraktovat).

² Viz COASE, Ronald. The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, Vol. 3 (Oct. 1960), pp. 1-44.

³ CALABRESI, Steven G. *The Cost of Accidents: A Legal and Economic Analysis*. Yale University Press, 1970. 340 s.

Smysl a účel deliktního práva

Životní situace, které řešíme pomocí deliktního práva, mají určitá specifika. Uvedme si nejprve několik příkladů.

Majitel benzinové pumpy se rozhodne ušetřit, a proto začne prodávat nekvalitní benzin, v důsledku čehož dojde k poškození motorů aut několika jeho zákazníků.

Žárlivý Josef Turek načapá svou ženu Janu, když u jezera laškuje s Václavem Kašparem. Nenechá si to líbit a Václavovi udeří pěstí. Zlomí mu nos.

Továrna vypouští do vzduchu velké množství škodlivých zplodin. Spousta obyvatel města kvůli tomu trpí dýchacími potížemi. Údajně se i zvýšil počet případů rakoviny plic.

Ve všech výše zmíněných případech nepřipadá vyjednávání a smlouvání v úvahu. V prvním případě tomu brání nedostatek informací (nikdo přesně neví, kdo je poškozený). Ve druhém případě je překážkou žárlivost pana Turka a jeho nenávisť k panu Kašparovi. Ve třetím případě je problémem velký počet účastníků sporu (nelze vyjednávat se všemi obyvateli). Všechny tyto překážky vyjednávání označujeme obecně jako transakční náklady. Transakční náklady „zdražují“ vyjednávání natolik, že k němu vůbec nemusí dojít.

Delikty jsou obecně spojeny s **vysokými transakčními náklady** z důvodu nedostatku informací (nikdo přesně neví, kdo je poškozený či škůdce), lidské nesnášenlivosti či velkého počtu účastníků sporu. Soukromé vyjednávání a smlouvání škody způsobené delikty nikdy neodstraní, ale pouze je sníží do výše transakčních nákladů.

Ekonomové označují výše zmíněné případy škod jako tzv. **záporné externality**. Jde o nezamýšlené náklady způsobené jiným subjektům, přičemž ti, kteří je způsobují, nenesou náklady s nimi spojené, pokud je někdo nepřinutí. Soukromé vyjednávání a smlouvání externalitu nikdy neodstraní, ale pouze sníží do výše transakčních nákladů.⁴

Delikty jsou ovšem obecně spojeny s vysokými transakčními náklady. Jelikož zde soukromé vyjednávání selhává, je nutné internalizovat (odstranit) externality státními intervencemi. K tomu slouží zejména tyto prostředky:

- **zdanění** – zdanění externalit pomocí tzv. Pigouovy daně,⁵

⁴ HOLMAN, Robert. *Mikroekonomie: středně pokročilý kurz*. 2. aktualizované vydání. Praha: C. H. Beck, 2007. Str. 495 an.

⁵ Viz ŠIROKÝ, Jan a kol. *Daňové teorie s praktickou aplikací*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2008. Str. 67.

- **odpovědnost** – jde o institut trestněprávní, správněprávní či občanskoprávní odpovědnosti; odpovědnost v podstatě negativním externalitám určuje „vlastníky“, čímž je internalizuje.

V tomto článku se Pigouově dani nevěnujeme. Zajímat nás ovšem bude odpovědnost. Jak přesně funguje? Jaká je její ekonomická podstata?

Povšimněme si také rozdíl mezi závazkovým právem deliktním a smluvním. Zatímco závazkové právo smluvní se zabývá vztahy, při kterých jsou transakční náklady poměrně nízké (obchodování je snadné), deliktní právo reguluje vztahy s vysokými transakčními náklady (obchodování je často nemožné).

Funkcí závazkového práva deliktního tedy je internalizovat negativní externality, které není možné odstranit soukromým vyjednáváním z důvodu vysokých transakčních nákladů.

Abychom mohli provést plánovanou analýzu efektivnosti základních typů odpovědnostních pravidel, musíme se nejprve vyjasnit dva pojmy, a to škodu a protiprávnost.

Škoda v ekonomickém smyslu

Nezávisle na pozitivní právní úpravě budeme za újmu či škodu považovat jakékoli subjektivně vnímané **zhoršení blahobytu a pocitu štěstí**. Z ekonomického hlediska se bude jednat o přesun z vyšší indifferenční křivky na nižší. Samotná užitková křivka se přitom nijak nemění.

Důležité je zdůraznit, že újma v tomto pojetí je **subjektivní kategorií**. Vždy je tedy vztažena ke konkrétnímu jedinci, neboť se pohybujeme po jeho indifferenčních křivkách (daných jeho užitkovou funkcí). To, co jeden může vnímat jako újmu, může druhému působit radost. To je ostatně ekonomické vysvětlení naschválů, vtípků i podrazů a podvodů.

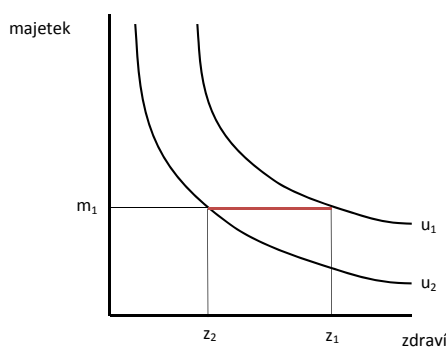
Újmu musíme měřit ve stejných jednotkách jako samotný užitek. V ekonomii rozlišujeme dva základní přístupy k měření užitku:

- **kardinalistický přístup** – kardinalisté vycházejí z předpokladu přímé měřitelnosti užitku; užitek zpravidla vyjadřují v jednotkách měny; tento přístup je vhodný při vyčíslování majetkové újmy; můžeme pak hovořit, že byla způsobena újma ve výši 500 Kč,
- **ordinalistický přístup** – ordinalisté naopak vychází z předpokladu nemožnosti přímé měřitelnosti užitku, připouští pouze jeho uspořádání; nemůžeme říct, že v důsledku pomluvy klesl můj užitek ze 100 na 50, ale můžeme již říci, že užitek klesl na polovinu; dokážeme seřadit

své hodnoty na škále (1. dobrá pověst, 2. zdravý životní styl, 3. jablka, 4. hrušky); tento přístup se jeví vhodnější pro měření nemajetkové újmy, jakož i újmy na zdraví.⁶

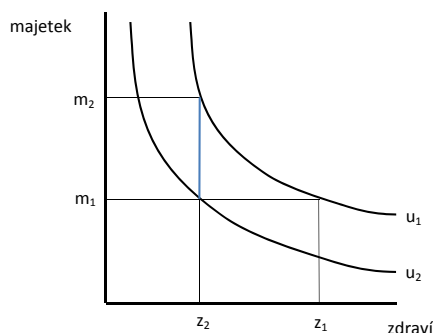
Jak určit správnou výši odškodnění, popř. odčinění? Pokud vycházíme z klasického **retributivního pojetí spravedlnosti**, pak je smyslem odškodnění či odčinění uvedení do původního stavu (*restitutio in integrum*). Ekonomicky řečeno, výše odškodnění by měla být taková, aby se poškozený vrátil na svou původní indifferenční křivku.

Předpokládejme, že David má následující uživatkovou funkci (vyjadřující vztah mezi majetkem a zdravím):

Z grafu vyčteme, že Davidovi byla způsobena škoda na zdraví. Původně měl zdraví na úrovni z_1 a majetek na úrovni m_1 , přičemž tomuto stavu odpovídala hladina užítku u_1 . Po úrazu o velikosti $z_1 - z_2$ (znázorněném červenou úsečkou) se hodnota zdraví snížila na z_2 , a David se tak dostal na nižší indifferenční křivku odpovídající hladině užítku u_2 .

Jak vysoké odškodnění by měl David dostat? Bylo by spravedlivé, aby se David dostal na původní indifferenční křivku u_1 . Jelikož je odškodnění možné vyplácet pouze v penězích (zásada pekuniární kondemnice), potom je nutné přiznat mu odškodné ve výši $m_2 - m_1$ (znázorněné modrou úsečkou).

⁶ HOLMAN, Robert. *Mikroekonomie: středně pokročilý kurz*. 2. aktualizované vydání. Praha: C. H. Beck, 2007. Str. 50.

Všimněte si, že velikost způsobené škody nemusí být rovna velikosti odškodnění. Zdraví a majetek totiž nemusí být dokonalými substituty.

Protiprávnost v ekonomickém smyslu

Ekonomické chápání škody jakožto jakéhokoli snížení užítku je pro právníky značně široké. Ne každá škoda v tomto smyslu musí být odčiněna. Pokud jsme smutní, protože v den plánovaného grilování prší, pak sice pocít'ujeme újmu, ale nejde o újmu, která byla způsobena protiprávně.

Lidská společnost se sice pomocí vědy, vynálezů a techniky snaží minimalizovat veškeré škody, a proto například byly vynalezeny deštníky, pergoly a předpověď počasí, ale nás nyní zajímají škody, které odstraňujeme pomocí práva. Zpravidla se jedná o škody způsobené protiprávně (činností nebo nečinností *contra legem*), ačkoli právo se někdy zabývá i odstraňováním jiných škod.

Nyní budeme hledat ekonomické vyjádření protiprávnosti a její míry.

Právníci zpravidla uvažují tak, že protiprávnost buď nastala, anebo nenastala. Určité jednání buď protiprávní je, anebo není. Protiprávnost tak může nabývat dvou podob: buď je, anebo není dána. Můžeme říct, že protiprávnost má **binární povahu** (ano-ne, buď-anebo). Jako příklad lze uvést povinnost připoutat se při jízdě v automobilu (řidič se buď připoutal bezpečnostním pásem, anebo nepřipoutal), zákaz pít alkohol na veřejnosti (osoba buď požila, anebo nepožila alkoholický nápoj) či povinnost mít u sebe jízdni doklady v městské hromadné dopravě.

Lze ovšem nalézt příklady jednání, které nejsou pouze otázkou splnění či nesplnění určité povinnosti (porušení zákazu), ale jde o otázku míry porušení práva. Míra porušení u takových jednání má **kontinuální povahu**. Jako příklady lze uvést povinnost řidiče přizpůsobit jízdu podmínkám a situaci na vozovce, zákaz rušit sousedy nadměrným hlukem či povinnost advokáta chovat se způsobem, který nesnižuje vážnost advokátského stavu.

V případě těchto jednání hovoříme o protiprávnosti vždy až od určité meze, která může být v právu vyjádřena zcela jasně (maximální povolená rychlost 50 km/hod) anebo poměrně vágně („nad míru přiměřenou poměrům“ či „s péčí řádného hospodáře“, v anglosaském právu se setkáme s institutem *reasonable care*). Tuto hranici budeme označovat x .⁷

Dále zavedeme pojem **míra opatrnosti**. Tu budeme označovat neznámou x . Čím vyšší je míra opatrnosti, tím opatrněji si člověk počíná. Řidič jede velmi pomalu a pečlivě se rozhlíží. Sousedka

⁷ Tuto metodologii použil Robert B. Cooter a Thomas Ulen ve své učebnici *Law and Economics*. Viz COOTER, R. ULEN, T. *Law and Economics*. 6th edition. Harlow: Pearson Education Limited, 2014. Str. 175 an. Vychází z ní i následující kapitola.

nikdy nezapíná hlasitě televizi a raději si vůbec nepouští hudbu. Naopak nízká míra opatrnosti značí vyšší riziko způsobení škody. Řidič za rychlé jízdy městem v dopravní špičce telefonuje. Sousedka každý den poslouchá metalovou hudbu ze silné hifi-soupravy a hlasitost má přitom na maximum.

Označme tedy x' hranici mezi protiprávností a povolenou mírou jednání. Pokud je $x < x'$, pak se člověk dopouští protiprávního jednání. Naopak v případě, že $x \geq x'$, člověk si počíná obezřetně a protiprávnímu jednání se vyhýbá. S tímto modelem budeme dále pracovat.

Dodejme, že někdy si jedinec sám není vědom přesné hranice x' , a proto si ani nemusí být svého protiprávního jednání vědom. Pokud je hranice x' dána jasně, zvyšuje to právní jistotu, ale zase to činí právo rigidnějším. Rigidní právo pak není schopno reagovat na rozličné životní situace.

Deliktní odpovědnost

Ekonomickou podstatu deliktního práva si vysvětlíme na příkladu dopravní nehody. Analogicky ale může jít o spáchání jakéhokoli deliktu. Výchozí pro nás budou pojmy **náklady nehody** a **náklady opatrnosti**, které budeme porovnávat. Náklady opatrnosti představují náklady vyhnutí se spáchání nehody.

Termíny náklady nehody i náklady opatrnosti budeme rozumět nejen náklady zraněných řidičů, ale celkové společenské náklady, které si nehoda vyžádala. Protože budeme stále mluvit o společenských nákladech, budeme přívlastek „společenské“ občas vynechávat.

Pravděpodobnost nehody si označíme neznámou p , přičemž p je nepřímo úměrná míře opatrnosti x . Čím jede řidič opatrněji (soustředí se na řízení a dodržuje dopravní předpisy), tím spíše se dopravní nehodě vyhne. Můžeme tedy říct, že p je klesající funkcí x , tedy $p = f(x)$. Budeme hovořit o funkci opatrnosti.

p ... pravděpodobnost nehody

x ... míra opatrnosti

$$p = f(x)$$

Pokud dojde k nehodě, vznikne škoda. Ta spočívá v poškození obou automobilů, újmě na zdraví, následných nákladech na léčbu i nákladech na odstranění následků nehody, spočívajících v práci policistů a hasičů. Do (společenských) nákladů nehody musíme započítat i náklady obětované příležitosti (hasiči i policisté mohli totiž dělat něco jiného; účastníci nehody nemohou pracovat).

Výši nákladů nehody označíme konstantou N . Pokud náklady deliktu D vynásobíme pravděpodobností p , dostaneme očekávané náklady nehody pN . Tyto již zahrnují míru

pravděpodobnosti. Racionální člověk uvažuje s očekávanými náklady, neboť nepřiměřeně spoléhá na to, že ke vzniku škody vůbec nedojde.

Stejně jako pravděpodobnost nehody jsou i očekávané náklady nehody pN závislé na míře opatrnosti x . Čím je řidič opatrnější, tím spíše nedojde ke vzniku škody. To ostatně plyne již z předchozí rovnice $p = f(x)$ a faktu, že N považujeme za konstantu. Můžeme tedy psát, že pN jsou klesající funkcí x . Platí tedy $pN = f(x)$. Budeme hovořit o funkci očekávaných nákladů nehody. Z výše uvedeného lze dovodit, že musí jít o klesající funkci (nepřímou úměrnost).

Skutečnost, že náklady nehody N považujeme za konstantu, je určité zjednodušení, neboť v reálném světě zřejmě bude platit, že náklady nehody budou růst s nižší mírou opatrnosti (více nezodpovědný řidič způsobí ještě větší škodu).

N ... náklady nehody

pN ... očekávané náklady nehody

$$N = \text{konst.}$$

$$pN = f(x)$$

Je třeba si však uvědomit, že samotná opatrnost nás něco stojí. S vysokou mírou opatrnosti jsou spojeny vyšší náklady. Budeme hovořit o (společenských) nákladech opatrnosti. Bezpečnější automobil je samozřejmě dražší. Nákladem je i fakt, že řidič nemůže vyřizovat jinou práci po telefonu či že musí jet pomalu. Do společenských nákladů musíme zařadit také náklady na moderní infrastrukturu, opravy silnic, preventivní kampaň proti alkoholu za volantem či kvalitní práci autoškol a policejních orgánů vyšetřujících přestupky.

S vyšší mírou opatrnosti x jsou náklady opatrnosti A vyšší. Jde o rostoucí funkci $A = f(x)$. Se značným zjednodušením budeme předpokládat, že jde o vztah přímé úměry, kdy na zvýšení jedné jednotky míry opatrnosti připadá konstantní částka nákladů opatrnosti A' . Celkové společenské náklady opatrnosti A jsou pak rovny součinu mezních nákladů A' a míře opatrnosti x .

A ... náklady opatrnosti

A' ... mezní náklady opatrnosti

$$A = f(x)$$

$$A' = \text{konst.}$$

$$A = A'x$$

Weyrův den právní teorie – Weyr's Day of Legal Theory

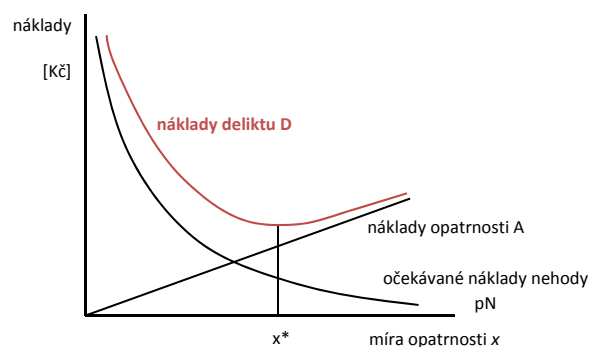
Pokud náklady nehody i náklady opatrnosti sečteme, dostaneme celkové (společenské) náklady deliktu D. Ty zahrnují jednak vynakládané náklady opatrnosti i riziko nákladů spojených se samotnou nehodou.

D ... náklady deliktu

$$D = pN + A$$

$$D = f(x)N + A'x$$

Právě tyto náklady by se společnost měla snažit minimalizovat. K minimalizaci nákladů deliktu by pak mělo sloužit právě občanského právo deliktů. Náklady deliktu máme znázorněny v grafu.

Křivka deliktu D má tvar písmene U, tudíž minimální náklady deliktu leží dole na této křivce. Minimálním nákladům deliktu D^* odpovídá míra opatrnosti x^* . Jde o nejeftivnější míru opatrnosti. Budeme ji označovat také jako **optimální míru opatrnosti**. Nemá totiž cenu vynakládat nekonečné částky na policejní hlídky, popř. jezdit velmi malou rychlostí (např. rychlostí chůze), pokud by již k žádným vážným nehodám nedocházelo. Stejně tak se jeví nevýhodné rezignovat na opravy cest a spoléhat se pouze na kvalitní zdravotní péči, která by ovšem byla velmi nákladná. Musíme hledat zlatou střední cestu. Ta leží dole na křivce D.

Nyní vyjádříme nejefektivnější míru opatrnosti x^* matematicky. Hledáme minimum funkce $D = f(x)N + A'x$. To nalezneme tak, že její první derivaci položíme rovnu nule:

$$D = f(x)N + A'x$$

$$\frac{dD}{dx} = f'(x)N + A'$$

$$f'(x^*)N + A' = 0$$

$$A' = -f'(x^*)N.$$

Nejefektivnější míru opatrnosti x^* tedy nalezneme, pokud vyřešíme rovnici $A' = -f'(x^*)N$. Člen $-f'(x^*)N$ pojmenujeme mezní společenský benefit. Nyní si vysvětlíme, co jím rozumíme.

Zvýšení opatrnosti o mezní náklady opatrnosti A' , sníží očekávané náklady nehody pN (dojde ke zvýšení užitku, vznikne benefit). Toto snížení očekávaných nákladů nehody je rovno součinu snížení pravděpodobnosti nehody, které označíme $f'(x)$, a náklady deliktu N .

Podívejme se následující dvě situace:

- $A' < f'(x^*)N$ – když jsou mezní náklady opatrnosti menší než mezní společenský benefit, pak je efektivní požadovat více opatrnosti, protože zvýšení opatrnosti stojí méně než to, co nám přinese (zvýšení benefitu je vyšší),
- $A' > f'(x^*)N$ – když jsou mezní náklady opatrnosti vyšší než mezní společenský benefit, pak je efektivní požadovat méně opatrnosti, protože zvýšení opatrnosti stojí více než to, co nám přinese (zvýšení benefitu je nižší).

Efektivní je potom taková situace, kdy jsou mezní náklady opatrnosti rovny meznímu společenskému benefitu: $A' = -f'(x^*)N$.

Odpovědnostní modely

Když již známe optimální míru opatrnosti, budeme se zabývat otázkou, zda je jí ve skutečnosti dosahováno, popř. jak právo přispívá k tomu, aby této efektivní hranice bylo dosahováno.

V základním modelu budeme uvažovat pouze dva prvky. Bude záviset na tom, kdo nese náklady opatrnosti a kdo ponese případné náklady nehody. V tomto modelu tedy budeme abstrahovat od pojištění, náklady spojenými s výkonem práva (schopnosti práce policií a soudů, možnosti chyb správních orgánů a soudů) či otázek dokazování (zda by poškozený byl schopen unést důkazní břemeno).

Náklady nehody může nést pouze viník (jde o příklad objektivní odpovědnost bez možnosti liberace; strict liability), pouze poškozený (jde o situaci bez existence právní odpovědnosti; no liability), popř. oba určitým dílem (spoluodpovědnost).

Stejně tak náklady opatrnosti můžeme položit jak na bedra poškozeného, tak škůdce.

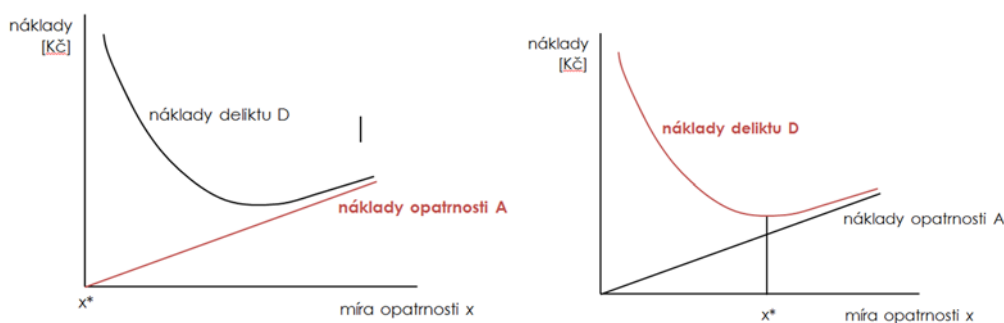
Z teoretického hlediska můžeme rozlišovat tři základní pravidla pro stanovení povinnosti nahradit škodu:

- **nulová odpovědnost** – nikdo není povinen hradit škodu,
- **striktní odpovědnost** – každý je povinen uhradit škodu (jakékoli snížení užítku),
- **odpovědnost za protiprávní jednání** – právo stanoví hranici, kdy je nutné hradit škodu, a kdy nikoliv.

A) Nulová odpovědnost (no liability)

Nejjednodušší právní pravidlo by znělo, že nikdo nenesse odpovědnost za vznik škody. V podstatě bychom deliktní právo vůbec nepotřebovali. Nedocházelo by k žádné internalizaci způsobených škod.

Jelikož škůdce nebude muset hradit žádnou škodu, neponese žádné opatrnostní náklady (graf vlevo). Poškozený se naopak snaží minimalizovat celkové náklady deliktu, neboť nese i riziko vzniku škody (graf vpravo).

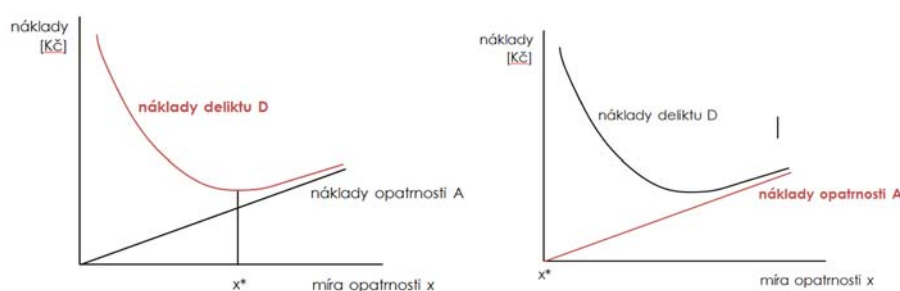
V případě neexistence právní odpovědnosti nese celou škodu poškozený a delikvent nemá žádnou motivaci vynakládat jakékoli opatrnostní náklady. Veškeré opatrnostní náklady vynakládá pouze poškozený, a to v optimální výši. Nedochází tak k žádné internalizaci škody. Nulová odpovědnost není společensky efektivní.

B) Striktní odpovědnost (strict liability)

Druhým extrémem je striktní odpovědnost. V kontinentálním právu se jedná o objektivní odpovědnost bez možnosti liberace. V anglosaském právu bychom mohli hovořit o institutu přesně vymezené odpovědnosti (strict liability).

Takové právní pravidlo zní, že delikvent je povinen uhradit veškerou škodu nezávisle na míře jeho zavinění (opatrnosti).

Škudce ví, že v případě nehody bude muset uhradit náhradu škody, a proto nese celé náklady deliktu (graf vlevo). Poškozený nemá žádnou motivaci vynakládat opatrnostní náklady, neboť ví, že v případě nehody mu škoda nahrazena (graf vpravo).

Pravidlo objektivní odpovědnosti bez možnosti liberace je tedy přesným opakem neexistence žádné právní odpovědnosti. V případě vzniku škody bude poškozenému celá škoda uhrazena, a proto veškeré opatrnostní náklady hradí delikvent, a to v optimální výši. Dochází tak k internalizaci škody od škudce směrem k poškozenému. Poškozený ovšem nevynakládá optimální množství opatrnostních nákladů, a proto ani toto pravidlo není společensky efektivní.

C) Odpovědnost za protiprávní jednání

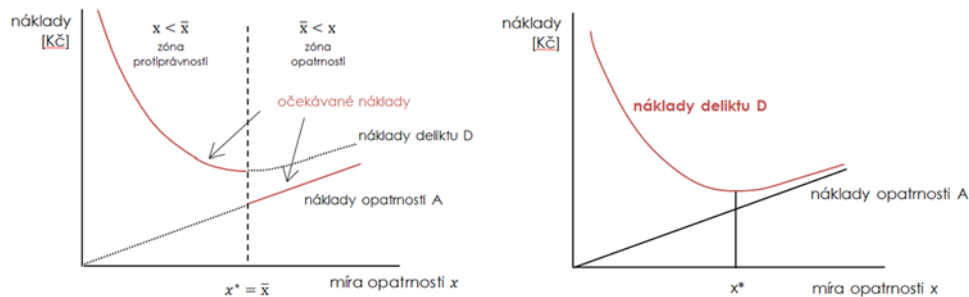
Řešením výše uvedeného problému, tedy neefektivnosti extrémních odpovědnostních pravidel, může být odpovědnost za protiprávnost. V anglosaském právu stojí asi nejbližší institut simple negligence.

Naše nové odpovědnostní pravidlo bude znít následovně: Za škodu odpovídá ten, kdo ji způsobil svým protiprávným jednáním.

Toto odpovědnostní pravidlo vyžaduje určitý **standard opatrnosti**, aby se škudce vyhnul odpovědnosti za vzniklou škodu. Tento standard je dán právě hranicí x' mezi zónou protiprávnosti a zónou opatrnosti.

Nejjednodušší situace, která může nastat a zároveň je nejefektivnější, jak si vysvětlíme dále, je znázorněna na následujícím grafu. Hranice protiprávnosti x' odpovídá optimální míře efektivity x^* .

Škůdce nese celé náklady jen v zóně protiprávnosti. V opatrnostní zóně nese jen náklady opatrnosti (graf vlevo). Poškozený se snaží minimalizovat celkové náklady deliktu, neboť nese riziko vzniku škody (škůdce totiž neodpovídá v případě, že neporuší právo; graf vpravo).

Toto odpovědnostní pravidlo je tedy nejefektivnější, neboť jak škůdce, tak poškozený nesou opatrnostní náklady v optimální výši.

Odpovědnost za protiprávní jednání je tedy nejefektivnější pravidlo pro náhradu škody, pokud je splněn předpoklad, že hranice mezi protiprávností a dovoleným jednáním x' odpovídá optimální míře opatrnosti x^* , tj. takové míře, kterou by poškozený volil, kdyby žádné deliktní právo neexistovalo, a kterou by volil škůdce, kdyby věděl, že škodu bude muset nahradit (nezávisle na právu a na jeho zavinění).

Odpovědnost za protiprávní jednání je nejefektivnější normou, pokud hranice mezi protiprávností a dovoleným jednáním odpovídá optimální míře opatrnosti škůdce i poškozeného.

Aplikace: absolutní přednost chodců na přechodech

V prosinci roku 1999 předložila vláda Miloše Zemana do Poslanecké sněmovny návrh zákona o provozu na pozemních komunikacích, který byl s jistými změnami schválen a nabyl účinnosti začátkem roku 2001. Tento návrh zavedl **absolutní přednost chodců na přechodech**. V důvodové zprávě se psalo, že „ustanovení obvyklé ve všech vyspělých zemích je ochranou nejzranitelnějších účastníků provozu na pozemních komunikacích, kterými chodci bezesporu jsou.“

Původní právní norma zněla, že srazil-li řidič chodce na přechodu a nebyl-li dostatečně opatrný, pak za nehodu odpovídal. Jednalo se tedy o odpovědnost za protiprávnost, kterou považujeme za společensky efektivní.

Nová právní norma ovšem zněla jinak: srazil-li řidič chodce na přechodu, pak za nehodu odpovídá (nezávisle na jeho opatrnosti). Jde tedy o striktní odpovědnost, která je ovšem neefektivní. Co se tedy stalo?

„Výsledky na sebe nedaly dlouho čekat. V prvním roce účinnosti nového zákona stoupl podle statistik publikovaných Policií ČR počet nehod, způsobených nedáním přednosti na přechodu, na více než dvojnásobek. Stejně stoupl počet chodců, při těchto nehodách zraněných. Počet mrtvých stoupl ještě mnohem dramatičtěji: více než čtyřnásobně. V roce 2000 zemřelo na přechodech sedm chodců, o rok později jich bylo třicet. Oficiální doktrína hlásala, že se bude jednat o dočasnou špičku a poté čísla klesnou, až si účastníci silničního provozu na nová pravidla zvyknou a osvojí si je.

Pojďme se podívat, jak to bylo ve skutečnosti: V letech 2002-3 počet nehod s chodci na přechodech skutečně mírně klesl, ovšem poté zase stoupl a na blízkých hodnotách osciluje až do současnosti. Nízkým hodnotám z roku 2000 se už nikdy ani nepřiblížil. To vše v době, kdy se vzrůstající bezpečností aut obecně počet nehod a jejich závažnost spíše přirozeně klesá.“⁸

V případě striktní odpovědnosti totiž nenesou poškození optimální míru opatrnostních nákladů. Lze usuzovat, že chodci věří, že je dopravní předpisy ochrání před nezodpovědnými řidiči. Michal Valášek to glosoval slovy, že „možná chodci věří spíše zákonům lidským než přírodním a věří, že je paragraf ochrání před působením kinetické energie.“⁹

Závěr

Coaseho teorém říká, že pokud jsou práva jasně definována, je zajištěna jejich převoditelnost (možnost směny) a transakční náklady této směny jsou nulové či alespoň velmi malé, potom platí, že vstupní rozdělení subjektivních práv nemá vliv na věcný výsledek a tento věcný výsledek je ekonomicky efektivní. Delikty jsou ovšem obecně spojeny s vysokými transakčními náklady, a proto zde soukromá vyjednávání selhávají.

Funkcí závazkového práva deliktního je internalizovat negativní externality, které není možné odstranit soukromým vyjednáváním z důvodu vysokých transakčních nákladů. Institut odpovědnosti vlastně určuje negativním externalitám „vlastníky“.

⁸ VALÁŠEK, Michal. Absolutní přednost chodců vzala krvavé konce [online]. *Ekonomický deník: informace pro informované*, 14. 4. 2015 [cit. 2. 9. 2015]. Dostupné z: <http://ekonomicky-denik.cz/absolutni-prednost-chodcu-vzala-krvave-konce/>

⁹ Tamtéž.

Z teoretického hlediska můžeme rozlišovat tři základní pravidla pro stanovení odpovědnosti: (a) nulová odpovědnost, kdy nikdo není povinen hradit škodu, (b) striktní odpovědnost, kdy je každý povinen uhradit škodu a (c) odpovědnost za protiprávní jednání, kdy právo stanoví hranici, kdy je nutné hradit škodu, a kdy nikoliv.

Analýzou porovnávání nákladů nehody a nákladů opatrnosti jsme dospěli k závěru, že v základním modelu, kde abstrahujeme od pojištění, administrativních a soudních výloh a chyb, je nejefektivnějším pravidlem odpovědnost za protiprávní jednání.

Odpovědnost za protiprávní jednání je nejefektivnější pravidlo pro náhradu škody, pokud je splněn předpoklad, že hranice mezi protiprávností a dovoleným jednáním odpovídá optimální míře opatrnosti, tj. takové míře, kterou by poškozený volil, kdyby žádné deliktní právo neexistovalo, a kterou by volil škůdce, kdyby věděl, že škodu bude muset nahradit (nezávisle na právu a na jeho zavinění).

Zdroje

CALABRESI, Steven G. *The Cost of Accidents: A Legal and Economic Analysis*. Yale University Press, 1970.

COASE, Ronald. The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, Vol. 3 (Oct., 1960), pp. 1-44.

COOTER, R. ULEN, T. *Law and Economics*. 6th edition. Harlow: Pearson Education Limited, 2014.

HOLMAN, Robert. *Mikroekonomie: středně pokročilý kurz*. 2. aktualizované vydání. Praha: C. H. Beck, 2007.

ŠIROKÝ, Jan a kol. *Daňové teorie s praktickou aplikací*. 2. Vydání. Praha: C. H. Beck, 2008.

VALÁŠEK, Michal: Absolutní přednost chodců vzala krvavé konce [online]. *Ekonomický deník: informace pro informované*, 14. 4. 2015 [cit. 2. 9. 2015]. Dostupné z: <http://ekonomicky-denik.cz/absolutni-prednost-chodcu-vzala-krvave-konce/>

Sekce: Current Issues of Legal Theory

**Liability of a Member of the Statutory Body with Particular Regard as it
Relates to Corporate Bankruptcy**

JUDr. Radka Sláviková Geržová

Fakulta Práva, Paneurópska Vysoká škola, Slovensko

ABSTRACT

Doing business carries a necessary risk which goes hand in hand with the possibility of the incurrance of damage. From that perspective, statutory bodies must deal with various duties imposed on them by law. The actions of the statutory body are in fact the actions of the company and for that reason the role of the statutory body is significant, not only in terms of management of the company but also in terms of binding the company in legal relationships with other legal entities. It must be remembered that the first and foremost purpose of conducting business is to achieve a profit, so it is strictly necessary to find balance between the liability of a member of the statutory body for his decisions and the degree of business risk that must be reasonably assumed when conducting business.

KEYWORDS

Statutory body; responsibility; professional diligence; bankruptcy; business judgment rule

In our law practice we often encounter questions relating to the liability of statutory bodies and it is interesting to see that the legal awareness of statutory bodies regarding liability for their actions is on the rise. In fact, it has become quite common that statutory bodies consult their actions with lawyers and/or other advisors, particularly in the case of unusual business transactions. Being aware of the breadth of this issue, we have focused this article on the private-law liability of statutory bodies strictly in limited liability companies and only in general terms. A key notion in liability for damage is professional diligence which we will also cover.

The second part of the article deals with the liability of members of statutory bodies for late filing of a bankruptcy application; in the Slovak Republic substantial changes were incorporated in this respect into Act 7/2005 on bankruptcy and restructuring and on amending certain acts, as

amended, incorporated as of 1 January 2013 (“Act on Bankruptcy and Restructuring”).¹ The aim of those changes is to raise the standards of ensuring that the share capital of a company is preserved and to introduce the duty of the statutory body to pay the amount equal to the share capital into the bankruptcy estate when the bankruptcy application is filed late or not at all. In this paper, we will be comparing the Slovak regulation on the liability of statutory bodies for late filing of a bankruptcy application with the regulation in the Czech Republic, where effective from 1 January 2014 the amendment to Act 90/2012 on business corporations and cooperatives (act on business corporations) (“Corporations Act”) substantially reworked the liability of statutory bodies for the insolvency of a company while also introducing the business judgment rule, which the legislature expects to strengthen the position of the statutory body.

Liability of a Member of the Statutory Body

From a jurisprudence perspective, we can separate private law liability into objective and subjective, depending on whether culpability is present. A typical characteristics of private law liability is that only the party whose rights were jeopardized or breached has the right to make a liability claim. Furthermore, unlike other types of liability, in private law liability the restitution function is far more predominant than the penalty or disciplinary function.² Sec 261(6)a) of the Commercial Code is of significant importance for the relationship of the statutory body to the company, as it states that the legal relationship between members of the statutory body and the company are subject to Chapter Three of the Commercial Code, and thus the liability of a member of the statutory body for properly discharging his office is subject to a mandatory statute from which no divergence is permitted. Because the legal relationship is of that nature, the system of the liability of the statutory body will be based on objective liability, regardless of culpability. The liability relationship between the statutory body and the company will be subject to specific provisions of the Commercial Code (§ 135a(2) through (5) for a director of a limited liability company, and § 194(5) through (9) of the Commercial Code), as well as the general provisions of the Commercial Code on compensation for damage (§ 373 et seq. of the Commercial Code).

¹ Act 348/2011 Coll. amending Act 7/2005 Coll. on bankruptcy and restructuring and on amending certain acts.

² RADA, I. a kol. *Jednatelé s.r.o. Představenstvo a.s.* 2. doplnené a aktualizované vydanie. Praha: Nakladatelství Linde, 2004, p. 176.

Legal Framework of the Liability of a Member of the Statutory Body for Damage

The liability of a member of the statutory body for damages requires the fulfilment of the conditions laid down in § 373 et seq. of the Commercial Code, namely (i) incurrence of damage, (ii) breach of legal duties, and (iii) causal connection between incurrence of damage and breach of legal duties. The Commercial Code sets out only an indicative list of the legal duties of members of statutory bodies, a breach of which would lead to the liability of a member of the statutory bodies for damage. We have focused on § 135a(1) of the Commercial Code and § 194(5) of the Commercial Code, which lay down the most general level of the duty of directors of limited liability companies and members of the management board of joint stock companies to conduct their activities with professional diligence and consistent with the interests of the company and all its members (shareholders).

The liability of members of the statutory body for damages toward the company or toward the third parties (creditors) is based on the manner in which members of statutory body discharge their office. This manner is expressed in the positive, as a requirement to act with due care, which “comprises of two fundamental (and closely related) elements, namely professional diligence (the required level of competence and vigilance when discharging office), and loyalty to the company and all its shareholders (a part of fiduciary duty).”³ Professional diligence is not defined in the Commercial Code⁴ but it is essentially a concept that has substantial meaning for business corporations in terms of the professional management of a company and it encompasses the creation of a flow of information through which the members of the statutory body are able to make decisions for the company – the management of another’s assets based on available information and specialized knowledge. This means that based on information they obtain, members of the statutory body will be able to responsibly assess a given situation or “recognize their own inability.”⁵

Professional Diligence

As mentioned above, one of the most fundamental duties of the statutory bodies is the duty to discharge their duties with professional diligence,⁶ which is essentially comprised of three fundamental elements that define the term: (i) discharging office in the interests of all members

³ PATAKYOVÁ, M. a kol., *Obchodný zákoník*. Komentár, 4. Vydanie. Bratislava: C.H.Beck, 2013, s. 790.

⁴ As opposed to the Act on Bankruptcy and Restructuring.

⁵ PATAKYOVÁ, M. a kol. *Obchodný zákoník*. Komentár, 4. Vydanie. Bratislava: C.H.Beck, 2013, s. 791, cit: Havel B. *Obchodní korporace vo světle proměn*. Praha: Auditorium, 2010, s. 155.

⁶ We are not taking account of the fact that § 194(5) of the Commercial Code uses ‘due care’, the definition of which includes professional diligence.

and of the company, and not giving preference to personal interests, the interests of certain members or of third parties (loyalty principle), (ii) obtaining all available information about a matter before making a decision, (iii) holding in strict confidence all confidential information and facts which, if disclosed, could harm the company or jeopardize the interests of the company or its members. The aforementioned is not an exhaustive overview of all the duties of the statutory body in the discharge of their duties, considering the fact that not even the Commercial Code contains a comprehensive list. In our opinion, the situations not directly specified in the Commercial Code are anticipated as can be seen in the elements of professional diligence; these can only be assessed on the basis of the specific circumstances of any particular case. Although there are numerous opinions that the liability of the statutory body arises simply by the existence of the duty to act in compliance with law or the legal obligation laid down in the Commercial Code, from a practical standpoint our opinion leans more toward that of Viktor Knapp. In his opinion liability is the threat of a penalty, while the penalty itself is only the consequence of that liability.⁷ And it is from this perspective that we consider the term professional diligence as not only a paradigm of the fundamental rule of conduct for statutory bodies in their management of a company, but from the law practice perspective it is also the most frequent way manner of absolution from liability for damage. It is important to realize that in terms of objective liability (in the absence of culpability), the statutory body must demonstrate, i.e. must prove in a dispute over compensation for damages that they acted with professional diligence and in good faith that they were acting in the interest of the company.⁸ Aside from the fact that in our opinion the term professional diligence, as mentioned above, is built on the principle of loyalty, confidentiality and obtaining available information and non-competition, it is also a way for statutory bodies to absolve themselves of liability for damage.

In Slovak and Czech case law, characteristics of the term professional diligence (*péče řádného hospodáře*) is that the essence of discharging the office of statutory body consists in the management of another's assets, and therefore this office requires experience and/or knowledge (unless specific experience is required by law for the office of statutory body) of at least the minimum required for the member of the statutory body to recognize the need for expert assistance.⁹ Slovak case law construes professional diligence similar to jurisprudence in the sense that professional diligence or due care must be assessed objectively within the meaning of the

⁷ KNAPP, V. *Některé úvahy o odpovědnosti v občanském právu*. Stát a právo I. 1956, s. 66.

⁸ § 135a(3) and § 194(7) of the Commercial Code

⁹ Judgment of the Czech Supreme Court in case no. 29 Cdo 2531/2008 of 30 October 2008, [quot. 10-02-2014]. Available online: <http://www.epravo.cz/top/soudni-rozhodnuti/pece-radneho-hospodare-55623.html>

general diligence required for the given type of action/conduct.¹⁰ The professional expertise of a member of the statutory body must be understood to mean general knowledge and experience in discharging office, taking account of the scope of business. We believe that currently there is an abundance of judicial decisions based on which we can see how the term professional diligence is assessed and which breaches of duties can be deemed examples of conduct by the statutory body lacking in professional diligence. It is appropriate that this term is not defined in detail in regulations, but rather the definition is left to the courts. A frequent example of a statutory body’s breach of professional diligence is withdrawal of money without due cause for the benefit of a linked party¹¹ or the sale of shares below market price.¹²

One more essential fact must be emphasized in respect of absolving the statutory body. According to § 135a(3) and § 194(7) of the Commercial Code, members of the statutory body are not liable for damage incurred by the company through actions they carried out in accordance with a resolution of the general meeting. This is more or less logical, as the general meeting is the supreme body of the company having the most substantial influence over the decision-making of the statutory body. It is therefore appropriate for members of the statutory body to scrutinize unusual transactions for their own protection. However, for the sake of entirety we must add that the consent of the general meeting to a transaction is irrelevant if the resolution of the general meeting is in conflict with law, the articles of association or the statutes. In our law practice we encountered a case where the general meeting resolved that the company would guarantee the loan of a member of the management board, but the same was not approved by the supervisory board.¹³ Because the consent of the supervisory board is required for this type of legal act, the members of the statutory body are not absolved of liability for damage, even though they were carrying out the resolution of the general meeting. In respect of the liability of a member of the statutory body and the supervisory board, it should be noted that if a company has established a supervisory board, members of the statutory body are not absolved of liability if their actions were approved by the supervisory board. However, the court would have to deal with the possibility of the co-liability of members of the supervisory board.

¹⁰ Judgment of the Slovak Supreme Court in case no. 4 Obdo 4/2013 of 26 June 2012. [quot. 10-02-2014]. Available online: www.supcourt.gov.sk/data/att/28864_subor.pdf

¹¹ Judgment of the Slovak Supreme Court in case no. Obdo 4/2013. [quot. 10-02-2014]. Available online: <http://www.judikaty.info/sk/search/?q=4+obdo+4/2013&db=nssr>

¹² Judgment of the Czech Supreme Court in case no. 5 Tdo 1412/2007 of 27 March 2008

¹³ Pursuant to § 196a(1) of the Commercial Code, a company may extend credit, provide a loan, transfer or offer use of the company’s property or provide security on the obligation of a member of the management board, authorized officer or other person authorized to act on behalf of the company and persons close to them or persons acting on their account only with the prior consent of the supervisory board and under the terms and conditions customary in the ordinary course of business.

Professional Diligence and Business Judgment Rule in the new Corporations Act

In the Czech Republic, the term of professional diligence (‘péče řádného hospodáře’) underwent a historic evolution far more substantial than it did in Slovakia. In the past, there were extensive debates over the quality of this term, and these debates were renewed during the drafting of the new Corporations Act. The original debate dealt with determining which term carried more power or which term imposed greater obligations; here we are specifically presenting due care or professional diligence. J. Dědič is of the opinion that these are two different terms. He states that the professional diligence requirement is a “less strict formulation of the fulfilment of duties with due care. The difference is that the duty of professional diligence does not take into account the knowledge, qualifications and experience of the specific person, while the requirement of due care does.”¹⁴ On the other hand, there have been opinions in the past that there is no practical point in differentiating between due care and professional diligence. We refer to the opinion of I. Štenglová, who pointed out that even if a member of the statutory body is not an expert in the relevant field, he must consult with the experts and to de facto fulfil the requirement of due care.¹⁵ In the introduction we mentioned that this article would not be differentiating between professional diligence and due care, and we have referred to the opinion of I. Štenglová as a clear example that in terms of practicality, and especially in the practice of law, these terms are identical. According to the judgment of the Czech Supreme Court of 16 August 2006, case no. 8 Tdo 940/2006 (while this was a criminal case, in terms of defining professional diligence it is applicable to the civil liability of the statutory body), professional diligence means “to conduct oneself responsibly and conscientiously in the same manner as one would care for one’s own property, i.e. not to intentionally diminish or otherwise jeopardize it.”¹⁶ We can surmise that in both the Czech Republic and Slovakia, the courts have considered that professional diligence and péče řádného hospodáře both emphasize the due and responsible discharge of the office of member of the statutory body. In the management of another’s property, the care taken must be the same that would be taken in the management of one’s own property. That is the essence of “professional diligence”. Considering the historic nature of péče řádného hospodáře it is no wonder that the new Corporations Act substantially changed the liability of the statutory bodies and laid down a definition of the term. Pursuant to § 51(1) of the Corporations Act, “One who in making

¹⁴ DĚDIČ, J. a kol. *Obchodní zákoník*. Komentář. Praha: Nakladatelství PROSPEKTRUM, 1997, s. 605.

¹⁵ ŠTENGLOVÁ, I., PLÍVA, S., TOMSA, M. a kol. *Obchodní zákoník*. Komentář. 5. vydanie. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 1998, s. 475.

¹⁶ Judgment of the Czech Supreme Court of 16 August 2006 in case no. 8 Tdo 940/2006.

a business decision believes in good faith that he is acting on an informed basis and in the legitimate interests of the business corporation is deemed to be acting with care and with the required knowledge; however, that does not apply where such decision was not made with the necessary loyalty.” The recodification of the duty to act with “péče řádného hospodáře” has taken this term as the fundamental standard for discharging the duties of members of the statutory body. The recodification also attempted to define the term. The difference is that the definition includes the duty to act with “necessary loyalty”, which consists of acting in the interests of all the members and of the company, but also the confidentiality duty. Therefore, professional diligence is divided into the duty to act with (i) the necessary skill and care, and (ii) with the needed loyalty. Both of these terms are connected by good faith, which is linked to assessment of the legal and actual actions of a subject of law. It is presumed that anyone who acts does so in good faith.¹⁷ The business judgment rule is based on the basic concept that while it is necessary for the proper operation of a company for the members of the statutory body to be liable for a breach of their duties, it is not possible for them to bear the risk of failure in business. Logically, doing business carries the risk of failure and therefore it is essential that the liability of members of the statutory bodies be excluded in cases where they act duly, responsibly, conscientiously and on an informed basis, in good faith and with reasonable conviction that their actions and decisions are in the best interest of the company. The business judgment rule is derived from Delaware corporate law¹⁸ and is based on the concept of a ‘triad’ test of the professional diligence of the statutory bodies: (i) it can be reasonably presumed that the statutory body is acting on an informed basis from available information, (ii) acting in good faith, and (iii) the interests of the company are rationally justified. This three-step test of the business judgment rule sets out the conditions for assessing the liability of a member of the statutory body for his actions and for any damage incurred, and a positive answer to all three of the steps constitutes absolution. The concept is based on the fact that the court does not examine the factual circumstances of the given transaction because it is not a businessman and is unable to assess the facts *ex post*.

The business judgment rule is not explicitly entrenched in the Slovak Commercial Code but we believe that courts would consider it in a relevant dispute as in our opinion it is a generally known concept already entrenched in European case law and recognized by jurisprudence.

¹⁷ HAVEL, Bohumil. *Sprevodca rekodifikáciou zákon č. 90/2012 Sb. Komentár v ASPI*. In: *ASPI* [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [27-06-2015].

¹⁸ For example *Smith v Van Gorkom* [online]. [13-02-2014]. Available at: <http://businessentitiesonline.com/Smith%20v.%20Van%20Gorkom.pdf>

Liability of a Member of the Statutory Body for Timely Filing of Bankruptcy Application in the Slovak Republic

Act 348/2011 (“Amendment”) incorporated some important changes into the Act on Bankruptcy and Restructuring concerning the duties of members of statutory bodies in respect of declaring bankruptcy; these came into force on 1 January 2013. It is the duty of the statutory body to file an application for bankruptcy on behalf of the company within 30 days of when they learned or, in exercising professional diligence could have learned of the company’s over-indebtedness.¹⁹

Two important premises arise from the foregoing: A member of the statutory body must fill an application for bankruptcy when the company is over-indebted and not when it is insolvent. Therefore, a company or debtor is bankrupt if it is insolvent²⁰ or over-indebted. Over-indebted applies to a person who is required to keep accounting books, has more than one creditor and the value of his obligations exceeds his assets.²¹ For the sake of entirety in the definition of over-indebtedness we must add that the value of a company’s obligations and assets is determined on the basis of the accounting books or on the value determined by expert valuation which prevails over the accounting books and also taken into account are the expectable results of continuing management of assets or expectable results of continuing operation of the enterprise if having regard for all circumstances it is reasonable to presume that continued management of the assets or operation of the enterprise is possible.²²

It is the duty of the member of the statutory body to fill an application for bankruptcy on behalf of the company within 30 days of when the member of the statutory body learned or when exercising professional diligence could have learned of the company’s over-indebtedness. Once again professional diligence comes to the forefront, encompassing not only the duty of the member of the statutory body to act with diligence, conscientiously and duly, but especially in bankruptcy law the absolute function of professional diligence comes to the forefront.

For that reason the legal definition of professional diligence in the Act on Bankruptcy and Restructuring is well founded, where § 7 sets out that acting with professional diligence means acting with the care commensurate with the office or position of the acting person after taking into

¹⁹ § 11(2) of the Act on Bankruptcy and Restructuring

²⁰ According to the first sentence of § 3(2) of the Act on Bankruptcy and Restructuring, a person is insolvent if he is unable to meet at least two monetary obligations to more than one creditor within 30 days of the payment due date.

²¹ First sentence of § 3(3) of the Act on Bankruptcy and Restructuring

²² Second sentence of § 3(3) of the Act on Bankruptcy and Restructuring

account all available information which concerns or which could affect that person's actions. This is so that the settlement of the debtor's estate in bankruptcy or restructuring is conducted with the utmost proficiency and at the same time ensuring that the creditors are satisfied to the greatest extent possible. The definition of professional diligence applies not only to the member of the statutory body but also to other persons involved in the bankruptcy (e.g. trustee, creditor).

In respect of a debtor's over-indebtedness it is important to note that effective of 1 January 2012, § 2 of Slovak Justice Ministry Decree 643/2005 Coll. lays down details on the method of determining insolvency and over-indebtedness, which had laid down what was deemed the assets of a company²³ and that the value of assets was based on its accounting books value when determining over-indebtedness, was repealed. At this time, therefore, the value of a company's obligations and assets is determined on the basis of the accounting books or on the value determined by expert valuation which prevails over the accounting books. Also taken into account are the expectable results of continuing management of assets or expectable results of continuing operation of the enterprise, if having regard for all circumstances it is reasonable to presume that continued management of the assets or operation of the enterprise is possible. We should add, for the sake of entirety, that the total of liabilities does not include subordinated liabilities²⁴ or any liabilities which would be satisfied in bankruptcy as subordinated liabilities. Therefore, a prudent member of the statutory body must always go by the value of assets recorded in the accounting books. Nevertheless, it is always wise to obtain an expert valuation which takes into account possible future revenues. In our law practice, we have heard of cases where even though a company appears over-indebted based on the value of its assets on the books, an expert valuation takes into account future revenues and existing contracts and awarded tenders and may just prove otherwise. That is why it is important for members of statutory bodies, in the interest of their own protection, to always act with professional diligence in monitoring financial indicators and if there are any doubts they should obtain an expert valuation. The expected results included in the assets determined by expert valuation will likely be higher than the value of the assets on the books. Moreover, if there is ambiguity in the value of assets based on the books, an expert valuation will provide a truer picture of the condition of a company's assets.²⁵

²³ Reference to § 2(4)a) of Act 431/2002 Coll., on accounting, as amended, pursuant to which assets are those assets of an accounting unit which are the outcome of past events, of which it is nearly certain that in the future they will increase the economic benefit of the accounting unit and which can be reliably evaluated; reported in the financial statements on the balance sheet or in the assets and liabilities report.

²⁴ § 408a of the Commercial Code

²⁵ PAGÁČOVÁ, J. a kol. Zvýšenie významu sledovania finančných ukazovateľov v súvislosti s osobnou zodpovednosťou členov orgánov spoločností. *Finančný manažér* [online]. 2013, č. 1, , s. 13, ročník XIII [13-02-2014]. Available at: <http://asocfin.sk/wp-content/uploads/2012/07/FM-JAR-2013-KOMPLET.pdf>

As mentioned above, although the Amendment relaxed things in the sense that a debtor (and therefore a member of the statutory body) is not obligated to file a bankruptcy application in the event of insolvency, it also substantially changed the way members of the statutory body are held liable for a breach of their duty to file the bankruptcy application in the event of over-indebtedness. According to new wording of § 11(4) of the Act on Bankruptcy and Restructuring, a person who was a statutory body, liquidator or legal representative of the debtor during the four years prior to commencement of bankruptcy proceedings and who breached the duty to timely file a bankruptcy application, shall be obligated to pay into the bankruptcy estate the amount of the debtor's share capital recorded in the relevant registry at the time when the duty to timely file the bankruptcy application was breached, up to an amount equal to twice the minimum amount of the share capital of a business corporation as laid down by law. If the trustee has reason to believe that a member of the statutory body breached the duty to timely file the bankruptcy application, the trustee shall invite the member of the statutory body to prove, within a certain period of time, whether he duly and timely fulfilled that duty.²⁶ If the member of the statutory body does not prove within that time period that he did not breach the duty to file the bankruptcy application, or that he acted with professional diligence or that another reason exists for his absolution from liability, the trustee must file an application with the court seeking the court to order the member of the statutory body to pay into the bankruptcy estate the amount of the debtor's share capital recorded at the time when the duty to timely file the bankruptcy application was breached, up to an amount equal to twice the minimum amount of the share capital of a business corporation as laid down by the Commercial Code.

According to the Act on Bankruptcy and Restructuring, a statutory body can be absolved of liability in one of three ways: (i) By proving he filed the bankruptcy application on a timely basis. (ii) By proving that he did not file the bankruptcy application on a timely basis but that he acted with professional diligence, for instance if he proves that he reasonably expected revenues from the continued operation of the company; in this situation it is advisable for members of the statutory body to be astute enough to have obtained an expert valuation if there were any doubts. (iii) A member of a collegiate body proves that due to lack of cooperation from the others with whom he acts jointly he could not fulfil the duty to timely file the bankruptcy application, and immediately upon learning of or when he could have learned of the breach of this duty, he filed a notice in the collection of documents indicating that the debtor was over-indebted.²⁷

²⁶ § 74a(1) of the Act on Bankruptcy and Restructuring

²⁷ § 11(4) of the Act on Bankruptcy and Restructuring

Another important provision of the Act on Bankruptcy and Restructuring is transitional provision contained in § 206a(3), according to which if the debtor met the conditions of over-indebtedness pursuant to the Act on Bankruptcy and Restructuring prior to 1 January 2013 and the over-indebtedness continued after 1 January 2013, the persons who held the office of statutory body prior to 1 January 2013 are liable for the obligation to pay to the bankruptcy estate the amount equal to the debtor's recorded share capital unless they file a bankruptcy application by 31 March 2013 (if the over-indebtedness continues after 1 January 2013). Those persons are liable for the obligation to pay into the bankruptcy estate the amount equal to debtor's recorded share capital if they fail to file a bankruptcy application by 31 March 2013. What that means is that the members of the statutory body had until 31 March 2013 to avert their liability under the previous regulations by filing a bankruptcy application because under the old general provisions on liability for damage they would have been held liable.

Liability of a Member of the Statutory Body in the Czech Republic

For liability of a member of the statutory body for not filing a timely bankruptcy application in the Czech Republic, we will focus on two regulations which are both interconnected and which together form an overall picture of the liability of statutory bodies. In this section, we will use the comparative method and we will concentrate on comparing the liability of members of the statutory bodies in the Slovak Republic and in the Czech Republic. The legislation dealing with this liability is the Corporation Act which introduced the new concept of liability of members of the statutory bodies at the bankruptcy of a business corporation.²⁸ This liability for the company's obligations does not arise automatically but only after a final judgment by the court at the application of the trustee or a creditor. The court may decide that the member of the statutory body is liable for performing the company's obligations if it was decided the company was bankrupt (insolvency and over-indebtedness) and at the same time the member of the statutory body (including a former member) knew or could have known the company was in danger of bankruptcy and contrary to professional diligence ("péče řádného hospodáře") failed to take all necessary and reasonable steps in order to prevent the bankruptcy. For the sake of entirety we must add that § 68(1) of the Corporations Act is not applied to crisis managers who were demonstrably appointed as members of the statutory body for the purpose of preventing bankruptcy or some

²⁸ § 68(1) of the Corporations Act

other adverse economic situation, and provided that they discharged their office with professional diligence.²⁹ It is important to note there is no such legislation in Slovakia. The closest institute we have (which does not, however, include liability) is the right of third parties (creditors) to use the company's claims for compensation against its own directors, against the members of the statutory bodies if the creditors are unable to satisfy their claims from the company's assets. However, if bankruptcy is declared over the company's assets, the creditors' claims against the directors are enforced by the bankruptcy trustee.³⁰ However this is a concept that enables creditors, when they are unable to satisfy their claim from the company's assets (e.g. debtor company suspended payments), to go to members of the statutory bodies and in order to satisfy their claims against the company, they can enforce all the claims the debtor company has against its statutory body, in its own name and on its own account. In order for the creditor to be able to enforce the claims for compensation the company has against members of the statutory body, the creditor must have a claim against the company in which the person in question is a member of the statutory body. In judicial proceedings, the creditor will have to prove that the company is entitled to compensation from the members of the statutory body as well as the existence of its claim against the company and the fact that it cannot be satisfied from the company's assets. In comparison with the Czech law, this is a completely different legal concept and creditors face the difficult task of proving all the above-mentioned facts in judicial proceedings. By contrast, in the Czech Republic, liability is given by a court ruling that the company is in bankruptcy (insolvency and over-indebtedness) and the fact that the member of the statutory body (including a former member) knew or could have known that the company was at risk of bankruptcy. In order to be absolved of liability, the member of the statutory body must prove that he acted with "péče řádného hospodáře", i.e. that he took all necessary and reasonable steps with professional diligence in order to prevent the bankruptcy, while the business judgment rule is also taken into account.

Another novelty is that in bankruptcy or insolvency proceedings, the court can rule that a member of the statutory body of the bankrupt company, who held that office at the time the bankruptcy ruling was issued or after it was issued, cannot act as member of the statutory body in any other company or cooperative for a period of three years from the effective day of the judgment.³¹ The court will rule de jure to disqualify the member of the statutory body from discharging this office in another corporation in the future. The disqualification is due to the fact that the discharge of the

²⁹ § 68(2) of the Corporations Act

³⁰ § 135a(5) of the Commercial Code

³¹ § 63 et seq. of the Corporation Act

office of member of the statutory body, taking into account all the circumstances of the case, led to the bankruptcy of the company.

Once again, cause for absolution is acting with professional diligence, although in this case according to the law a person is not liable “if he demonstrates that he acted with the care of a reasonable person in a like situation in a like position.”³² We believe that in this case the legislature meant péčí řádného hospodáře although this term is not mentioned explicitly even in the explanatory memorandum and perhaps future case law will provide confirmation of his fact. For the sake of entirety, the disqualification (ban) from acting as member of the statutory body also applies to similar positions (such as authorized officer) as well as to member of the supervisory board if such member of the supervisory board is obligated to provide compensation as the result of a breach of the duty to act with the péče řádného hospodáře. The ban may be issued repeatedly, for a period of ten years. In practice, a problem area is § 66 of the Corporations Act, according to which “when the decision for disqualification comes into effect, the person to whom the decision applies is no longer a member of the statutory body in any business corporation.” In rare cases, the court can decide that the disqualified person may, under the conditions laid down in the judgment, continue to act as member of the statutory body of another corporation provided that it is a manifest from the circumstances of the case that there is no cause for expelling the member of the statutory body in that corporation. We believe that this ban on acting as member of the statutory body should not be automatic but that it should only apply to a company in bankruptcy. This type of unblock sanction is impractical and administratively burdensome. We trust that the courts will be reasonable and will assess each case on an individual basis so that this particular provision of the law will not result in a “witch hunt”. For the sake of entirety, we mention another novelty laying under § 62 of the Corporations Act. According to § 62, “if in insolvency proceedings commenced at the application of a person other than the debtor pursuant to another regulation the court rules that the business corporation is bankrupt, the members of its bodies, if prompted by the bankruptcy trustee, shall pay back all consideration obtained under their statutory body member contract as well as any other consideration obtained from the business corporation for the 2-year period prior to the effective date of the decision on bankruptcy, provided the members knew or should have and could have known that the business corporation was at risk of bankruptcy pursuant to another regulation and, in conflict with the duty of professional diligence they failed to do everything necessary and reasonable to prevent it.” It does not seem logical that a member

³² § 63(3)b) of the Corporation Act

of the statutory body should pay back consideration obtained from the company only if bankruptcy is declared at the application of a person other than the debtor, i.e. the creditors. Clearly, if the member of the statutory body acted with professional diligence and filed the bankruptcy application himself, then this obligation would not affect him. It will therefore be interesting to see how members of the statutory body react when bankruptcy is looming and they are supposed to attempt to revitalize the company with the proverbial sword of Damocles hanging over their heads.

The second regulation that deals with the liability of members of the statutory body for the timely filing of a bankruptcy application is Act 182/2006 on bankruptcy and insolvency solutions (“Insolvency Act”). According to the first sentence of § 98(1) of the Insolvency Act, a debtor shall file a bankruptcy application without undue delay upon learning of its bankruptcy or when, exercising due care, should have learned of its insolvency. According to the first sentence of § 98(2), the statutory body shall also be subject to the duty laid down in paragraph 1.

Two important premises arise from the foregoing:

Members of the statutory body are obligated to file a bankruptcy application when the company is over-indebted as well as when it is insolvent. This means a company (debtor) is bankrupt if it is insolvent or over-indebted. Both definitions are similar under both the Act on Bankruptcy and Restructuring and the Insolvency Act, and we will therefore not analyze them in this paper. But what is different is that in the Czech Republic, a member of the statutory body is also obligated to file a bankruptcy application for the company when the company is insolvent.

A member of the statutory body must file a bankruptcy application without undue delay upon learning of its bankruptcy or when, exercising due care, should have learned of the company’s insolvency. Let’s remember that in Slovakia this duty must be carried out within 30 days of when the member of the statutory body learned or, while exercising professional diligence could have learned of the company’s over-indebtedness. Once again, professional diligence comes to the forefront, even though the act actually stipulates due care. We believe that in order to be absolved of liability, the member of the statutory body would have to demonstrate professional diligence within the meaning of *péče řádného hospodáře*, so that the term is compatible with the Corporations Act.

The consequences of breaching the duty to file a bankruptcy application are completely different in the Czech Republic. According to § 99 of the Insolvency Act, “a person who fails to timely file a bankruptcy application shall be liable to the creditors for damage or other harm caused by

a breach of that obligation. Damage or other harm means the difference between the amount of the claim registered by the creditor in insolvency proceedings and the amount the creditor is awarded in insolvency proceedings to satisfy the claim". In terms of sanctions on members of the statutory body, this is standard compensation for damages where the harmful event, causal connection and damage incurred must be demonstrated. Cause for absolution is given in § 99(3) of the Insolvency Act: "... that breach of the duty to file a bankruptcy application did not affect the amounts intended to satisfy the claims registered by creditors in the bankruptcy proceedings, or that he did not fulfil this duty due to events out of his control which he could not avert, even using the best efforts which may reasonably be required of him." There are two causes for absolution in the aforementioned provision – that breach of the duty to file a bankruptcy application did not affect satisfaction of the creditor, and that the member of the statutory body did not fulfil the duty because of events out of his control which he could not prevent, even using the best efforts that may reasonably be required of him. Surprisingly, professional diligence is not a cause for absolution, and in this case we do not believe the legislature even intended it. It really is limited to events that occurred out of the control of the statutory body member. However, notwithstanding the above, considering the consistency of the provisions in the Corporations Act, we think the courts will take it into account when deciding on disputes.

After comparing both regulations concerning the liability members of statutory bodies, we believe that our legislation is more consistent and more logical. In the Czech Republic, there are too many sanctions for a breach of a statutory body member's duty to file a bankruptcy application, which are surprisingly inconsistent as far as professional diligence is concerned, a phrase which the Insolvency Act does not apply for this case. The Czech regulation is a strict regulation which in our opinion in the near future is certain to disconcert not only statutory bodies but also trustees and judges.

Conclusion

The legislation concerning the liability of statutory bodies for damage caused in the discharge of their duties is the outcome of the search for answers to the question of how to govern the relationship between members of the statutory bodies and the company so as to preserve an optimal degree of business risk in the management of a company. The liability of a statutory body for damage requires the fulfilment of the conditions laid down in § 373 et seq. of the Commercial Code, namely (i) incurrance of damage, (ii) breach of legal duties, and (iii) causal connection between incurrance of damage and breach of legal duties. The fundamental concept in liability

of members of statutory bodies is professional diligence or péče řádného hospodáře which is the fundamental rule of conduct for statutory bodies in management of the company and from a law practice perspective, it is the most frequent method of absolution from liability for damage. It is important to realize that in terms of objective liability, the statutory body must demonstrate, i.e. it must prove in a dispute over compensation that they acted with professional diligence and in good faith that they were acting in the interest of the company. Effective of 1 January 2014 in the Czech Republic, the business judgment rule has become part of the péče řádného hospodáře; the business judgment rule is a doctrine where although it is necessary for the proper operation of a company for members of the statutory body to be liable for a breach of their duties, it is not possible for those members to be held liable for the risk of failure in business. Logically, doing business carries the risk of failure and therefore it is essential that the liability of members of the statutory bodies be excluded in cases where they act duly, responsibly, conscientiously and on an informed basis, in good faith and with reasonable conviction that their actions and decisions are in the best interest of the company.

Our article focused on analyzing the liability of members of statutory bodies for failure to duly and timely file an application for the bankruptcy of the company in which they hold that office, as that liability is applicable in Slovakia and in the Czech Republic. We have pointed out some shortcomings in the legislation of both, and in our opinion the Czech regulation on liability of a member of the statutory body is particularly problematic and contains numerous sanctions for a breach of the duty of a statutory body member to file a bankruptcy application which we analyzed in this paper. Moreover, the Czech legislation is inconsistent in its use of diligence of a professional manager which the Insolvency Act does not use as a cause for a member of the statutory body to be absolved of liability for damage caused by failure to timely file a bankruptcy application.

Bibliography

BEJČEK, J. *Principy odpovědnosti statutárních a dozorčích orgánů kapitálových společností*. Právní rozhledy, r. 2007, č. 17, s. 613.

ĎURICA, M. § 135a. In SUCHOŽA, J. a kol. *Obchodný zákonník a súvisiace predpisy*.

Komentár. Bratislava: Eurounion, 2003. 1040 s. ISBN 80-88984-51-3.

ELIÁŠ, K., *K některým otázkám odpovědnosti reprezentantů kapitálových společností*. Právník, r. 1999, č. 4, s. 319.

HAVEL, Bohumil. *Sprievodca rekonštrukciou zákonu č. 90/2012 Sb. Komentár v ASPI*.

KOŽIAK, J. Business Judgement Rule v České Republice. *Dny práva 2011 – Days of Law 2011* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2012 ISBN 978-80-210-5911-5 (soubor) 9788021047334. Dostupné z: <http://www.law.muni.cz/content/cs/proceedings>;

KNAPP, V. *Některé úvahy o odpovědnosti v občanském právu*. Stát a právo I. 1956, s. 66;

NOVOTNÁ, J., MATULOVÁ, M. *Zákona o konkurze a reštrukturalizácii. Komentár*. Bratislava. Poradca, č. 11-12, 2012. ISSN 1335-1583.

OVEČKOVÁ, O. Zodpovednosť členov štatutárnych a dozorných orgánov kapitálových obchodných spoločností. In: *Právny obzor*, 2007, roč. 90, č. 3, s. 226 – 237.

PAGÁČOVÁ, J. a kol. Zvýšenie významu sledovania finančných ukazovateľov v súvislosti s osobnou zodpovednosťou členov orgánov spoločností. *Finančný manažér* [online]. 2013, č. 1, s. 13, ročník XIII [13-02-2014]. Available at: <http://asocfin.sk/wp-content/uploads/2012/07/FM-JAR-2013-KOMPLET.pdf>

PATAKYOVÁ, M. a kol. *Obchodný zákonník*. Komentár, 4. Vydanie. Bratislava: C.H.Beck, 2013.

RADA, I. a kol. *Jednatelé s.r.o. Představenstvo a.s.* 2. Doplňené a aktualizované vydanie. Praha : Nakladateľstvo Linde, 2004.

ŠKRINÁR, A. K niektorým problémom právnej úpravy zodpovednosti štatutárnych orgánov za škodu spôsobenú spoločnosti výkonom funkcie podľa Obchodného zákonníka. In: *Bulletin slovenskej advokácie*, 2008, č. 11, s. 16 – 22.

ŠTENGLOVÁ, I., PLÍVA, S., TOMSA, M. a kol. *Obchodní zákonník*. Komentář. 5 vydanie. Praha : Nakladateľstvo C. H. Beck, 1998.

radka@futej.sk

Vědecká redakce MU

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.; Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.;
Mgr. Michaela Hanousková; doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.;
doc. PhDr. Mgr. Tomáš Janík, Ph.D.; doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.;
Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.; prof. PhDr. Petr Macek, CSc.;
PhDr. Alena Mizerová; doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.;
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.; Mgr. David Povolný;
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.; prof. RNDr. David Trunec, CSc.;
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.; Mgr. Iva Zlatušková;
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

WEYRŮV DEN PRÁVNÍ TEORIE – WEYR 'S DAY OF LEGAL THEORY

Sborník příspěvků z konference – Conference Proceedings

**prof. JUDr. PhDr. Miloš Večeřa, CSc., Mgr. Bc. Monika Stachoňová,
Mgr. Martin Hapla (eds.)**

Vydala Masarykova univerzita v Brně roku 2015

Spisy Právnické fakulty MU č. 530 (řada teoretická, Edice Scientia)

Ediční rada: J. Kotásek (předseda), J. Bejček, J. Hurdík, V. Kalvodová,
V. Kratochvíl, P. Mrkývka, R. Polčák, N. Rozehnalová

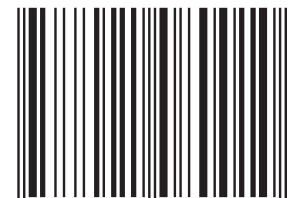
1. vydání, 2015

ISBN 978-80-210-8001-0

muni
PRESS

ISBN 978-80-210-8001-0

9 788021 080010